

Az „objektív szociológia” visszavonása, az „epifenomenok” és az „anyag- csere-rendszerek”.

— Viszonzvász Somló Bódognak. —

Kedves barátom!

Nagyon köszönöm a tiszteletet, amelyben avval rész-
sítettél, hogy múltkori nyílt levelemet*) szíves figyel-
medre méltattad. Talán nem tévedek, ha fölteszem, hogy
téged is, e folyóirat olvasóközönségét is valameny-
nyire érdekli, hogy mily benyomást tett rám válaszd.**)
Megmondom. Azt, hogy az „objektív szociológiát”
teljesen visszavonod, elejted. Részben kifejezetten,
részben implicite. Nézzük először az utóbbit.

Te harmadik kérdésemre nyilatkozol. Elmondod, hogy a te
szociológiád megalkotása után is úgy fognak a szociológusok tár-
sadmli átalakulásokat létrehozni, hogy a társadalmat alkotó
emberek érdekeire appellálnak, velők ismereteket közölnek, ezen
érdeektől és ezen ismeretektől elvárván, hogy az embereket oly
cselekedetekre fogják vinni, amelyekben éppen a társadalom átala-
kítása áll. Ámde

* L. a *Huszdik Század* f. é. februári füzetét. Szerk.

** L. a *Huszdik Század* f. é. márc. füzetét. Szerk.

ez az eljárás logikai kényszerűséggel a következő elméleti szociológiai tételt foglalja magában: Erdekek és ismeretek (a célszerűségi belátás) befolyásolják a társadalmi alakot,

aminthogy

minden gyakorlati eljárás, amely egy eredményt egy tényező segélyével remél elérni, azt az elméleti tudományos tételt foglalja magában, hogy az a tényező befolyásolja ezt az eredményt.

Vagyis nem-objektív, pszihikus tényezőket ismersz el, pszihoszociális összefüggéseket állapítasz meg, feladod a tisztán objektív tudományt.

E logikai kényszerűség alól nincs menekvésed. Te ugyan azt mondod (amire később még bővebben rátérek), hogy te csak az ezeket a pszihikus állapotokat kísérő anyagi állapotokat ismered el tényezőknak, mert a pszihikus állapotok neked csak epifenomenonok. De ezt csak mondod; rosszul írod le avval saját meggyőződésedet. Ha igazárt azt tartanád, hogy „nem az örvendetesebb állapot vágya határozza meg a cselekvést”, hogy várhatnál hatást ama rábeszéléstől? Talán azt veted ellen, hogy te a lelki állapotoktól csak azért vársz eredményt, mert azokkal anyagi tények vannak törvényszerűen összekötve. Ez azonban egészen mellékes; így vagy úgy, azok neked is határozók. Te igenis a pszihoszociális összefüggésekre alapítod a politikai cselekvést; azoknak egy egész tudományát vallód evvel; úgy operálsz például, hogy fölteszed, hogy ez az érdek nagyobb mint amaz, embereid ezt és ezt tudják, azt és azt még nem, ez és ez az ismeret ezt, amaz azt a hatást fogja gyakorolni stb., az anyagi összefüggésekről pedig nem tudsz semmit, azok csupán tiszteletbeli állásokat töltenek be nálad. Ez pedig fő védekezési módod a fentebbi logikai kényszerűség ellen. De alkalmazol más három védekezési módot is; nézzük ezeket: egyik sem segít rajtad véleményem szerint.

Az első a következő. Arra utalsz, hogy az orvos is rábeszéli betegét egy gyógykezelésre, de ennek folytán, úgy mondod, az orvosi tudomány még sem válik pszihologikus tudománnyá. És ebből azt következteted, hogy a szociológia sem lesz azzá annak folytán, hogy az intézményeket az érdekekre való hivatkozás, ismeretek terjesztése és ily módon való szervezkedés által befolyásoljuk. Érvelésed első fele helyes; az orvoslás a munkamegosztás, az egymásra hatás, összeműködés szociálpszichológiáját,

pszichoszociológiáját a szociológiától veszi kölcsön, azt igazán nem számítjuk hozzá. De ugyanebből az okból azt igenis a szociológiához számítjuk, és az pszihologikussá teszi a szociológiát. Valahová csak kell ennek a tannak tartoznia. Hová tartozik, ha nem a szociológiához?

Másik védekezésed a következő:

Úgy tünteted fel a dolgot, mintha az egyedüli tudományos ismeret, amelyen egy eredménynek egy cselekvéssel való elérése nyugszik, az lenne, hogy: az az eredmény kell, az az eredmény jó. Azt monddod:

„Tisztán materiális összefüggések alapján megállapíthatom, hogy egy konkrét esetben egy vakbél-operációt kell alkalmazni vagy a halál áll be.”

Azután így folytatod:

„Hogy eredményes politikai akció rendszerint lehetetlen, ha másokat céljainknak meg nem nyerünk, igaz. Eredményes gyógyítás is rendszerint lehetetlen, ha másokat céljainknak meg nem nyerünk. Itt csak arról van szó, hogy nem lehet pszichológiai alapon megállapítani, hogy mire kelljen másokat megnyerni. Se a szociológiában, se más tudományban. Hogy az embereket mire kell megnyerni, mire kell másokkal szervezkedni, azt objektív alapokon kell megállapítani. Csak ennyit követel az objektív szociológia.*

Ámde ez kissé csonka előadása a tényeknek; hiszen ép így mondhatnád, hogy egy hídépítés csak azon a műszaki ismereten alapszik, hogy: ha nincs híd, nem lehet a folyón átmenni. Azon az ismereten, hogy: híd „kell”. A vakbél megoperálásához az az ismeret is szükséges, hogy a vakbél egy aránylag puha anyagból áll és egy ollófajta eszköznek enged. A főrendiházat nem ollóval törölöm el és az egyházat az államtól nem ollóval választom el, hanem az által, hogy pl. a kereskedőosztályt felvilágosítom, hogy amíg főrendiház és állami egyház áll fenn, nem lesz a kereskedelemre előnyös vámrendszer vagy sűrű fogyasztó népesség stb. Ezt az érdeket és ezt az ismeretet szegem neki a főrendiházat és az állami egyházat még főtartó agyvelőszöveteknek. Még világosabb lenne előadásod csalfasága, ha nem egy olyan aránylag egyszerű orvosi beavatkozást hoztál volna föl, amilyen egy műtét, hanem egy szérumboltást, vagy egy táplálkozási folyamat elősegítését egy inger segítségével stb. Valóban meglepett, hogy a polémia hevében egyszerre milyen csekély területűvé zsugorodott előadásodban a szociológia. Targyául csak a társadalmi alak, az intézmények

* A ritkítás tőlem származik.

következményeit hagyta meg, föltételeit eltüntette. Mit mond majd ehhez Méray, aki (hasonlóan mint különben az összes szociológusok) könyvének legnagyobb részét annak előadására fordítja, hogy mily okok folytán történtek és fognak történni a társadalmi átalakulások a görögöktől kezdve a jövő szocialisztikus társadalom berendezéséig? Az azonban igaz, hogy az ő okai is kizárólag pszihikusak (amint majd egyszer ki fogom mutatni), és ennyiben is érdekettek, hogy az intézmények okait kifejező összefüggéseket eltüntessék. A pszichológia és szociológia (szerintetek) bűnös frigyéből származó, (szerintetek) törvénytelen gyermeket, a *corpus delicti*-t tüzzel-vassal el kell tennetek láb alól.

De nézd, evvel mennyire ellentétbe jutottál magaddal. Hisz egész vitánkat az idézte elő, hogy a pszihikus tényeket az intézmények okai köréből hagyta ki, hogy azt állította, hogy nem az akarat és nem az okosság határozza meg az intézményeket. Most pedig az okok kérdését egészen kihagyod a szociológiából és a szociológia objektivitását csak abban látod, hogy az intézmények jó vagy rossz következményeit nem ismerjük fel pszichológiai alapon. Ha mindjárt ezt az álláspontot foglaltad volna el, vitánk el sem kezdődött volna. Mert bár az a tétel, hogy az intézmények következményeit tisztán objektív módon ismerhetjük fel, szintén nem áll meg, e jelentőség nélküli tétel megcáfolására nem fogtam volna tollat.

De talán azt mondod: a rábeszélés alapjait szolgáló ismeretek közül is tulajdonképpen annak az ismerete a lényeges, az érdekes, hogy milyen intézmények vezetnek jóra, hogy tehát mire kell rábeszélnem. Talán azt mondod: az a tétel, hogy az emberek szükségleteiket ki akarják elégíteni, üres, általános tétel, a melyet egészen figyelmen kívül lehet hagyni. Ámde ez nagyon helytelen beszéd lenne. Ez a tétel — a materialisztikus történelmi felfogás vagy, jobban mondva, a belátásos iskola e tana — felülmúlhatlan fontosságú. Az detronizálta az ilyen régebbi szociológiai elveket, hogy például: a paraszt föltétlenül ragaszkodik hazájához, a középosztály liberális, a népeknek sajtáságos szellemük van stb. Az fosztja meg általános érvényüktől az olyan objektív, statisztikai alapokon álló szociológiai tételeket is, mint hogy: a falusi nép a városba gravitál, a búzának nincs egységes világára stb. Az általánosság, üresség és köznapiság fényoldala ennek az elvnek, ez mutatja magas rangját; ő ugyanolyan mint az az elv, hogy minden gép „megindul” és csak akkor indul meg, ha negatív netto-munka van, hogy bármilyen berendezés

mellett a nehézség akkor hat, ha netto-esés van, ha — hogy úgy mondjam — fizikai „érdek” forog fenn az erő irányában. Ezt a tételt (vagy annak esetleg megtalálható fiziológiai egyenértékűjét) kihagyni a szociológiából és rajta kívül való, folyton kivételeket szenvedő összefüggésekkel megelégedni annyi lenne, mint a munkaélet kihagyni a bonyolódottabb gépek és az élő szervezetek felfogásából: tudományos képtelenség.

Mellesleg megjegyzem, hogy a társadalmi berendezések következményeit, azok jó vagy rossz voltát megállapítani nem kizárólag a szociológiának a feladata, hanem más tudományoké is; a szociológia csupán az összeműködési elem jóságát bírálja meg. Így például a kötelező himlőoltás tekintetében az orvosi tudomány állapítja meg, vajjon a beoltás jó-e, a szociológia pedig, vajjon jó-e a kényszer.

Harmadik védekezési módod a következő példában foglaltatik:

„Egy járvány mibenlétét megállapíthatom bakteriológiai alapon. Ezekből az objektív ismeretekből folyik az elhárítás módjainak az ismerete. Ugyanígy lesz az objektív szociológiával.”

Itt tehát már nem a következmények ismerete szerepel mint a cselekvés elméleti alapja, hanem a „mibenlét” ismerete. Ámde a járvány mibenlétének ismeretéből az elhárítás módjainak az ismerete még nem folyik. Az utóbbi egy egész külön ismeret: a járvány föltételeinek ismerete, és így lesz a szociológiával is.

Szóval nincs menekvés, nincs!

Aki azt mondja, hogy agitációval, belátás fölkeltésével hozzá lehet járulni a társadalom átalakulásához, az implicite föladja az objektív szociológiát.*)

*) Válaszol egy másik pontjára, amelyet a föntebbivel együtt tárgyalysz, itt a vonal alatt felelek, mert e tárgy nem olyan jelentős. En nem állítottam, hogy objektív elméleti szociológia nem lehetséges azért, mert az emberek politikai cselekvésének egy részét, úgy látszik, annak a meggyőződésnek kell vezetnie, hogy e cselekvés jólérzésüket vagy a másokét növelni fogja. En csupán azt állítottam, hogy az említett okból a szociológusok gyakorlati működésükben, a politikában nem „tartózkodhatnak rendszeresen minden pszichológizálástól” (hiszen azt mondom: „e nehézség azt jelentené, hogy a pszichológia cselekvéseink alapjai közül teljesen ki nem küszöbölhető” továbbá azt mondom, hogy a politikán kezdem aggodalmaimat) és hogy az említett okból „egy objektív tudomány felismert törvényei” nem „vezethetik a társadalmat az akaratok helyett”. Ezeket pedig válaszodban megengeded.

De most igenis hozzáteszem, hogy ama felhozta tény azt is kizárja, hogy az elméleti szociológiának pszichológiai elemei ne legyenek. A kémia ment maradhat lélektani elemektől annak ellenére, hogy az emberek egy fölt-

Nézzük most, hogy hol adod föl kifejezetten az objektív szociológiát. Ott, ahol 5-ik kérdésemre felelsz.

E kérdésem így hangzott:

„Az a szociális tény, hogy az emberek beszélnek, közös nyelvet fejlesztenek, egymástól nyelvet tanulnak, amely körülbelül az összes többi szociális tény föltétele, szintén minden pszichológia kiküszöbölésével kívánod-e a jövő tudományában előadatni?”

E kérdésre, ha az objektív szociológiát fenn akarod tartani, határozott, hangos igennel kellett volna válaszolnod. De ez a bátorságod nem volt meg, és ez dicséretedre válik. Érezted, hogy a nyelvtanulásnak olyan előadása, mely elhallgatja azt, hogy a gyermek asztalt lát, mikor az asztal szót hallja, és az asztal szót hallja, mikor asztalt lát, mely továbbá elhallgatja, hogy a gyermek fölteszi, hogy anyja, aki ama szót kiejti, szintén látja az asztalt, mégis csak elhallgatná a lényeges tényeket, és tiszta fiziológiájával mégis csak ahhoz az adamabeli emberhez hasonlítana, aki jobb kezével a nyaka mögött vakarja meg a bal fülét. Bizonyára érezted továbbá, hogy ha csak fiziológiailag adnók elő a nyelvtanulást, nem értethetnők meg a pszichoszociális szervezkedést, az érdekekre, ismeretekre való hivatkozást. Ezért így válaszolsz:

„A nyelvképződés törvényeit kiteszik részben fiziológiai, részben társadalom-fizikai folyamatok, amely folyamatokat kísérnek részben egyéni, részben szociális öntudati jelenségek mint epifenomenek.”

Keservesen esik tehát neked a vallomás, nagyon a végire halasztod feleletednek, de szembeesítve ez újabb pszichoszociologikus törvénytelen gyermekkel, azt mégis el kell ismerned. „Mint epifenomenek!” E kicsinyítéssel eszembe juttatod az egykori leányasszonyt, aki bevallotta, hogy volt gyermeke, „de nagyon kicsi”. Vagy eszembe juttatod a herceget, aki még akkor is koldus jött-mentnek szidja kívánságtalan polgári menyét, mikor már a családban van. *Tant pis pour vous*, ha ilyen koldus epifenomenokkal kell objektív szociológiád kék vérét összevegyítened.

tisztítószert azért készítenek, mert egy jövő örvendetes állapotot várnak e készítőstől. Maradhat azért, mert a kémia nemcsak folttisztító szerekkel foglalkozik, hanem olyan anyagokkal is, sőt főleg olyanokkal, amelyeket nem emberek készítenek, hanem az eszmélet nélkülinek tekintett természet. Ha lenne egy tudomány, amely kizárólag a folttisztító szerek előállításának okait adná elő, és pedig teljességökben, annak az okok közé kellene foglalnia az emberek ama pszichologizálását is. A szociológia tárgyai, hogy úgy mondjam, épen a folttisztító szerek; a szociológia emberi készítmények okait, az emberi politika eredményeit adja elő. Ha a politika pszichologizálást foglal magában, ugyanazt kell az okok közt említenie az elméleti szociológiának is.

Pedig e frigy folytán az összes későbbi Társadalmi-Együttműködés-gyermekekben benne van a pszichológiai vér.

„Epifenomenek!” Evvel áttérek a főkifogásra, amelyet a pszicho-szociológia ellen emelsz. (Mert bár elejtetted a boszorkánnyal való analógiát — legalább e protestációmra nem felelsz — és bár magad mélyen benne vagy a pszichológikus szociológiában, ezt még mindig tudománytalannak szidod.) Szerinted az azért tudománytalan, mert az eszméleti állapotok „passzív epifenomenonok”, amint azt Le Dantec „gyönyörű kis könyvében” kifejti, ahol egyszersmind azt is megállapítja, hogy „az öntudati kísérő jelenségek tanulmányozása teljesen haszonnélküli az élet jelenségeinek kutatásánál”.

Nemszóllok arról, hogy Le Dantec nem bizonyítja be, hogy a pszihikus tények inaktívak, hogy az élet materiális törvényszerűsége teljes, aminthogy azt ma nem mutathatja ki senki, mert az föltenné a fiziológia tényeinek maradék nélküli visszavezetését fizikai és kémiai tényekre, ettől pedig jaj de távol vagyunk. Nem szólok arról, hogy abban a tételben, hogy a pszihikus tények (ha egyszer már fizikailag determináltuk az eredményt) inaktív epifenomenonok, nincs semmi új, mert hisz a pszihofiziológiai paralélizmust mint igen valószínűt, mint „munkahipotézis”-t fölteszi a legtöbb pszihofiziológus. (Mellesleg nekem is minden könyvem ezen az alapon áll.) Nem szólok arról, hogy ugyanoly joggal lehetne az anyagi kísérőket a pszihikus tények passzív epifenomenonjainak mondani, mert ha pszihikus tényekkel determináljuk a történést, akkor az objektív tényekkel való determinációnak sem jut többé hely. Nem szólok végre arról, hogy Le Dantec-nek nincs igaza, mikor azt mondja, hogy az eszméleti tények tanulmányozásának nincs haszna az élet jelenségeinek kutatásánál. Ezer tényt tudnék ez ellen felhozni, megelégszem egy igen egyszerűvel. Ha egy méreg eszméletemet megzavarja, ebből azt fogom következtetni, hogy az az idegrendszerre hat. Minderről, ismétlem, nem szólok. Csak egyet mondok:

Nem áll, egészen önkényes, alaptalan, sőt helytelen elv, hogy epifenomenonokat a tudományban határozókul felhasználni nem szabad.

Igazán kíváncsi vagyok, honnan veszed az ellenkező nézetet. Le Dantec egy inaktív epifenomenon példájául a följegyzéseket említi, amelyeket egy gép maga végez működésével párhuzamosan. Ámde miért ne szabadna ezeket határozókul felhasználni? Épen úgy miért ne szabadna a szociális tények határozóiul az

eszméleti állapotokat felhasználni, amelyekben a testi változások megnyilatkoznak? Hiszen magának Le Dantec-nek is csak a törvényszerűség alatt nem álló természetfölötti tényezők föltevése ellen van kifogása. Ő nem vallja azt, hogy „a biológiai indeterminizmus nyelvén” beszélünk, ha pszihikusan determináljuk a cselekvényeket; ellenkezőleg, a pszihofizikai parallelizmus elve alapján a biológiai determinizmus követeli a pszihikus determinációt is.

Minden mérőeszköz kinyilvánítása epifenomenon. A mikroskópium képe epifenomenon. Epifenomenonabb epifenomenon nincs, mint egy csavarodó mérleg szögelhajlásának tükörvetítése, mégis határozónak használja a tudomány. Használja, mert e nagyobb ívű elhajlást jobban bírja látni és mérni, mint az eredeti kisebb ívűt. A szociológia pedig a pszihikus „epifenomenon”-okat egyenesen kénytelen használni, mert az idegrendszerbeli meghatározókat nem ismerjük.

Igaz, te, úgy látszik, abban a meggyőződésben vagy, hogy sem pszihológiát, sem fiziológiát nem kell tudnunk, hogy a társadalmi cselekvéseket meghatározzuk. Kifejted, hogy az idegrendszerre is okok hatnak (ezek közt más emberek*), hogy ezeknek az okoknak hatását is ismernünk kell, és azután így fejezed be ezt a gondolatmenetet:

„Ha ezeket az okokat tudom, vagyis tudom, hogy mikor mit kell akarni az embereknek, akkor megvan az objektív szociológia, akkor kihagyhatom egészen az akarat kísérő jelenségét, sőt még az állandó idegfiziológiai közvetítést is és egyenesen az emberközi materiális folyamatokkal hozom kapcsolatba a megmagyarázandó társadalmi tüneményt.”

Ezt az okoskodást nem akarom úgy érteni, hogy: pszihológia vagy fiziológia segélyével állapítjuk meg azoknak az okoknak hatását, és azután kihagyjuk a pszihológiát és fiziológiát, mert ez *úgy-e* nem jelentene semmit vitánkban. Értem tehát úgy, hogy nézeted szerint minden pszihológiai és fiziológiai ismeret nélkül legközvetlenebb indukció, például statisztika segélyével jutnánk amaz okok hatásának az ismeretére. Ám e tan ellen három ellenvetésem van:

Először. Aligha jutunk így csak egy ismerethez is. Nézzünk csak kettőt azok közül az ismeretek közül, amelyeket látszólag ilyen úton nyertek: a gabonaárak hatását a házassá-

*) Igazán nem értem, miért adod elő ezt a tényt oly terjedelmesen. Hiszen azt sem én, sem senki sem állította, hogy egy elszigetelt ember pszihológiájában benne foglaltatnának a pszihoszociális tények. Még kevésbé tagadta valaki általában azt, hogy a pszihére is okok hatnak.

gokra és az évszakok hatását az öngyilkosságokra vagy bűntettekre. Miért jut eszünkbe ép ezt az összeköttetést figyelemmel kísérni és nem a házasságoknak stb. összeköttetését a folyóvizek esésével az illető területen? Csakis a mindennapi tapasztalatokból levont pszichológiai és fiziológiai ismeretek visznek bennünket erre. Pszichológia és fiziológia nélkül nem is sejtenők, merre keressük az okokat. Tedd a szívedre a kezedet, és mondd meg: mi visz téged arra, hogy oly bizalommal „a társadalmi anyagcsere-folyamatokban” és nem a szelek járásában keresd az intézmények okait, ha nem az emberről mint szükségleteit kielégíteni akaróról való pszihikus ismereteid? Méray okai is — már mondtam — mind pszihikusak.

Másodszor. Pszichológiai és fiziológiai általános tételek nélkül, pusztán speciális indukciók mellett nagyon kevésbé tudjuk, hogy új ismeretek folytán milyen új társadalmi alakulásokat várjunk, a fejlődést nagyon kevésbé tudjuk előremondani, sőt egyenesen tévedésekre vagyunk hajlandók. Például az eddigi statisztikai adatok folytán a házasságok csekély számát még akkor is várom magas gabonaárak esetén, amikor új érlelmi szerek támadtak, amelyek a gabonát pótolják stb. Pszichológiai ismeretek nélküli indukció mellett azt kellene hinned, hogy a forgalom akkor is nemzetközi vasúti egyezményekre fogja vinni az államokat, amikor már tökéletesen föl lesz fedezve a légi közlekedés.

Harmadszor. Az így nyert ismeretek ugyan lehetővé teszik, hogy az elvárt jövőhöz alkalmazkodjunk, de igen kevésbé azt, hogy a jövőt változtassuk, irányítsuk. Mert ez, mint már láttuk, főleg pszichológián alapuló rábeszélés, szervezkedés folytán lehetséges, ezt pedig az okok köréből kizártuk. Vagyis evvel az objektív tudománnyal odajutunk, hogy az elmélet más tényezőkkel ismertet meg bennünket, mint amelyeket a politikában felhasználunk. Mellesleg megjegyzem, hogy a most bírált okoskodásban megint az intézmények és társadalmi alakulatok okainak ismeretét állítod oda a szociológia egyik tárgyául, míg főntebb csak a következményeik ismeretét mondtad ilyennek, illetve azt, hogy „az embereket mire kell megnyerni, mire kell szervezkedni”.

E kritikus megjegyzések után szükségtelennek tartom, hogy a további alkalmazásokat, amelyeket az epifenomenokra, továbbá az objektív kutatási módszerre vonatkozó elveidből levonsz, vizsgáljam. Olyan nyilvánvalóan helytelen állításokkal, hogy „a tár-

sadalom objektív folyamataitól függ, hogy mit tartunk okosságnak”, kár lenne hosszasan foglalkozni. Világos, hogy a társadalom objektív folyamatainak nem következménye, hanem alapja az a meggyőződés, hogy: okosság a szükségleteket kielégíteni és e cél eszközeit is akarni; világos, hogy az okosság és a tudomány alapvető tételei függetlenek a társadalmi állapottól; világos, hogy úgy az elméleti, mint a gyakorlati gondolkodás alapvető törvényei közösek az emberekre és olyan eszmélő lényekre nézve, amelyek nem is élnek társaságban. Csak annyi igaz, hogy a fennálló társadalom is befolyással van arra, hogy mit tartunk okosságnak és hogy mivel foglalkozik gondolkodásunk; de ez nem érv a pszichoszociológia ellen, mert a fennálló társadalmat is végső sorban azok az eredeti pszichikus tényezők hozták létre. A társadalmi objektív folyamatok és az okosság közötti összefüggésben ők a legmélyebb meghatározók.

Ha a fennálló társadalom objektív folyamataitól függene, hogy mit tartunk okosságnak (a mi mögött az a hátsó gondolat van, hogy a létezőt tartjuk okosnak), akkor rábeszélés, az alapszükségletekre, az okosságra való hivatkozás, ismeretek terjesztése a fennálló társadalmat sohasem lenne képes átalakítani.

Ha a társadalmi állapottól független okosság nincs, akkor minden ismeret „ideológia”. Akkor a történelmi materializmus is az és megölnöje önönmagának.

És evvel voltaképp egész érveléseden végig mentem, kivéve azt, amit a 7. ponthoz, a pénzre mint mértékre nézve mondasz. Erre vonatkozólag röviden három dolgot jegyzek meg. Először. Épen az teszi a pénzt jó mértékké, hogy az emberek érdekeinek különbözőségét mutatja meg. Hát talán olyan mérték kell, amely azt mutatja, hogy az emberek érdeklődéseik tárgyaira nézve egyenlők? Másodsor. Ha a pénz nem jó mérték, és ha az érdek nem mérhető meg, ugyan mivel operál egy Méray-féle anyagcsere-szociológia, amely folyton értékekről beszél? Harmadsor. A fizika mértékeinek határozatlan jellege tekintetében ismételve a természettudósokhoz utasítlak.

* * *

És most áttérek Méray érdemeinek a kérdésére. Szerinted „az eddigi társadalomtudomány nem tudja megmondani, hogy mi a társadalom”. Az egyik ezt, a másik azt nevezi

társadalomnak. Méray mutatta meg, hogy mi a társadalom, mi a szociológia materiális szubsztrátuma.

Bocsánat, ez nem így van. Az „eddigi” szociológusok is a társadalomnak egy igen határozott fogalmát ismerik. Szerintök egy társadalom addig terjed, ameddig az összeműködés. Sőt ez egyenesen egy „materiális (vagy legalább is objektív) szubsztrátum”. Azt is mind tudják” és mondják, hogy az összeműködés egyik neme az anyagi javak cseréje. Annak igen nagy befolyást is tulajdonítanak az intézményekre; főleg a forgalom terjedelméből magyarázzák például az államok terjedelmét, működésük tárgykörét, hatalmát. Természetesen többnyire úgy, hogy az emberek felismerik, belátják, hogy e forgalom csak ezek mellett az intézmények mellett lehetséges; aminthogy e forgalomra is termelési és egyéb ismereteik és végső sorban szükségleteik viszik őket. Hogy az „eddigi” szociológusok nem kizárólag az „anyagcserében” találják a társadalmat, hanem például a kölcsönös védelemben, ismeretek kölcsönös kicserélésében, cselekvések összetételében és kicserélésében is, az igen jó okból származik: az ő felfogásuk szerint ezek lényegükben egyik az anyagi javak cseréjében álló összeműködéssel, ugyanazok a törvényeik vannak. A tanító, a pap, az énekes sem ad anyagért anyagot, de szerintük működése mégis beletartozik a társadalom életébe. Voltaképen Méray sem szorítja a társadalmat pusztán „anyagcseré”-re; ő is belefoglalja az ilyeneket a társadalomba, belefoglalja például a védelmet, amelyet a katonaság a többinek nyújt és amelyért cserébe anyagi javakat kap. A munkás és a tőkés közt sincs „anyagcsere”, hanem munka cseréje anyagért vagy megmunkált anyagért és a munkás és tőkés összeműködését Méray mégis belefoglalja a társadalom életfolyamataiba. Méray maga tehát hűtlen lett saját meghatározásához. És Méray azt sem mondhatja, hogy mindezek fölteszik az „anyagcserét”, annak csak epizódjai. Mert mind-e működések teljesítése kölcsönösen vagy anyagi fizetése lehetséges „anyagcserét” nem űző gazdaság mellett is, és elő is fordul.

Méray meghatározása a társadalomról rossz, mert szűk.

Az azonban új dolog, hogy Méray az emberi társadalmon kívül egyéb „anyagcsere-rendszerek”-et ismer: a többsejtű lényt, a sejtet és a molekulát. Te elfogadod e tant és nagy fölfedezés-ként ünnepeled.

Nézzük az „anyagcsere-rendszerek” közül először az elsőt. Méray szerint a többsejtű lény sejtjei egymással anyagokat cserélnek, ebből állanak életfolyamai.

„Die Zellen produzieren Wertstoffe und der Stoffumsatz zwischen Zellen, die miteinander im Stoffwechsel stehen, ist ein Wertumsatz.

„Übergibt die eine Zelle einer anderen ihren Stoff, so muss sie von dieser den gleichen Wert erhalten . . .

. . . „so mussten folglich jene Zellen zu Grunde gehen, die dem Zusammenleben keinen Wertstoff bieten konnten.

„Denn wo zwei Zellen miteinander in einen Umsatz an Wertstoffen traten und die eine Zelle an Werten mehr übernahm, als den Gleichwert ihrer Produkte, so entzog sie damit die Fähigkeit der anderen Zelle, ihre Funktion zu., regenerieren . . .

„Das ist die Organisation des Zusammenhanges des physiologischen Körpers”.*)

Nos az én szerény ismereteim szerint, amelyek, megengedem, lehetnek tévesek, a fiziológia semmit sem tud arról, hogy egy ily a sejtek közötti anyagcsere lenne a többsejtű lény életének alapszékémája.

Felkérlek téged, felkérem Mérayt, adjátok valami bizonyosságát ennek az állításnak. Mert ha nem tudtok e kívánalomnak megfelelni, úgy ez vakmerő koholmány.

És ha most nem tudtok e követelésnek megfelelni, nem tudom azt sem hinni, hogy a fiziológia további fejlődésében igazolni fogja tanotokat mint egy lángeszű sejtelmet. Mert, úgy látszik nekem, nem csak bebizonyítva nincs, de egyenesen ellenkezik az ismert tényekkel, hogy minden sejt, például a szem vagy a haj sejtjei, anyagot termeljen más sejtek számára és különösen azok számára, amelyektől ő anyagot kap. Amint a társadalomban nem minden embernek hivatása, hogy anyagot termeljen más emberek számára, úgy a többsejtű lényben sem minden sejtnek hivatása, hogy anyagot termeljen más sejtek számára. Némely szervek anyagot termelnek mások számára, de e mások közül a legtöbben más hasznos működéseket végeznek, de nem termelnek anyagot mások számára. Én úgy sejttem, hogy Mérayt erre az önkényes és téves tanra csupán az vezette, hogy a magyar tudományos nyelv a *Stoffwechsel*-t anyagcsere néven nevezi. De

anyagcsere alatta fiziológia egészen mást ért, mint Méray: egyszerűen az élő lények anyaga egy

*) Carl H. v. Méray, *Der kommende Tag*, S. 199 u. f. — A ritkítások tölem vannak.

részének folytonos távozását és pótlását, cserét a külvilággal, nem sejtközi cserét.

Amíg erre az állítólag sejtközi anyagcserére bizonyítékot nem adtok, avval a tudomány előtt — amennyire a dologról tájékozva vagyok — szintén ismeretlen anyagcserével, amely állítólag egy sejt molekulái közt és egy molekulán belül történik (?? !!),*) és amely Méray előadásában hozzá még rettenetesen zavaros, bővebben nem érdemes foglalkozni.

De ha az emberi forgalommal analóg alsóbb anyagcsere-rendszerek csak koholmányok, akkor összeomlik Méray egész általános elmélete az anyagcsere-rendszerekről.

Mindé kritikai észrevételekben belenyugodtam abba, hogy anyagcsere alatt azt értjük, hogy két sejt mindegyikétől anyag átmegy a másikhoz, ahogy Méray az anyagcserét érti. Megjegyzem azonban, hogy az emberi (akár anyag-, akár anyag és működés közötti, akár két működés közötti) cserére nézve az a jellemző, hogy az ember nem épen azért adja oda, amije van, mert más jobban vonzódik hozzá, mert más jobban használhatja, mint ő; nem is épen azért, mert ő nem használhatná, mert nem volna képes lekötni, mert az fölösleges volna rá nézve abban az esetben, ha még mástól kap valamit; hanem azért adja oda, mert bár a legtöbb esetben maga is használhatná, a másik a magáét, amelyre nézve ő róla ugyanez áll, csak másért adja oda, elragadni pedig tőle nem lehet. A cserének ez a jellemvonása határozó azokra az intézményekre nézve, amelyeknek keletkezésére visz. Ebből származik annak a szüksége, hogy a jog a szerződések kötelező erejét kimondja, ebből származnak a gazdasági érdekellentétek. A cserének tehát nem analogónja a kémiai vonzódás, a „különbségek kiegyenlítése”, amelyet Méray vele analógiába hoz, sőt a kémiai cserebomlás sem, semmi ilyen egyszerűbb folyamat. Nem analogónja az az egyszerű matematikai összefüggés sem, hogy egy sejt csak úgy adhat állandóan anyagot egy másiknak, ha anyaga mindig helyre pótoltatik, amit Méray szintén a csere analogónjául hoz fel. Mert az ember, ha teheti, azért is zsarol valamit cserébe, ami a legnagyobb bőségben áll rendelkezésére. Egyszerűen nem ismerünk ma az emberi cserével analóg folyamatot a sejtek közt. Én nem tartom lehetetlennek, sőt valószínűnek tartom, hogy ilyen folyamat (de nem kizárólag mint anyagcsere, hanem mint

* U. o. S. 60., 67.

működés cseréje is) van, sőt hogy az a részek hasznos összeműködésére nézve az alapszkéma, de ha van, akkor az ugyanaz a magasrendű, képzeteket föltevő *sui generis* pszihofiziológiai folyamat, amelyet az emberek között ismerünk, vagy legalább *quasi-olyan*, „engrammá”-kat föltevő.

Am ha ilyen valóságos egyezéseket igazán idővel fel is ismernénk, ha igaznak bizonyulna az is, ami tetszetős és szellemes gondolat, hogy a protoplazmának ugyanolyan szerepe van a sejt életében, mint az anyagi fölszerelésnek és a munkaeszközöknek az ember életében, és hogy a protoplazmában mutatkozó sajátos formájú testecskék megfelelnek a baltának, a hajónak stb.: mindez előbbre vinne a fiziológiában, a sejtek életét ennek folytán jobban érteném meg, de az semmivel sem visz előbbre a szociológiában, aminthogy az ily analógiák kezdve a Milne-Edwards-étől a szervezet munkamegosztásáról egész a pszihofiziológiai analógiáig az eszméleti és idegrendszerbeli folyamatok közt (asszociáció stb.) mindig hasznára voltak a fiziológiának, de nem a szociológiának és pszichológiának. És az nem indíthat engem arra, hogy eldobjam az óriási jelentőségű szubjektív ismeretforrásokat, amelyeknél fogva a társadalom életének meghatározásában sokkal előbbre vagyunk, mint a sejtek életének a meghatározásában, és amelyeknél fogva az emberek eddig hatalmas államokat, egyházakat, részvénytársaságokat stb. tudtak szervezni és hasznos forradalmakat és átalakításokat tudtak létrehozni, míg az élő lényeket és azok átalakítását sokkal kevésbé képesek racionálisan előidézni. A dolgokat nem úgy szokták megvilágosítani, hogy kicsinyítő üveg alá teszik, és ha a gépek csavarai és súlyai, és ha a gőzzé váló víz és ha az elektronok és ionok éreznének, és érzéseiket velünk közölni tudnák, sok hasznosat mondhatnának nekünk a mechanikáról, a hőről, az elektromosságról és az anyag szerkezetéről.

Hogy világossá tegyem előtted, hogy milyen reálisak a Méray-féle egyszerű vegyi vonzódáson alapuló anyagcsere-rendszerek, két dolgot kuriózumkép még figyelmedbe ajánlok.

Az egyik a következő. Hogyan alakul Méray szerint a sejtekből egy többsejtű lény? Egyszerűen a következőkép.

„Solange sie [a sejtek] gleich sind, entsteht unter ihnen keine chemische Anziehung . . . Sobald Verschiedenheiten entstanden sind, ist sofort eine chemische Anziehung vorhanden.

Die Differenzen wollen sich ausgleichen; unter ihnen kommt ein Stoffwechsel zustande. [Már megint!] . . . [Később] wird die chemische Anziehung dauernd, die Verbindung der

Zellen wird zu einer ständigen Organisation, es entstehen die einfachsten physiologischen tierischen Körper". [Miért nem a növényiek is?]

Ilyen egyszerű még sem lesz talán a dolog. A sejt egy igen bonyolult lény, és két sejt közötti vegyi vonzódásról beszélni sem helyesebb, mint két kutya közötti vegyi vonzódást konstatálni, és a többsejtű lényt nem csupán kémiai vonzódás tartja össze.

A másik még jobb, Méray szerint a molekulák növekszenek, csak úgy mint az élő lények.

„[Es] tritt im ganzen Molekül eine Übersättigung an Oxygen auf . . . So ist jetzt die Möglichkeit vorhanden, dass Atome dem Molekül zugezogen, eine gleiche Beschaffenheit aufzubauen beginnen, wie es der synthetische Bau des Moleküls zulässt . . . Hieraus folgt ein entsprechend regerer Zuzug von äusseren Stoffen, die in die Synthese des Moleküls passen. Dies ist das Prinzip der Ernährung und des körperlichen Wachstums”.*

Sőt Méray szerint a molekula szaporodik, oszlik:

„Im [!] Molekül beginnt jetzt ein Aufbau zu entstehen. Und zwar von gleicher synthetischer Beschaffenheit, wie es das Molekül selbst ist. Denn Gruppen für Gruppen, Ketten für Ketten, Glieder für Glieder von der gleichen Art stellen sich her, bis schliesslich eine neugebildete Synthese vollständig da ist. Also entstand im Molekül ein neues volles Molekül. [Segítség!] Jedes einzelne Molekül hat seinen eigenen, der Synthese entsprechenden Bau. Aus einem Molekül werden zwei [!!!]: — das Prinzip der physiologischen Vermehrung”.

Minthogy az általánosan elfogadott világtudomány szerint a molekula egy súly szerint szigorúan meghatározott anyagmennyiség; minthogy egy molekula ép úgy nem növekedhet és oszolhat két molekulává, ahogy egy kilogramm nem gyarapodhat anyagban és nem oszolhat két kilogrammá: erre az előadásra veled együtt mondom: ezt „egy magyar író ismerte fel”. De nem osztom a nemzeti büszkeséget, amelyet efölött érzesz. Sőt nem „fojthatom el a melankolikus hangulatot” afölött, hogy egy másik magyar író, elfogadván Méray tanát „a természet zárt anyagcsere-rendszereiről, amelyek a társadalomban egy új szintézissel gazdagodtak”, elfogadja azt a tant is, hogy a molekula egy élő anyagcsere-rendszer. Csak az a remény vigasztal, hogy talán nem maradsz örökké e nézetben, és még visszatérsz, kedves barátom, közénk, az „u. n. tudomány” képviselői közé, akik

*) U. o. S. 58,

kisebb véleménnyel vagyunk a molekuláról és nagyobb az eddigi szociológiáról.

E reményben és a régi tisztelettel vagyok régi híved

Pikler Gyula,

Utóirat. Értesítettem Le Dantec-et, hogy a magyar szociológusok körében az ő tanaival támogatják azt a nézetet, hogy a pszichoszociológia tudománytalan. Kérdést intéztem hozzá: vallja-e ő ezt a nézetet, és engedelmet kértem rá, hogy válaszát közzétegyem. Bevallom, hogy szükségesnek tartottam azt is megírni neki, hogy én nem hiszem, hogy ő a pszichoszociológiát tudománytalanak tartja azon az alapon, hogy az eszméleti tények epifenomenonok. Le Dantec szíves volt válaszolni, de mikor a válasz megérkezett, főntebbi soraim már szedés alatt voltak, és azért itt utólag közlöm e választ veled és olvasóinkkal.

„Paris. Sorbonne.

Természettudományi kar.

Szerves lények fejlődése.

Rue d'UIm, 3. Laboratorium.

Igen tisztelt kartárs úr,

Le déterminisme biologique című könyvemben valószínűleg rosszul fejeztem ki magamat*) az eszmélet epifenomenoni természetét illetőleg, mert senki sem értette meg gondolatomat. Világosabb igyekeztem lenni a *Revue philosophique* 1906-iki évfolyamának egy cikkében; amelynek címe: *A monizmus elleni ellenvetések*. Ez a cikk le van nyomtatva *l'Athéisme* című könyvben is (Flammarion 1906). Azt hiszem, hogy Ön, ha ezen új kidolgozás elolvasásával megtisztel, semmi kétséget sem fog táplálni a kérdésre vonatkozólag, amelyet hozzám intéz. Nem bírok világosabb formulát találni; remélem, ez ki fogja elégiteni. Fogadja stb.

Félix Le Dantec.”

Idézem már most Le Dantec cikkéből az ide vonatkozó helyeket: **)

„Vignon ***) első szakaszának ez a címe: A pszichikus tények teljesen inaktívak.

Miután látom, hogy annyi jeles ember megtámadja az eszmélet epifenomenoni természetének tanát, anélkül, hogy megértette volna, szomorúan mondom magamnak, hogy e tant a hívei rosszul formulázták meg — *quorum pars magna fui!* Remélem, hogy a jelen cikkben ezt az oly hevesen megtámadott elméletet jobban magyaráztam meg. Kérem magamtól: hogyan lehetett egy Huxley-t (aki ha nem is megalkotója, de egyik

*) A ritkítások és vastagítások egy-kettő kivételével az utóiratban végig tőlem valók. P. Gy.

**) *R. phil* p. 275. seq.

***) Le Dantec egy bírálója.

P. Gy.

védője volt e rendszernek) ilyen nyilvánvalóan gyerekes nézetekkel vádolni. Még egyszer ismétlem: a pszihikus tények tények csak úgy, mint a többiek, és kísérik őket a megmérhető dolgokban való változások; az, hogy pszihikusak, nem ok arra, hogy inaktívak legyenek, és az, hogy pszihikusak, még nem ok arra, hogy aktívak legyenek, azonban valóban ugyanoly mértékben aktívak, mint a többi tények és ugyanannak a törvényszerűségnek (*déterminisme*) vannak alávetve; lehetséges lesz azokat objektív módon tanulmányozni, ha egyszer az ehhez szükséges fölfedezések meglesznek . . .

„A monisták nem állítják, hogy az emberi mentalitásokat*) könnyebb az agyvelő mozgásainak tekintetbe vétele, mint az eszmélet megfigyelése útján elemezni; sőt az ellenkezőről vannak meggyőződve, és egyikük sem találna érdekest Anatole France *Le lys rouge* című regényének a frenografa **) való átírásában. De meg vannak győződve arról is, hogy azoknak az agyvelőbeli jelenségeknek, amelyek egy ember pszihikus tényeinek megfelelnek, az objektív tanulmányozása nem lehetetlen; azt tartják, hogy a pszihológusok — a maguk saját nyelvén és más módszerrel — ugyanolyan rendű jelenségeket tanulmányoznak, mint a fiziológusok; más szóval: a megmérhető változások, amelyek az ember testében történnek, két osztályba oszlanak: az egyik olyan, amelyet könnyebb a fiziológia, a másik olyan, amelyet könnyebb a pszichológia módszereivel tanulmányozni.”

Az ezután következő bekezdésekben Le Dantec megengedi, hogy a pszichológia hasznára van az idegfiziológiának; majd Vignon vádjával szemben, hogy „exorcizálja a céltudatos cselekvést”, tagadja ezt, és erre nézve egy „új formulát” ad, mely szerint a pszichológia a céltudatos cselekvésben „ugyanazokat a tényeket” ismeri fel, mint a fiziológia e cselekvés objektív megfigyelésével, és amely szerint az első felismerés „egyenértékű az utóbbival”. Csak azt az egy hátrányát említi, hogy könnyen visz az akaratszabadság tévedésére.

Egy másik helyen ***) Le Dantec egy másik bírálóját, Hannequin-t idézi, aki a következőt mondja:

„Az az állítás, hogy az ütések fájó volta jelentőség nélküli a kutya megijedésében vagy futásában, hogy az anya szeretete kicsinyei iránt nem az igazi ok, mely őt arra készíti, hogy a legnagyobb veszélyekkel szembeszálljon, egyszerű képtelenség.”

*) Ez alatt Le Dantec a magasabbrendű értelmi megnyilatkozásokat érti, közöttük a belátásos (céltudatos) cselekvést is. P. Gy.

**) Föltevészerű készülék, mely az agyvelő folyamatait leírná P. Gy.

***) *Loc. cit.* p. 260.

Erre Le Dantec így felel:

„Egészen Hannequin véleményén vagyok ez utolsó állítás tekintetében, és biztos vagyok benne, hogy minden monista úgy gondolkozik, mint ő.”

Azután Le Dantec tiltakozik tanának olyan értelmezése ellen, hogy „bármi legyen az eszméleti állapot, a mozgási eredmény előre, mehanikusan, matematikusan meg van határozva”. Mert hiszen az elméleti állapot mindig törvényszerű párhuzamban van az anyagi állapottal, annak csak egy más megnyilatkozási módja, egy más nyelvre való fordítása. Igaz, hogy ő a *Déterminisme biologique*-ban azt mondta: „Minden, ami a világon történik, ugyanígy történnék, ha az atomoknak meg lennének a mai tulajdonságaik, kivéve az eszméletet”, de „ez a formula tökéletlen, mert egy világot tesz fel, ahol a dolgok másfélék lennének, mint a milyenek” és „ennek a formulának nincs értéke, mert egy föltevésre hivatkozik, amely ellentétes a dolgok fennálló rendjével”. *) Kétségtelenül „hibásan adta elő az eszmélet epifenomenoni természetéről való elméletét — amelyet különben nem ő talált fel, hanem Maudsley (és elfogadott Huxley) — mert a kritikusok, akik megtámadták, nem értették meg, sőt egy oly jeles filozófus sem értette meg, mint barátja Hannequin, akit sirat.” **) Most tanát a következő precíz meghatározásban foglalja össze, amelyben meggyőződése szerint a monizmus megtámadhatlan: „Semmi, amit ember megismerhet, nem történik, anélkül, hogy valami változnék, ami mérhető” ***) tehát csak a semmi megmérhetővel összefüggésben nem hitt okokat utasítja el elméletével.

Én, őszintén szólva, meg vagyok róla győződve, hogy Le Dantec *Le déterminisme biologique* c. könyvének félreértésében, amelyben te is osztozol, nagyobb a hibája olvasóinak, mint neki. De hibás ő is. Azért nagyon ajánlom, hagyd ki e munkát a *Szociológiai Könyvtár* szerkesztésed alatt álló sorozatából, a hová te és Jászi Oszkár társszerkesztő azért vettétek fel, hogy avval a pszichoszociológia tudománytalanságának, az objektív szociológia egyedüli helyességének tanát támogassátok. Hiszen az ellen, hogy tanából ily következtetést vonjanak le és tanának ama munkában való formulázása ellen (amelyet a *Szociológiai Könyvtár* prospektusába fölvetettek), most már Le Dantec maga tiltakozik.

Pikler Gyula.

*) *Loc. cit.* 276.

**) *Ibid* 260., 161.

***) *Ibid*- 282.

A kisbirtok eszményítése.

I

emény harc folyik gazdaságpolitikai irodalmunkban a birtokmegosztás kérdése körül. A magyar föld tagozódása feltűnően szélsőséges. A megosztást a kötött birtok nagy terjedelme bonyolítja; azonban legyen szabad ez alkalommal tisztán a morfológia kérdésére szorítkoznunk.

Mínt hogy a kisbirtok eszményítől a probléma elvi részében csak a kis- és nagybirtokot állítják egymással szembe, ezt a felosztást következő fejtegetéseink számára megtartjuk, a finomabb disztinkciókat (törpebirtok, középbirtok, idegen munkás nélkül és idegen munkással dolgozó kisbirtok s. i. t.) mellőzve.*) A kis- és nagybirtok pszichológiai és politikai vonatkozásaitól is lehetőleg eltekintünk s csupán üzemi párhuzamra fogunk szorítkozni. E pontban követik el a legvégzetesebb fölszínességeket a kisbirtok fanatikussai. Felette bonyolult kérdés ez, melyben az ítéletek legtöbbje — véleményünk szerint — túlságosan határozott. Ily biztos ítéletű inkább az agitáció szokott lenni, mint a meggondolás, ily boszorkányos gyorsasággal inkább a politika képes a dolgok végére járni, mint a tudomány.

Bizonyos melankóliával kell bevallanunk, hogy sem jobb-, sem pedig balfelé nem tudunk isten igazában frontot csinálni.

*) Normatívumul talán elfogadhatunk annyit, hogy kisbirtoknak vesszük fel azokat a birtoktesteket, amelyek még nem bírnak meg egy aratógépet (100 kat. holdnál kisebbek). Valamelyes határsorompót állítottunk így fel a gabonatermelő tőkés mezőgazdasággal szemben. Az itt elmondottak *mutatis mutandis* megállanak a kisbérletre is.

A birtok-morfológia kérdését még nem látjuk eléggé dokumentálva ahhoz, hogy ítélethozatalra kerülhessen a sor. Ezek alapján felesleges hangsúlyoznunk, hogy nem a kisbirtok ellen írunk, hanem az ellenmondást nem tűrő rajongás ellen, mellyel a kisbirtok gazdasági fajsúlyát körülveszik.

Országunkban a bűnök és sebek ezreit érezzük s népünk szerencsétlenségét, nyomorúságát, földönfutását a Parcellával elhárítva nem látjuk. Sőt veszélyesnek tartjuk a figyelem áttevését mélyebben fekvő bajokról a morfológiai hibára. Nem az a kérdés, van-e része az országos visszafejlődésben a nagybirtokosnak, hanem az: azért van-e része benne, mert üzeme nagy?

Előbb megnézzük a forrásokat, ahonnan a kisüzem eszményítése kiindult. Azután sorra vesszük az érveket, melyeket a kisbirtok abszolút vagy relatív fölényéről szoktak hangoztatni. Látni fogjuk, hogy a kisbirtok túlbecsülői a tények egész sorozatát figyelmen kívül hagyták, mert e tények nem kedveznek szuppozícióiknak.

II.

A kisbirtok eszményítői.

A kisbirtok túlbecsülése nem mai keletű. Plinius kimondotta a szálló-igét, hogy a római birodalom hanyatlását a kisbirtok alkonya okozta. Azóta

Plinius. ez az ítélet meg-megéledt, valahányszor szükség volt reá,*) ámbár a római birodalom hanyatlását ma már sok más gazdasági tényezővel is magyarázzák, így az itáliai termőföld kimerülésével és a külterjes gazdálkodás csődjével. A nagy válságban a gazdagok kerekedtek felül s az elnéptelenedett vidékeken így keletkezik — a katasztrófa okozata — latifundium.

A porosz királyok Azonban a kisbirtok fajsúlyának túlzása, mint mondottuk, föl-föléledt a későbbi időkben is, valahányszor a parasztra — egy vagy más tekintetből — szükség volt. A porosz királyok a XVIII. századtól kezdve hathatósan védik a parasztot a lovagok ellen, akik a parasztbirtokok legnagyobb részére már rátették kezököt. Ha e védelem okait kutatjuk, azt találjuk (miként I. Mátyás, Mária Terézia és II. József magyar királyoknál), hogy a királyoknak

*) A Napóleontól szorongatott Ferenc császár mondotta: *Jetzt heisst es, lieber Ziehg, leise auftreten, die Völker sind jetzt auch Etwas.*

azidétt adóalanyokra és katonákra volt fokozott mértékben szükségök s e szükségletet veszélyeztették az űri foglalások.

Még több lelkesedéssel veszi körül a kisbirtokot
A francia forradalom a francia forradalom, franciaország kisgazdaosztálya ugyan jóval régibb, mint a forradalom, mert már sokkal elébb országszerte uralkodó volt a kisbirtokos rendszer, de a kisüzem szinte vallásos kultusza a forradalom ideológiájához tartozik. Míg Quesnay kimutatja, hogy a nagyüzem holdja közel háromszor annyit hoz, mint a kisüzem holdja,*) míg Young, Marshall és Pattullo valóságos vádiratokat tesznek közzé a kisüzem ellen,**) addig Mirabeau kiadja a jelszót: *chérissiez les petits!* és a századvégi Cahier-k izgatottan követelik a törvényes birtokmaximumot és a hűbértokok felosztását. A kisbirtokimádó nemzetgyűlésekre azonban jól megfelel már az 1796. április 16-i törvény, mely halálbüntetéssel sújtja mindazokat, akik a magánbirtokok felosztására törekuszenek. A kisbirtok eszményítésére a harmadik rendnek csak addig volt gondja, amíg katonákra volt szüksége. Akár a porosz királyoknak.

Már a francia forradalmat megelőzőleg¹, de
A mozgó-toke. azóta is máig — Smith Adamtól Hieronymi Károlyig és Colberttől Hegedűs Lórántig — a mozgó-tőke ideológusai és politikusai ki nem fogytak a parasztbirtok dicsőítéséből. „Hasonlítsátok össze, mondja Smith Ádám a XVIII. század hetvenes éveiben, a nagy nemesi birtokok jelen állapotát a kisparasztok birtokaival és bizonyára átlátjátok, mily kevésbé alkalmas a nagy kiterjedésű mezőgazdasági üzem a föld megműveléséhez.” Necker, D'Argenson, Mirabeau, Des Places, Butel-Dumont, Rozier versenyt lelkesedtek a spártai és római birtokmegosztásért. „Az előnyöket, mondja Wolters,***) melyeket a kisbirtok juttat az államnak, égis emelték. Nemcsak Rómával, hanem Spártával, Egyiptommal, Palesztinával és Chinával is előhozakodtak és igyekeztek kimutatni, hogy e birodalmak hanyatlása nagybirtokok képződésével kezdődik.”

A mozgó-tőke, a polgári osztály e rokonszenve több forrásra vezethető vissza. Egyik forrás a modern államélet mely tulajdonképen a burzsoázia érdekében létesült. Ez az

*) *Oeuvres*. 200—206, továbbá 334. old.

***) Ezt az eszmejárást tükrözik később Thaer iratai (v. ö. *Einleitung zur Kenntniss in die englische Landwirtschaft*. 99—110. old.) s töle szivárgott utóbb hozzánk is.

****) *Studien und Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790*. 190. old. és köv.

elvont államélet ugyanazokra a paraszti szolgáltatásokra volt utalva, mint annakelőtte a királyok. Nem lévén még megállapodott, kiforrott ipari bérmunkáshad, a kisbirtokos parasztság képezte azt a tömeget, mely a jogbiztonság terheit viselte. Másfelől az új parasztság keletkezésénél fogva ellensége a mozgótőke régi ellenségének, a hűbériségnek, de egyben konzervatívizmusánál fogva ellensége a mozgótőke új ellenségének, a proletariátusnak. Az iparba fektetett tőkének ezenfelül munkáskezekre volt szüksége, hogy gyümölcsözzék. Erre pedig a kisbirtok gyermekfeleslege volt a legalkalmasabb. És valóban: a kisbirtok eszményítése régtől fogva ott ver legerősebb gyökeret, ahol kapitalisztikus színezetű ipar kezd létesülni. Már a német parasztlázadások idején gyanakodva nézett a nemesség egy csomó városra, mint amelyek a földéhes forradalmat jó szemmel nézik. *) A XVIII. század elején erős kisbirtokrokonzerv észlelhető Európa első nagyipari központjaiban, Észak-Olaszországban és Belgiumban, hol a rendek a XVIII. század derekán 150 kis holdban szabják meg az új birtokszerzés maximumát.

Hegedűs Lóránt Nálunk élesebben csak a legújabb időben —
s a pszichológiai előbb nem látjuk meg,
röghöz kötés. a gyárparosság idevágó tendenciája. A magyar
gyárosok egy szellemes vezérférfia felállítja
a kivándorlás ellen azt a recipét, hogy mivel Amerika munka-
béreivel versenyezni nem tudunk, elégítsük ki a paraszt föld-
éhségét, mert latifundiumunk van elég. E lélektani spekuláció
behálózásával akarja Hegedűs Lóránt röghöz kötni a parasztot,
minthogy a gyáriparos nem tud vagy nem szándékozik maga-
sabb munkabéretet fizetni. Igaz ugyan, hogy kivándorló paraszt-
ságunknak csak töredékes %-a megy Amerikában potom földet
foglalni a nyugati államokba és Kanadába. Súlyos zömük ipari
munkás lesz, jeléül annak, hogy a földéhség Magyarországon is
a jobb megélhetésre való törekvésnek csupán egy sajátos kategó-
riája. Ezzel Hegedűs nem számol. Nem tudjuk kielégíteni
parasztságunk életigényeit? Jó: — elégítsük ki álmait! Való-
ban, nem gondolnók, hogy ez az egyébként zseniális manőver
hatásában különböznék a vallásos szuggesztíótól s a figyelem-
elterelés többi társadalmi szervezeteitől.

A szabadelvűség paraszt-politikájával szem-
A nagybirtok közt a szervezett nagybirtok sem maradt tét-

*) E gyanú folytán helyezte át a birodalmi kormány székhelyét Nürnbergből Esslingenbe.

lenül. Az a veszély fenyegette, hogy magára marad, segítség nélkül, zátonyon. Hogyan történhetett meg, kérdi Naumann*), hogy a nagybirtokosok a *Bund der Landzvirte*-ben élén állanak 150.000 parasztgazdának? Amíg, feleli, Németország exportált gabonát, a nagybirtokosok a parasztgazdaságok megszűnését és összevásárlását óhajtották, mióta azonban gabonabevitelre szorul az ország, a nagyurak a szervezett parasztság segélyével törvényhozási áremelésre törekszenek. Közrejátszik a növekvő munkáshiány, amelynek enyhülését a nagygazdák is, miként a nagyiparosok a kisbirtok gyermekfeleslegétől remélik. Többágú céljához megtalálta a nagybirtok paraszt-politikája azt az eszközt is, mellyel — saját érdekeinek minden csorbítása nélkül — szövetségesül hívhatja a kisbirtokot. A közvetítő kereskedelem lehető kiküszöbölését, a szövetkezeti propagandát értjük, mely nálunk is a nagybirtokosoktól indult ki.

A szocialisták. Végül, hogy az *ensemble* teljes legyen a szocialisták is beállanak — többé-kevésbé

elkényszeredett képpel — a kisbirtok udvaroncai közé. Egész őszintén megvallják, hogy nekik is katonákra van szükségök, akár a porosz királyoknak, a mozgó-tőke államrendjének, Hegedűs Lórántnak és a *Bund der Landzuirte*-nek. „Írországtól Sziciliáig, mondja Engels, a paraszt a népességnek, termelésnek és politikai hatalomnak igen jelentős tényezője.” Hasonlóképpen nyilatkozik Liebknecht. Vandervele a kisbirtokot „tisztelőben akarja tartani,” mint ahogy a római Imperium is meghagyta a behódolt népeknek saját isteneiket. Jaurés a francia agrárvitában tüzes parasztvédő, szinte agrárius beszédeket tart.

Nyomdokukat követi egy kicsiny magyar csoport is, mely egyes haruszpek sejtése szerint szocialistának volna mondható, de nevezzük kicsinyt istenesebb szóval: radikálisnak. Közöttük, ha nem tévedünk, Jászi Oszkár adta ki a *morbus latifundii* jel-szót (*cette rouille féodale*, mondja egy 1789-iki francia röpirat), követői pedig az egyetlen szempont szokott vakbuzgalmával írják napról-napra nagybirtok-lenéző és kisbirtok-dicsőítő cikkeiket. Egy britt-indiai főtisztviselő ugyan arra kéri kormányát: küldjön a hinduk közé mezőgazdasággal foglalkozó bírakat (*agriculturists as judges in agricultural lands*). A magyar nagybirtok bírát illetőleg elállunk a hasonló kérelemtől annál is inkább, mert két-

*) *Demokratie u. Kaiserthum*. 100. old.

ségtelenül gazdag- elméleti tudásuk jórészben pótolja a kétség- telenül hiányzó gyakorlatot.*)

Szó ami szó: a kisbirtoknak osztály- és nemzetközi udvar- lásban van része. Még nálunk ideig-óraig látszik némi ellen- hatás. A történelmi ingatlan-hatalom csábjá még él a *Köztelek* urainak szívében és olykor fel-felhangzik egy-egy essayba foglalt éktelen káromkodás a lelketlen parcella-tudósok ellen. Maga az egyház keserű tapasztalatokat tett Franciaországban, hol hatal- mának nagyobb fele az ingó-vagyon fővényére épült. Ezért e körök részéről némi tartózkodás észlelhető ma még. Annál élén- kebb a magyar kisbirtok-kedvezés a liberálisok és radikálisok részéről. Már a *Pester Lloyd* is a földosztást sürgeti és Hieronymi Károly a kisbirtoktól várja nemzetgazdaságunk regenerálását.

A leghevesebbek, a legtöbb érvel, adattal dol- gozó a radikálisok, írásaikból szinte az olvas **Egyoldalú példálózás** ható ki, hogy a kisbirtok immanensen minta- gazdaság, ellenben a nagyüzem sarlatánok vagy fajankók kezében van, akik nem tudnak semmit, nem tanulnak semmit, akik találékonyság és tájékozottság nélkül aratják le, amijök épen terem. Persze a példákat a lehető legnagyobb egyoldalú- sággal válogatják meg. Úgy látszik, sohasem hallották hírét a német nagyistállóknak, az angol nagybirtok úttörő munkájának s minmagunknál a vas- és tolnamegyei hírneves szarvasmarha- nagytenyészeteknek, Frigyes főherceg uradalmainak (melyeket már a Berlinben lakó Kautsky is észrevett), Mezőhegyes, Bábolna, Kisbér nagyüzemű ménesnevelésének, a Szulkovszky hercegi uradalom sertésanyagának, Észak- és Közép-Magyar- ország mintaszerű cukorrépa-uradalmainak stb.**)

*) Együtt lévén az egész gyülekezet, készen állván a szedett-vedett szcenéria, a szokásos görögűz sem maradhat el. Akik egy vagy más okból nem vallanak színt, az erkölcsi momentum hangsúlyozásában jeleskednek. Így bizonyos kisbirtokvédő klerikális és nacionalista töredékek. Az ő jóvoltukból született meg a búzatermő erkölcs ideológiája. A bukolikus költészet, a francia udvar pásztorjátékai politikai, sőt tudományos mezben kelnek új életre. „A szocialisták, mondja Deschanel, épenúgy, mint az utilitárius nemzetgazdák, akik elítélik a kisbirtokot, nem veszik eléggé számba az emberi, az erkölcsi elemet. A parasztbirtoknak sikerül sokat termelni még középszerű eszközökkel is (!), mert olyan földet mivel, mely az övé s amelyet szeret. A kisgazda két- szer annyi munkát végez, ha magáért dolgozik, mintha a két keze munkáját szomszédjának adja bérbe.” (1897. júl. 10-én a francia kamarában.)

**) Egyik állami nagyüzemünk, a mezőhegyesi, fejlődését érdekesen igazolja kat. holdankinti átlagterméseinek emelkedése. A búza átlagtermése emelkedett az utolsó húsz évben több mint 100%-kal, az árpáé 50, a zabé 85, a tengerié 100%-kal. „Ebben az esetben, teszi hozzá Hensch tanár (*Mező- gazdasági Szemle* XXII. 3.) a tetemes termésfokozást főképen a talaj mélyebb művelése gőzekével és a bővebb istállótrágyázás idézte elő, amihez utóbb a mű- trágyázás járult. Hasonló eredménnyel számos más uradalomban is találkozunk.”

tokról van szó, Dániába és Hollandiába mennek példakért, — a nagyüzem példatára azonban a Campagna s a legsötétebb Magyar Alföld. Mít szólnának ugyanők, ha mi meg a norfolki nagyüzemek mellé az oláh paraszt vagy a kis-orsz muzsik gazdaságát állítanók párhuzamul?

s

III.

A Parcella A magyar népszínművek finomkezű szalon-megjelenik a parasztja tehát bevonult az agrárpolitikába is. **látóhatáron.** Géczy István úr darabjai, Pap Zoltán úr nótás kedve, Pósa bátyánk csengő versei törték az utat e délibábos vidéken.

A kassza-siker itt sem maradhatott el: — a Parcella megjelenik a látóhatáron. Előbb félénken, lopva, mintha kisbirtok volna, utóbb a maga egész specifikus nyomorúságában: a Parcella. A spekuláció lámpát gyújt és körülfut az országban: ahol csömört talál s ahol éhséget talál — a kettőt összehozza. Amit naiv, fiatal tudósok jóhiszeműséggel, égő szívökből formálnak írássá, agitációvá: a Parcellák ura kezét dörzsölve váltja fel apró pénzre. Bánja is, nézheti is, kinek, mely földből, mennyiért, mennyit ad. Törődik is vele, ha a föld oly kicsinyre aprózódik, hogy művelni sem lehet. Törődik is vele, ha a nincsetlen ember keze üres marad s ha mindent lefoglal a már telkes gazda beteg éhsége, paraszt-gögje.

„Akciókat” rendez a Parcellák ura s reászózó üzleteibe belekeveri az államot is. Már semmi baj. Nem az apró kazárok nyomorult üzleteiről van már szó, hanem a nagy kazárokról. S a nagy kazárokig nem ér el a pogrom, ereje megtörik rajtuk.*) Hallgatnak a lapok, hiszen most, most, most mentik meg a hazát. Körmönfont fiskálisok, gavallér grófok, parlamenti faiseurök, vadonatúj bárók, soha nem remélt lelkesedéssel csinálják a kisbirtok megmentését.

A paraszt, szegény, csak elvétve ha kalkulál, mikor földet vesz. Hallgat szívére, apáinak szokásaira, felcsigázott reményeire, a rábeszélő szóra és fizet, fizet. Olaszországban, igaz, tíz év alatt megint latifundiumok lettek a parcellákból. Előbb hűbéri, ma hitelintézeti latifundiumok. Rettentő túlfizetések történnek nálunk is parcellázások alkalmával s valószínűtlen, hogy e földárak mellett a paraszt sokáig megélhessen.**)

*) Viszont — kéz kezét mos — a zsidó bankárok Páristól le egész Budapestig vígan finanszíroznak minden pogromot, ahol zsebelni lehet.

**) Így Temesmegyében a szántóföld árai 1904-ben: Vadászerdőn 1200—1400 korona, Mramorákon és Vingán 600—1200, Német-Ságon 1000—

Hogyan is dicsekedtek egykor a kemény váltság árán felszabadított orosz jobbágyok? *Mi vasi, zemlja nasa!* „Mi a tieitek vagyunk, de a föld a mienk !”

IV.

Sokféle szögletből indult ki a kisbirtok eszményítése. Érdekek számítások, ösztönök, álmódások színes tömege vonult el előttünk. Maradjunk most a jóhiszeműeknél s vegyük szemügyre a hívő lelkesedés embereit érveikben, adataikban, következtetésekben.

A kisbirtok rajongói gazdasági és társadalomlélektani érvekkel küzdenek. Ezúttal a lélektaniakat mellőzzük s csupán a gazdaságiakkal számolunk le.

Gazdaságilag a kisbirtoknak abszolút és relatív hívei vannak.

A kisbirtok abszolút fölénye. Az abszolút hívek a kisbirtok gazdasági fölényét konjunktúrától és üzemágtól függetlennek mondják. Velök szemben érveink a kisbirtokos

1. üzemtechnikájára,
2. munkateljesítésére és
3. fogyasztóképességére vonatkoznak.

Ez érvek legtöbbje — természetesen — áll a kisbirtok viszonylagos híveire is.

A kisbirtok üzemtechnikája. 1. Bizonyos mezőgazdasági ágakban a tőkés koncentráció előnyei — kooperáció, munkamegosztás, gépek — nyilvánvalólag nagyobb mértékben érvényesülnek, mint a decentralizáció előnyei, — individualizmus, sokoldalúság, emberi munka. Mindezekben a mezőgazdasági ágakban — ilyen főként a gabonatermelés — a tőkés koncentráció előnyei kétségtelenül érvényesülnek. Az erősebb legyőzi a gyengébbet. Áll e törvény ma már a legtöbb kapás-növényre is, mióta a legutóbbi évek ültető-, kapáló-, felszedő-, válogató-, szárfosztó-, morzsoló- stb. gépeit és módszereit, főként Amerikában, sikerült feltalálni. Ugyszintén rövid idő kérdése, hogy a tőkés-főlény törvénye érvényre jusson legfontosabb ipari növényeink (len, kender) termelésében, amihez ma már csak nyüvő- s az eddiginél megfelelőbb bugázó-eszközök konstruá-

1200, Varjason 800—1200 korona holdankint. (*Az O. M. C. E. kiadványai. Tanulmányok az Alföld gazdálkodási viszonyairól. IV. kötet. Temesvármegye. 62. old. Mind e helyeken még külterjes gazdálkodás folyik. A vadászerdei paraszt holdankint 5 q. búzát fizet el csak kamatra.*

lása volna szükséges. Mindezekben az üzemekben a kisbirtok fölényéről beszélni meghaladott dolog.

Ki kell egyben emelnünk azt is, hogy a fel-

A szövetkezés sorolt üzemágakban a szövetkezés sem helyettesítheti minden vonalon a nagyüzemet. Versenyképes szövetkezeti gabonatermelés ma még alig képzelhető. Az aratógép szövetkezeti használatát illetőleg Európa legkülönbözőbb részeibe fordultunk felvilágosításokért s úgyszólván mindenünnen tagadó válaszokat kaptunk. Amerikára vonatkozólag pedig Davenport E. úr, a *University of Illinois (College of Agriculture)* tanára így válaszolt: „Mezőgazdasági gépszövetkezetek nálunk nincsenek. Minden mezőgazdasági gép egyéni magánhasználatban áll és valóban nagy ritkaság, ha két vagy három szomszéd szövetkezik valamely különösen költséges gép közös használatára.” A gép szövetkezeti használata csak oly esetekben képzelhető, mikor a használat időpontja független az időjárás veszélyeitől s a termés romlandóságától.

A kisbirtok munkateljesítése 2. kisbirtok munkateljesítésének eszményítése felette jól illik Deschanel és a mezőgazdasági mancheszteristák ajkára. De hogy szocialisták, akik gyűlölik a *sweating*-et és tilalmazzák az akkord-vállalkozást, hogyan tömjénezhetnek egy életre szóló *over-working*-nek, — nem értjük. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az egészen régimódi és egészen újmódi parasztgazda egyképen kizsarolja gyermekei, felesége és bérmunkásai munkáját.*)

*) A *Verein für Sozialpolitik* Észak- és Nyugat-Németországra vonatkozólag azt találja, hogy a gyermekek mezőgazdasági foglalkoztatása főként a szülők részéről történik aggasztó mértékben. A wesztfáliai *Bauernvereine* évek óta izgat a *Schulwuth* ellen, mert a parasztgyermekeket az iskola elvonja a munkától. Fokozott belterjességgel a nők mezőgazdasági munkája is fokozódik. Még Vadnay Andor így dicsekszik (*A Tiszamellékről*. 18. old.): „Egyik csodálatos vonása az Alföld minden jóra való munkásának az a lelkehez nőtt büszkeség, hogy az asszonyt, a családot eltartani kizárólag a férfi kötelessége.” Ugyanezt állapítja meg Sonnino a szicíliai kisgazdáról s részben a paraszt-asszonyok munkátlanságából magyarázza az utódok vasesztiségét. A legtöbbet dolgozó magyarországi parasztgyermek és parasztasszony a belterjesen, dán módra gazdálkodó, jómódú sváb paraszt — e valóságos *Überbauer* — gyermeke és felesége!

Aki munkás a családon túl résztvesz a kisbirtok termelésében, többnyire magasabb napszámot kap ugyan, mint a szomszédos nagybirtokon, de csodamódon a nagybirtok munkáshiánya mindazáltal nem nagyobb, mint a határos kisbirtoké. Ez a különösség abban leli magyarázatát, hogy a nagybirtokos, a dolog természeténél fogva, nem képes napszámát oly mértékben sürgetni, zaklatni, kihasználni, mint a kisbirtokos. A parasztgazda családjával együtt folyton nyomában van napszámának s ugyancsak kiveszi a munkásból a nagybirtokkal szemben fizetett bértöbbletet. Midőn a napszámos alacsonyabb bér mellett megy nagybirtokra dolgozni, a kisebb munka-intenzitást likvidálja. Az ír kisbérő semmivel sem jobb cselédjéhez, mint az angol földesúr volt az ír kisbérőhöz!

A kisbirtokos fogyasztóképessége. 3. A birtokos paraszti életigénye nem emelkedik arányosan birtokhozadékanak emelkedésével. *Parasztgyermekünk és a tehéntej c. tanulmányunkban**) kimutattuk, hogy a tej kivándorlása a szövetkezetek és a kiviteli kereskedelem révén egyenest a falu kirablása. „Egy sajtószerű megfigyelésem van, írja nekünk az abonyi gazdáról Szűcs István tanító úr (1903), azon gyermekek szülőire nézve, kik a rendes kosztot nem adják meg gyermekeiknek. Az t. i., hogy azok nem a szegénység, hanem elsősorban a vagyonszerzés (többnyire földvétele) miatt vonják el a táplálékot gyermeköktől is, meg maguktól is, anélkül azonban, hogy ennek helytelenségéről meg volnának győződve.” Hasonlóképpen Oroszországból 1886 és 1890 között a tojás- és vajkivitel megkétszereződött. A szibériai parasztgazda fényesnek látszó tojás- és vajgazdasága a másik szögletből nézve azt jelenti, hogy a legszükségesebb tápszerepeket vonták el a néptől.***) Havelock Ellis****) részben a tej elvonásának tulajdonítja az orosz gyermekek nagy halandósági %-át. Parasztgyermekünk ruházkodására vonatkozólag kibocsájtott kérdőívünkre több vegyes nemzetiségű faluból kaptuk azt a feleletet, hogy a (jobb módú, dán-típusú) sváb paraszti rosszabbul ruházza gyermekeit, mint a magyar. A lakást illetőleg megállapítjuk, hogy a konyhakertek, a tejgazdaságok kisbirtokosai sem ismernek magasabb standardot az egyetlen hálószobánál. Szülők, gyermekek, öregek, vajúdók és haldoklók egy szobában hálnak. Pedig Ratzel szerint*****) a négerknél, malájknál, indiánoknál igen el van terjedve a szokás, hogy szülők és gyermekek külön szobában alszanak.

A kisbirtok eszményitől bizonyára Dániába utasítanak. Viszont akkor nézzenek el ők az angol nagybirtok háromszobás cselédlakásaiba. És hallgassanak el a kisbirtok abszolút fölényéről szóló tanításukkal, mely egyképp megdőlt az üzemtechnika, a munkateljesítés, valamint a kevéssel beérés világában.

V.

A kisbirtok relatív fölénye. Kétségtelenül helyesebb nyomokon járnak a kisbirtok relatív, mint abszolút fölényének hitvallói. A relatív hitvallók a kisbirtok fölényét

*) *Közgazd. Szemle* 1905. V. f.

**) Stepnjak: *The Russian Peasantry*. 127. old.

***) *The Nationalisation of Health*. 54. old. v. ö. ugyanezt Németországra vonatkozólag: W. Martra: *Der deutsche Bauer*. 148—149 old.

*****) *Völkerrkunde* I. 100. old.

függővé teszik a mezőgazdasági konjunktúráktól s az adott mezőgazdasági üzemágtól. E relatív álláspontnak ma legprecízebb kifejtői: Conrad hallei tanár és David német szociáldemokrata publicista. Az ő tanítványaik, azt hisszük, a magyar radikális-szocialista kisbirtok-politika képviselői. Ez az álláspont lényegében (néhány közben meghaladott részlet elhagyásával) a következőképpen formulázható: Ma Európában kedvező konjunktúra mutatkozik épen azokban a mezőgazdasági cikkekben, amelyeket a kisüzem nagyobb hozadékkal képes termelni, mint a nagyüzem. Ennélfogva az európai kisüzem ma fölényben van a nagyüzem felett. Minthogy pedig az említett konjunktúra oka az a körülmény, hogy a tengerentúli termelés egyelőre csak gabonát képes nagy mennyiségben Európába importálni, ellenben húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt stb. nem, a konjunktúra relatív állandósága valószínű. Ebben az ítéletben egész csomó probléma rejtőzködik. Hogy ez az ítélet megállhasson, a következő részletítéletek helyessége szükséges:

a) A tengerentúli gabonaverseny állandóan reánehazedik az európai gabonatermelésre.

b) A tengerentúli hús-, tej-, főzelék-, gyümölcs-verseny ugyanakkor nem nehezedik az európai hús-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelésre.

c) E legkedvezőbb esetben is bármely európai hús-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelés a szárazföldi szállítás költségeit és veszélyeit megbirja. Akár közel van a fogyasztó, akár távol.

d) És mindezt koncedálva: meg kell még annak a kettős részlet-ítéletnek is állania, hogy

α) az európai kisbirtok ma társadalmi helyzetétől és gazdasági kapcsolataitól függetlenül fölényes a mondott termelési ágakban és

β) hogy bármely kedvező társadalmi helyzet és gazdasági kapcsolatok mellett is a nagybirtok húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt nem képes oly gazdaságosan előállítani, mint a paraszt.

A tengerentúli és oroszgabonaverseny. a) A tengerentúli gabonaverseny alábbhagyása már a közeljövőre vonatkozólag nem kizárt dolog. Az az idő elmúlt, mondja Jentsch, midőn még Észak-Amerikában bitang-jószág volt a föld; ma fizetni kell érte és a farmerek növekvő eladó-

sodásról panaszkodnak; gabonájukat tehát nem vesztegethetik el potom áron és mennél erősebben növekszik az Unió népessége, annál kevesebb fog maradni kivitelre. A rablógazdaságnak a búza- és megint búzavetésnek is megvan a maga határa és lassanként belterjesebb, tehát drágább művelési módra kell a farmernek áttérnie. Oroszország*) és India**) népessége éhínségekben szenved, az onnan jövő gabonaáradat gazdaságpolitikai szélhámosság és maholnap már csak Argentínia marad meg az európai búzatermelés félelmetes versenytársának. ***) Nem mondható tehát határozottsággal, hogy a tengerentúli gabonaverseny állandóan reá fog nehezedni az európai gabonatermelésre.

b) Vágó-állat szállítása a tengerentúlról mind-
A tengerentúli ezideig csak korlátozott mértékben sikerült.
és orosz hús-, Ugyan 1889-ben az Unio 206.000 drb. szarvas-
sajt és tojás- marhát küldött Európába, de ehhez óriási túl-
verseny termelés és árdepresszió volt szükséges, mert az élő-állat szállítása a hosszú tengeri úton költséges és kockázatos. Friss húst azonban egész flotta-számra hoznak Angliába hűtőkamrákban Ausztrália és Amerika kapitalisztikusan koncentrált export-vágóhídjairól. És így — Adler Georg szerint****) — nincs kizárva, hogy Amerika egyszer meg fogja kísérelni, hogy az európai szárazföld hús-élelmezését is magához ragadja.

A dán és holland kisbirtokosok szövetkezeti sajt-, vaj- és tojás-exportját egyre élesebb verseny fenyegeti Kanada, és Oroszország részéről. A dán és holland sajt, vaj és tojás fővevője tudvalevőleg Anglia. Bevitték pedig ezer-ben az Egyesült királyságokba sajtot:

	1900	1901	1902	1903	1904
Hollandiából	327.382	315.923	284.020	302.503	233.601
Kanadából	<u>1,511.872</u>	<u>1,547.739</u>	<u>1,709.565</u>	<u>1,848.142</u>	<u>1,900.556</u>
Összes bevitel	2,705.878	2,586.837	2,546.212	2,694.358	2,554.297

*) Oroszország már a kilencvenes években termésének abnormisan magas %-át vitte ki (30—43%), gabonatermelésének mennyiségi és minőségi emelkedése tehát még hosszú ideig a belföldi lakosság ellátására lesz szükséges.

**) Az indiai búzakivitel a 70-es évek elején fejlődött és kulminációját 1891-ben érte el (15,4 millió mm.) Azóta rohamosan hanyatlott, ami különböző lokális tényezők eredménye (v. ö. *Getreidehandel. Handb. der Staatswiss.* IV. 310. old.) Úgy az indiai, mint az orosz és argentiniai exportnál az ázsió is jelentékeny szerepet játszott.

***) *Die Agrarkrízis.* 86. old.

****) *Handb. der Staatswiss.* III. 1093. old.

Bevittek továbbá ezerekben az Egyesült királyságokba tojást:					
Dániából	292.663	362.330	422.185	462.187	432.279
Oroszországból	482.965	539.053	640.685	816.332	843.949*)
Összes bevitel	2,025.849	2,048.612	2,276.015	2,381.867	2,393.111

A távol nyugat és a távol kelet versenye tehát ugyancsak érzékenyen szorongatja a szövetkezeti kisbirtok legklasszikusabb országait: Dániát és Németalföldet is. Tartja magát ellenben erősen Németalföld tej-exportja, mely Anglia e cikkben való bevitelének $\frac{2}{3}$ -át teszi.

A tengerentúli főzelék- és gyümölcsverseny sokkal veszedelmesebb mérveket kezd ölteni. **főzelék és gyümölcs.** Az angol kormány sok millióval és különleges kiváltságokkal bátorít egy hajós-társaságot, mely külön hajókat épít friss főzelék és gyümölcs tengerentúlról való importjára. A *Peninsular and Oriental Company* ezer és ezer tonna-számra szállítja az ausztráliai almát Európába.***) A kaliforniai S. Chiara kerületben 1885—86-ban csak szilvafát ötödfél milliót ültettek és köztük két milliónyi francia fajtát. Ezek első termését 1890-ben 16 millió fontra becsülték, 1899-ben a termés már 96 millió és 1900-ban 120 millió.***) Új és új óriás méretű gyümölcsös- és szőlő-latifundiumok vannak keletkezében Új-Zealandban és Tasmaniában, Floridában és Kaliforniában, Havai, Tahiti és Kuba szigetén. Európa tengerparti országait már ellepte a tengerentúli gyümölcs és egyre szűkebbre szorul a zóna, mely a szárazföldi parasztyümölcs *hors concours* területe. A kaliforniai nagy gyümölcsfarmok magukévá téve az európai paraszt egyetlen fegyverét, szövetkezetiileg küldik világgá gyümölcs-termésöket. Maga a *California Fruit Growers Exchange*, a gyümölcstermelők egyik szervezete, évente mintegy 50 millió korona értékű gyümölcsöt ad el. ****) A *California Cured Fruit Association* egyenest azzal a célzattal alakult meg, hogy Németországból és Angliából a kontinentális gyümölcsöt kiküszöbölje. Immár az amerikai gyümölcs- és főzelék-konzervek Milano, Róma, Bécs és Budapest előkelő delikatessz-üzleteiben is megjelentek.

*) *Board of Agriculture and Fisheries* : Agric. Statistics 1904. Report on the agric. returns . . . in Great Britain. 188—190. old.

**) Masé-Dari tanár azt állítja, hogy már az olasz piacot is kezdi ellepni a floridai narancs. (*Critica Sociale*. XIII. 7—8. 129. old.)

***) Woodford B. A., a társaság igazgatójának szíves közlése.

Lehetséges, hogy a tengerentúli hús-, főzelék- és gyümölcs-verseny rövidesen ép oly tényező lesz az európai agrárpiacon, mint amilyen előbb a tengerentúli gabona-verseny volt.

A fogyasztópiac távolsága c) A kisbirtok baromfi-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelésben való fölénye minden kétség kizárásával eddigelé csak a fogyasztópiacok közvetlen közelében érvényesült. E fölény föltétele, úgy látszik, a romlandóság folytán a biztos és gyors értékesítés lehetősége, a piac igényeihez való individuális símulás, az értékesítés szemmel kísérése és ellenőrzése. *) Különös mértékben áll ez a főzelék-termelésre, mely hosszú szállítás költségeit különben sem bírja meg. Már a régi Róma konyhakertészetei ott ütötték fel tanyájukat a város körül, így keletkeznek a városi trágyához is könnyen jutó konyhakert-ezrek London, Paris, Berlin és Bruxelles határában. Hivatásuk többek között az is, hogy a nagyvárosból kirándulható szociológusok nagyobb nehézség nélkül láthassák el tanácsokkal Európa mezőgazdaságát.

Viszont ott, ahol a fogyasztó-piac messze van, vagy bizonytalan, a szóbanforgó termékek — de különösen a főzelék — értékesítése teljességgel problematikus. Így a kerti termények közül

Főzelék-válság. súlyos válság érte az utolsó években a paprikát, káposztát zöldséget ismételten, legutóbb pedig a spárgát és hagymát. A spárga árhanyatlása körülbelül 75%. Gazdaságunk harminc éve termel spárgát, de nemsokára kénytelenek leszünk felhagyni vele. S a környékbeli kertészek, kik tőlünk kapták annak idején az első spárgagyökereket, ma-holnap szintén képtelenek lesznek nyereséggel dolgozni. Hasonló sors érte ez évben a hagyma-termelők egy részét. Egy alföldi gazdaság, mely egy év előtt 30 koronával értékesítette a hagyma métermázsáját, az idén 5000 métermázsá hagymáját egyáltalán semmi áron sem képes eladni. Az egész környék ingyen viszi onnan a hagymát s a gazda örül neki, mert legalább valahogyan túlrad rajta.

Mindezekből kitetszik, hogy a kisbirtok által ma fölényesen termelt cikkek legnagyobb része sokkalta nagyobb mértékben függ a piac közelségétől és változandóságától, mint a nagybirtok által fölényesen termelt cikkek legnagyobb része.

Millió d) a) A kisbirtok fölényes termeléséről még a felsorolt cikkekben is csak akkor lehet szó, ha a kis-

*) Szerintünk Dánia és Németalföld kisgazdáinak sikere szomszédos fogyasztójuk: Nagy-Britannia gazdasági egyeduralmának tartozéka. Utóbbi nélkül előbbi sem jött volna létre.

birtok, bizonyos fokú társadalmi fejlettség és megfelelő gazdasági kapcsolatok mellett dolgozik. Alacsony műveltség, rossz közigazgatás és adórendszer, járhatatlan utak, a vasutakon raktár-, vagon- és hűtőkocsihiány, kereskedelempolitikai hibák érzékenyebben érintik a kis-, mint a nagygazdát, mert a kisgazda aprólékos, jórészt emberi munkája sokkal érzékenyebb viszonylatban van mindé bajokkal, mint a nagyüzem-

Szövetkezetek. mes termelés. A dán kisgazdák nagysikerű tojás- és szalonna-kivitele csak az által fejlődhetett ki, hogy az államkormány a kicsiny ország egyöntetű és áttekinthető termelési tényezőit állandóan vezette és ellenőrizte. Úgyszólván a dán kormány garanciája mellett jön Anglia piacára az egységes, jó minőségű tojás és szalonna. Ez alig volna lehetséges, ha a dán kisbirtok sokféle gazdasági fejlettség, különböző nemzetiségek stb. között oszlana meg nagykiterjedésű ország területén. Döntő momentum továbbá a szövetkezeti hálózat fejlettsége. Magyarországon e téren még nagyon is hátra vagyunk. Könnyű Budapestről prédikálni, hogy a felosztott latifundiumok helyébe óriási szövetkezeti hálózatot kell tenni. Akik ismerik a magyar vidéket, akik tudják, mily nehéz itt a szövetkezetekkel boldogulni, mennyi parasztgóg, félreértés, keserű csalódás vár itt arra, aki csak egy szövetkezetet is akar alkotni, kételkedve fogadják a gigantikus programokat. Pedig szövetkezet nélkül beteg a modern kisbirtok. Szövetkezet nélkül lemarad a világpiacról. Elszigetelt életének csak a mindenféle uzsora örül. *)

β) Újabbban Európában sincs hiány kísérletekben melyek azt látszanak igazolni, hogy bizonyos társadalomgazdasági föltételek mellett még a kisbirtok legtipikusabb termékei is gazdaságosan termelhetők egészen nagy birtokokon. Az állattenyésztésben és állati termékek előállításában a fölény kérdését a modern angol és német nagyistállók alaposan megbolygatták. Úgy tet-
Kétféle kul- szik, mintha a szövetkezett kisbirtok
mináció. előbb kevésbé kapitalizált nagyüzemekkel állt volna szemben az állattenyésztésben és állati termékek előállításában is. A kisbirtok-

*) Bizonyos részről nálunk a közvetítő-kereskedelem és a parasztság szövetségéről beszélnek a nagybirtok ellen. Erre, szerintünk, csak akkor lehetne gondolni, ha a szövetkezetek nem ütköznének bele a közvetítő-kereskedelem létérdekeibe. Minthogy beleütköznek és minthogy a modern paraszt szövetkezet nélkül el nem lehet, a közvetítő-kereskedelem és a parasztság politikai szövetségének sem jósolhatunk hosszú életet.

nak emberi munkát kellett nagyobb mértékben alkalmaznia, hogy belterjességének kulminációját elérje. Ellenben a nagybirtoknak tőke útján kellett előállítania saját belterjességének kulminációját. Ez pedig hosszabb és bonyolultabb folyamat. Előbb a mezőgazdaság műszaki forradalmának kellett és kell lefolynia, hogy a tőke előállíthassa a nagybirtok intenzitásának kulminációját.

Nagyüzemi termelés

A gyümölcsstermelést illetőleg utaltunk már a tengerentúli kis- és nagyüzem együttes versenyére Európával szemben. Utalunk továbbá a dél-olaszországi gyönyörűen virágzó szőlő-latifundiumokra és az újabban nálunk kifejlődő lapi szőlő-nagybirtokokra. A legmeglepőbb adalékot azonban a múlt évi zágrábi mezőgazdasági kiállításon találtuk,

A kutjevói gyümölcs-latifundium. ahol egy viruló horvát gyümölcs-latifundium számolt be nagyszerű munkájáról. A horvátországi kutjevói uradalom rövid néhány év alatt erdőirtások felett ezer hektár nagyságú gyümölcsöst létesített. A gyümölcsfák összes száma 234.000 db, a diófán és bogyós gyümölsűün kívül. A talaj megművelése, a fák gondozása, a gyümölcs leszedése, osztályozása és értékesítése nagyüzemileg történik. A latifundium gyümölcsei messze földön ismertek pompás zamatjukról és festeni való szépségükről. Mennyiségi és minőségi eredmény dolgában — ideszámítva a nagyterjedelmű szőlőgazdaságot is — a kutjevói uradalom bátran mérkőzhetik a leggondosabban kezelt kiskertészetekkel. A nagyüzem kísérletekre is sokoldalú alkalmat ad. Becke A. főkertész, ki Kaliforniából jött Kutjevóra, számtalan gyümölcstermelési kísérlettel alapozta meg gyönyörű művét. E nagyarányú kísérletek a talajra, fekvésre, talajelőkészítésre, az ültetési szélességre, alanyokra, nemes fajokra, a nevelési és talajművelési módokra vonatkoznak.*) Arra kérnénk mindenkit: mielőtt pálcát tör a nagybirtok felett, olvasson el egy beszámoló füzetet a kutjevói uradalomról.

VI.

A kisbirtok pillanatnyi fölényét a felsorolt termelési ágakat illetőleg tagadásba venni mindazáltal nem akarjuk. De a kifejtettek után bátorkodunk megkérdezni a kisbirtok fanati-

*) A. Becke: *Anlagen der Domäne Kutievo.*

kusait, elég szolid, elég állandó-e a kisbirtok fölénye ahhoz, hogy a nagyüzemi formát egyszerűen félrelökjünk? Elég hatalmas és megalapozott-e a kisbirtok-eszményítő gondolat, hogy figyelmünket általa minden egyébről el engedjük terelni? Ezen kell kezdeni: a formán? Ez a legégetőbb, ez a legsürgetőbb, ez a legmélyebb: a forma? Elgondolták-e már a kisbirtok eszményítől, minő túltermelés állana elő Magyarországon épen a kisbirtok romlandó cikkeiben, ha az eszményítők álma: a konyhakertes Magyarország valóra válna? Egyéb célunk nem volt, mint hogy David Eduard magyar tanítványait emlékeztessük arra, hogy mesterök mindig csak a kisbirtok pillanatnyi fölényéről beszél. Ha ez a pillanatnyi konjunktúra elmúlik, a nagytőkés fölény érc törvényeinek átmenetileg felfüggesztett érvényessége magától feléled.

Fejtegetéseinket két kérdéssel zárjuk, mely eddigi eredményeinket magában foglalja:

1. Mi lesz a Parcellákból, ha a tengerentúli verseny az ő fölényes terményeiket is devalválja? Pedig ez a lehetőség, amint láttuk, kizárva nincs.

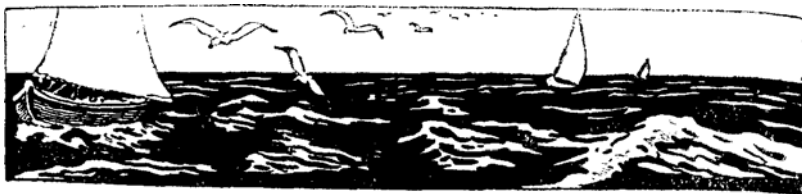
2. Mi lesz a Parcellákból, ha a mezőgazdaság műszaki forradalma versenyképessé teszi a nagyüzemet a Parcellák fölényes termelési ágaiban is? Pedig ez a lehetőség, amint láttuk, szintén nincs kizárva.

Mi lesz, ha egyik vagy mindkét eshetőség bekövetkezik? Mi lesz a távoli piacú, elmaradott, szomorú magyar Parcellából?

Mi sejtjük, mi lesz. A Parcellázó Bankok lekasztják firmájukat és Összevásárló Bankokká alakulnak.

Ifj. Leopold Lajos.

Jegyzetek az impresszionizmusról.

A következő fejtegetéseknek inkább védelmi tendenciája van. Miután az ítélkezést csak a pusztá igazságok ereje döntheti el, amennyire tehettem, tartózkodtam a világosság rovására nevek felsorolásával, tekintélyek súlyával az olvasót elkápráztatni, befolyásolni. De mivel — mint az a tárgyalás modorából is kiteszik — másrészt céloom ismeretterjesztő is volt, a nevek nélkülözése az első pillanatra szinte keresztülvihetetlennek látszott. Mégis, az olvasóra bízom az exponensek föllelését, tárlatokon, műbarátoknál.

* * *

Törekvéseket, irányokat, korokat soha sem lehet önmagukban, a fejlődés menetéből kiszakítva vizsgálni, legkevésbé szabad azokat közönséges jelszavak, osztályozások vagy tradíciók szerint elbírálni.

S ha az impresszionizmust ezek szerint helyezzük a kritika világító sugarába, talán más véleményt alkotunk magunknak a kor legkifejezőbb, legtermékenyebb, legkifejlettebb irányzatáról, amely a sok félreismerés következtében oly elkeseredett támadásban részesült, mint aminőben csak részesülhet egy törekvés, amelyet még a tömeg át nem értett. Talán épen ezért érdemes vele foglalkoznunk, mert ahol legelkeseredettebb a harc és legnagyobb a küzdelem, ott a legjobb erők mérkőznek össze a pozícióért.

Születése, fejlődési menete egészen analóg a többi irányzatokéval, legyen az akár festési, akár építési, akár filozófiai. Hogy azonban a keletkezést teljesen megérthessük, szükségesnek tartom a sok stíl vagy irány közül egynek — tisztán festési szempont szerint — élettörténetét születésétől haláláig nagyjában ismertetni. Csupán példának okáért vegyük a klasszicizmust.

Idő a XV. század első fele.

A keresztény világnézet a földet siralomvölgynek minősítvén, száműzött abból minden elemet, amely a kedélyeket aljas, földi hívságokra terelhette volna. A lelkiélet, az égre vágyódás, az extatikus vagy fanatikus állapot kifejllesztése és állandósítása; sanyarúság, aszkézis voltak a célok, hogy a túlvilági életben, annál bizonyosabban gyönyörködhessenek az angyalok kara énekében az Úr, a jézus, a szűz Mária—sárgától a berlini képig játszó színharmóniájában.

Természetesen a mindennapi realitás ilyen állandó megtagadása előbb-utóbb lázadásra vezetett és annál magasabbra csapott fel a hullám, mennél erősebben állott annak ellent a hatalmi törekvések által alapozott gát.

Amíg tehát a testi táplálék elvonása rajongó örületbe hajtotta a kevésbbé eszeseket, a gondolkozó, egészséges fizis égett a vágytól, a pogány örömök után.

Es csodák csodája: a földi paradicsomot legelőször is a papok igyekeztek meghonosítani. A pazarul támogatott művészek habozás nélkül nyúltak vissza témáért a régi, pogány világ életébe és versenyt állottak uruk és patrónusaik lukuluszi orgiájában.

Századokon keresztül tartó letargia után ismét felpeszdzült az élet; a mezőkön felzendült az ének és madárdal; a paloták pompái közé kévékben ömlött a napsugár, az erdőt, mezőt, füt, fát és folyót ismét benépesítették az istenek. Öröm és boldogság árjadozott szerte Európában.

A tiszta krisztusi világnézet nem kedvező a művészetekre.

Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy akkor már Roger Bacon, William Occam és Nicolaus Cusanus hatalmas rést ütöttek a hivatalos papi uralom bástyáin, elkülönítvén a szabadgondolatot, a filozófiát a hitnek dogmáitól. (Akár csak a régi görögök.)

A humanisták fölfedezték az embert és az építészet, szobrászat, festészet soha nem gondolt lendületet vett: Renaissance.

Egy századdal később már hatalmas mesterek a műrecek oly sokaságát állították elő, hogy e kort nem ok nélkül nevezik a festőművészet aranykorának. Ide esik a festés igazi klasszikus kora, mert a többi művészettel szemben a görögök, rómaiak ebben az ágban nem alkottak különösen nevezetesen.

Itt volt a delelő.

A nagy alkotások egy darab időre megakasztják a fejlődés menetét; a teremtő erő mintha kimerült volna. Mintha pihenésre

lenne szüksége az alkotó géniusznak, stagnáció állana be az idő kerekénél.

Az emberek örvendeztek és bámultak. Bámulták és csudálták a nagy mestereket, mintha azokban önmagukat imádták volna. A mester körül csoportok képződnek, az iskola. Megfigyelik a mester minden fogását, alkalmazkodnak szeszélyeihez; szokásaiból és dolgozásának mikéntjéből szabály lesz és törvény; modorából: minta és a bámulókból: utánzó. A nagy Mogul minden csekély intézkedése: parancs; az iskolában legfőbb érdem őt vakon követni, legfőbb ambíció: hozzá hasonlónak lenni. Szerencsére azonban a nagy emberek valamiben különböznek a tucatlányektól, ami ezekben nincsen meg, sőt nem is lehet. Következőleg a mesterből csak azt utánozhatják, amire ők is képesek és ami épen nem jelentős: s ez a külsőségek leszögelése, vagyis a dolog mester-ségi oldala. Eddig azonban még mindig nincs baj. De a mester halálával a vezetés közepes tehetségű hangadók kezébe kerül, akik szűk látkörű elméleteikkel ránehezdednek a fejlődő tanítványokra, kiölve azokból az eredetiség lehetőségét is. Eközben persze a múlt nagy hagyományait lassanként egészen elsikkasztják. Az iskolákban *így* jejecesedik azután ki a normatívák olyan szabályzata, amelyet mindenki ért, mindenki kedvel t amely tehát közönséges és üres. íme a modorosság.

Az alkotási szabadság eme megkövülését, a kifejezési formációk illetően megmerevedését nevezik szarkasztikusán akadé-mikusságnak.

A külvilág ezenközben haladt. Új ismeretek jöttek, új eszmék, ideálok alakultak ki és ezek a bennök rejlő erőnél fogva lelkesítenek; javult és tökéletesedett az emberi organizmus is s ha bár ez nem is olyan kézenfekvő, de a kölcsönhatás következtében mind többet és többet von be az ember szemlélődése körébe.

Az iskola azonban, hasonlólag minden korok iskolájához, legkésőbbben vészen erről tudomást. Ez az az időpont, melyet később Diderot olyan találóan jellemzett: „Mikor egy költő vagy filozófus szétbontja a szárnyaslovat és kortársait jobb ízlésre akarja szoktatni. Ekkor történik, hogy a kritikusok és kis emberek, a múlt idők csodálói feljajdulnak és azt állítják, hogy minden elvesztett”. (Salonok XI. 254. 1.)

A régi felfogás lejárt; új korszaknak szülöttjei jönnek, új látókörrel; feszülő izmaikban bizakodva hadat üzennek a béklyóba nyugózó exkluzív irányzatnak; ifjúi hevükben félre-

lőkik a réginek lényegét is, ami abban becses s így örök. De a kényelmesen elhelyezkedett, rendesen megszírosodott letéteményesei a régi mestereknek, a hivatalos örökösök: átkokat szórnak a lázadókra, a szentelt hamvak megcsúfolói ellen fordul a kor is — de az új irány harcosai feltartóztathatlanul törnek előre — és diadalra jut a romanticizmus. Mert az élet épen a küzdelem és a küzdelem: siker.

Rehabilitáció, apoteózis, a függöny legördül, de csak azért, hogy holnap újra felhúzzák, mert előlről kezdődik ismét a *divina comedia*.

Minden irányzat megvénhedik, de előbb a méhében hordozott gyermeknek életet ad s a természet rendje szerint e gyermeknek meg kell az apát haladnia. És milyen mindennapi látvány, hogy az apa meg nem érti serdülő fiát, akinek gondolkozását, cselekvéseit aggodalmas szemekkel nézi, pedig a hiba nem a gyermekben, hanem a korban rejlik.

Ezen mindenkori szakítást a régi, elavult elvekkel, az új generáció illetén frappáns hadüzenetét nevezzük szecesszióknak. A legutóbbi nagy szecesszió semmiben sem különbözött a többiektől, csak a dátumban van változás.

* * *

A kor, melynek méhében az impresszionizmus fogant, a materiális világnézet és a szintetikus törekvések ideje volt.

Születése szintén háborús körülmények között esett meg; támadás, félreértés, győzelem.

A harc a két alaptényező: rajz és színezés körül tört ki; lássuk mind a kettőt a maga lényegében.

A rajz.

Alapigazság: a távolság arányában kisebbedik a tárgyak nagysága.

Ez a kisebbedés azonban — a régiek felfogásával szemben — nem *en miniature* történik, mintha például egy kicsinyítő (konkáv) üvegen keresztül nézném a tárgyat vagy tájat. E lencsén keresztül a vonalak, formációk, a legapróbb részletek teljes precizitásban megkülönböztethetők (mint ahogyan a preformációt képzelték!), de a természetben jelentkező távlat nem ilyen.

A távolság folytán beálló kisebbedéssel a részletek elmosódása, a lapok összeolvadása és a vonalak, kontúrok bizonytalansága áll be.

Továbbá, verőfénynél vibrál a levegő, szinte kézzelfogható eme vibráció vonal- és színbontó hatása; igazán csak ki kellett lépni a szabad természetbe, hogy mindezeket észrevegyék. Minél nagyobb a szemlélő és tárgy között a levegőmassza, minél erősebb a napsütés következtében a vibráció: annál nagyobb mérvű a kontúrok, formák elmosódása és frappánsabb a színek átömlesztése.

A vonaltávlatot, melyet a régiek geometriai pontossággal hajtottak végre, eme sajátos művészi szempontok szerint helyesbítették, következőleg a rajz precizitása, aprólékos részletessége odamódosult, hogy mennél messzebb van egy tárgy, annál inkább nagyolható és mentül közelebb áll az, vagyis minél nagyobbnak ábrázolom: annál több részletességet tüntethetek fel azon. Aprólékosságba még itt se lehet menni, mert azt már az eszköz zárja ki, amellyel dolgozik a festő. (Tompá ecset, stilizálás.)

A festő, ha közelálló, nagy objektumot akar kicsinyítve vásznára vinni, akkor merő nézés vagy a szempillák behúzásával kivetíti a tárgyat olyan messzeségbe, minő a festmény méretének megfelel; s nem-e neveltséges, hogy egy 600—1000 lépésnyiről szemlélt, kis újjamnyi alakon külön tüntesse ki valaki a szemeket, orrot, füleket, száját és még a bajusznak egyes szárait is. Pedig a régiek akkor bámulták meg legjobban: ha a mentezsinóron még a szövés menete is meglátszott.

Különben is a képet falra aggatva szemléljük 5—10 lépés távolságról, innen pedig már a miniatűr-hatások úgy sem érvényesülnek. A kép nem fotográfia, hogy azt kézbe vegyék.

Ennyit a vonalról.

A második forradalmi elem volt

a szín.

Alapigazság: a szín nem egyéb mint fénytörés.

Aszerint, amint a fényt egy felület elnyeli vagy visszaveri, állanak elő az egyes színek.

Fény a szín hordozója, szülőanyja; fény nélkül nincsen szín és viszont: minél erősebb a fény, annál tisztábbak és üdébbek a színek.

Eme igazságok megértésének szükségképeni következménye lön a működési tér kitétele az *atelier*-ből a szabad levegőre (*plein air*).

A régi, dohos még a vérkeringést is lanyhasztó bűz után az üde, a friss, az ereket duzzasztó, szabad levegő! a mindent szűrkeségbe foglaló, bágyadt homály után — a mindeneket éltető napsugár! Csak az képes eme egyetlen lépés fontosságát meg-

érteni, aki átélte a hatást, mikor az akadémikus-szürkeségbe tartott képei közé kifüggesztett egy *plein air*-alkotást.

Hiszen tudvalevő dolog, hogy az akadémikus soha egy színt a maga tisztaságában fel nem vitt a vászonra, úgyszólván kizárólag, tört (a komplementérral tompított) színnel dolgozott, nehogy az nyers, kirívó legyen. És ha valaki ebben a tekintetben kutatva újítani mert, kiátkozták (Szinyeyi-Merse). És tényleg, ha, kivált a romantikusoknál, találkozunk is egy-egy tiszta színnel, az inkább bántó mintsem üde: mert a színharmóniáról egészen más fogalmaik voltak, mint nekünk.

A régi szemek megpillantván egymás mellett a kéket és zöldet (kék blúzon zöld masni), olyanformát éreztek, mint mikor a zongorán egyszerre ütöm meg azt f-et és a g-ot. Pedig hát a természetben a legtökéletesebb harmóniában vannak egymás mellett úgy a rokon-, mint az ellenlábás színek, mégis a szép látszatát keltik, mert a szemlélődésnél nem a részletek keresése a fő, hanem az összehatás felfogása.

A fizika fénytörési elmélete megtanított bennünket, hogy tulajdonképpen csak három szín van; ezek a piros, sárga és kék (primer színek). A fehér, mint a színek telje és a fekete, mint a színek negációja közömbösek, mert míg a színek egymással keverve egy új harmadik színt adnak (sárga-kék = zöld; sárga-vörös = narancs; vörös-kék = lila, másodlagos színek): addig a fehér az egyes színeket csak világosítja, a fekete pedig azokat elnyeli, törli. A másodlagos színek egy elsővel keverve (harmadlagosak) majd egymással, később kiegészítő (komplementer) színeikkel keverve, kombinálva, világosítva vagy sötétítve olyan gazdag koloritot adnak, amelyhez képest a régi mesterek legmerészebbjének palettája is koldus szegénynek tekinthető.

És ezt a kincset a fénynek köszönhetjük, a napsugárnak, a szabad levegőnek.

És ezt az elméletet az impresszionisták használták ki legteljesebben.

Ismétlem: az ismeretek bővülése és érzékszerveink tökéletesbülése kölcsönhatással van egymásra. S így színérzékünk fejlődött a szemünk finomodása folytán. Ma egész színiskálát különböztetünk meg ott, ahol kezdetben, csak pár századdal előbb, még a szélsőségeket sem látták. Régente csak egyféle feketét ismertek. Rembrandt volt az, aki a hideg és meleg feketét kezdte alkalmazni; és manapság egész sorozatot különböztet meg feltétlen bizonyossággal az előbbre haladott, érzékeny szemű festőművész.

Eme szavaim igazságára érdekes világot vet az a körülmény, hogy az impresszionisták valának az elsők, akik az árnyék külön-féleszínűségére rájöttek. Az előző iskolák majdnem kizárólag szürkére festették; ma úgyszólván annyiféle színű az, ahány helyre vetődik.

Másra is megtanított bennünket a fizika. Ha a színgorongot forgatom, fehér színt látok. Ha felében piros, felében kék a forgókorong, lilának látom: de ugyanezt a színjátékot, ugyanezt az érzékelést tapasztalom akkor is, ha egy bizonyos távolságról nézek egymás mellé húzott piros és kék vonalakat. Akár csak palettán keverték volna azt a lilát. Ez a szemben magában véghezmenő vegyítése a színeknek az optikai színvegyülés. Egész iskolák fejlődtek ki eme tételen alapulva (divizionisták, pointilleurök, chromo-lumináristák stb.), ámbár bajos feltételezni, hogy közvetlenül a fizikai törvény vitte volna reá őket erre a manirre, de ezek az ismeretek, mint mondani szokás: benne voltak a levegő ben és motoszkáltak az emberekben mint ösztönszerű törekvések.

Ok állapították meg szabatosan a szín vagy légtávlat törvényeit. Ugyanis észrevették, hogy a köztünk és a festendő tárgy között fekvő levegő az egyes színeket befolyásolja. A fényrezgések nagysága szerint mérlegelve, legértékesebb szín a fehér, azután a vörös, sárga, kék, végül a fekete mint zérus. (Eme értékek — *valeur* — számokban is kitűnően kifejezhetek.) Miután az alsóbb szín hozzákeverése a felsőhöz mindig ennek színbeli lefokozását jelenti (és fordítva), következőleg a nagyobb mennyiségben kékes levegő a színeket a távolsággal értékükben — valőr-ükben — csökkenti.

Így az erdős hegyoldal zöld színe messziről kéknek, szürkének, végül csaknem fehérnek látszik. Ha azután ősszel hozzá a vörös és sárga vegyül komponens gyanánt, a kék lilába megy át, néha akkor is, ha a vegyítéshez szükséges vöröset a leáldozó nap sugarai adják. A valórt a levegő és fény befolyásolják.

A valőr-elmélet figyelmeztetett a tónusok változására levegő, illetve fényhatások közrejátszásánál.

Ez a pont az impresszionizmus legklasszikusabb vívmánya,

Miután az impresszionista színezésnek épen ezt a részét érti át legkevésbé a laikus, szükségesnek tartom bővebben kifejteni. Az akadémiák minden tárgy színét előírták, pl. „Ló: a ló kedves, délceg állat . . . színei: égetett szienna, világos angol vörös, cinober sárga okkerrel” vagy „patak: ehhez jó színt ad kobalt. vagy ultramarin-vegyületben a nyers szienna” s így írja elő a

Balaton, a távol, a tehén, az arany stb. színeit. Ezek a recipe szerint kezelt alapszínek valának a mindenható tónusok, lokális színek. Állhatott az közel vagy távol, vetődhetett rá a napsugár vagy lámpafény, legfeljebb egy kis lazúrt, utóbbi esetben egy kis veres sávot kaptak, de alapjukban megmaradtak eredeti színükben. Nos tehát az atmoszférikus hatások átértése egyszerre tönkre tette a tónusok hatalmát.

Mint teljesen új tényező jelenik meg a vásznon

a fény.

Alapigazság: a fénytől függ a világítás, s ettől viszont **a szín.**

Figyeljük meg egyszer pár órán át a természetet. Amint gyengéd fellegek vonulnak az égen, majd minden öt percben más a világítás és ezzel a világítással együtt változnak a tájék összes színei is.

Hiszen a régieknek is volt fényük.

Amíg csak az *intérieur*-ökben kellett egy-egy cinkanálón, ezüst cukortartón vagy lámpa fémtartályon feltüntetni, hát csak könnyű volt a recipe alkalmazása: „utoljára pedig, miután a képet átlazuroztuk, telt ecsettel, határozott és biztos vonalakkal felrakjuk a fényeket, végre újabbi megszáradás után a képet *Soehne Frères*-sel beolajozzuk, miáltal az egész képen a fényhatás csak fokozódik”.

Ezek az emberek megfestették a fényt, akár csak a kuvasz kutyát vagy vadalmát és az olaj bágyatag fényével akarták pótolni a nap káprázatos ragyogását.

Kévékben szórták be az ablakokon. Tájképeken, ha a fény szóba jöhetett, hát mennyei glória gyanánt hintette azt szét a leáldozó nap, mint búcsúzó sugarait.

Az impresszionisták a fényt nem mint megfestendő tárgyat fogták fel, hanem mint festészeti hatóeszközt, kifejezési formát, akár csak a rajzot vagy színt.

Először is a világításra volt ez befolyással. A lesötétített műteremben nyert „fény-homályt” (*clair obscur*) sutba lökték már azáltal, hogy kizárólag a szabad természetben festették képeiket, amennyiben pedig mégis a műteremre voltak utalva, azt minden oldalról igyekeztek megvilágítani. A szétszórt világításnak eme hangsúlyozása a régi központosított világítással szemben egyenesen a plaszticitás lefokozására vezetett. De csak látszólag, mert amint látni fogjuk, más tényezők latbavetésével ugyanazt a plasztikai hatást érik el, csak megfinomodva, szubtilisebbé téve. Rájött-

tek, hogy a szabadban nincsen az árnyék geometrice elválasztva a világos oldaltól, hanem a fény körülömlő, elárasztja a formát. Kezdték megkülönböztetni az önárnyékot a vetettől, a reflexeket a direkt fénytől. A *plein air* tulajdonképpen nem is annyira szabad levegő, mint inkább szabad napfény keresése. A mesterséges világítás tökéletesülésének is szerepe volt ebben a kifejlődésben, mert csak gondoljuk meg, hogy a *clair obscur*-nak mennyire megfelelt a gyertya- vagy lámpavilágítás, míg az újabb auerégőkkel és villamos ívlámpákkal megrakott terem teljesen szétszórt világításban úszik. Ez a modern világítás olyan fényhatásokat enged szemlélni, aminőről a régieknek persze fogalmuk se lehetett. Ki is használják az impresszionisták csudálatosán.

A szabad napfény számúzta a képekről a nehéz, mély színeket is, úgy hogy egy igazi impresszionista kép mindig világos hatású, könnyed, légiesen finom. Ezzel zárták le az anyagszerű festést is.

Így kezdték művészeink a fényt külön tanulmányozni s a vásznon híven visszaadni. Megfigyelték, mi jellemzi azt, mi kelti fel bennünk a fény érzetét és rájöttek: a levegővibráció folytán beálló kontúr-bizonytalanság; a színek átömlesztése, kicsapása a vonalokon túl; legfőként pedig a színek tisztasága és optikai vegyülése. Különösen ezen utóbbinak tág kifejtése vezetett csodás birodalmak határához.

Kutattak, dolgoztak és célhoz is értek.

Egy-egy sikerült *plein air* kép előtt szinte ujjongunk a káprázatos fényhatástól, hiszen a fény az élet! Az érzéki csalódás tökéletes.

Egyik mester a színek üdeségével oldotta meg a problémát, s ezt úgy érte el, hogy az alapszín mellé elhelyezte annak kiegészítő színét, miáltal amaz kiemeltetett. A zöld füvek közeit pl. cinóberrel töltötte ki; a formát pedig egymásmellé húzott hosszabb-rövidebb, vékonyabb vagy vastagabb vonalak segítségével tüntette fel, közbe pedig oda húzta a komplementer színeket (vonalas technika).

Más apró foltocskákat rak fel; rövid ecsetvonással szórja egymás mellé a kiegészítő színeket, szinte mozaikszerűen, de a szem bizonyos távolságról maga vegyíti azt össze (pointilleurök).

A második a színek üdeségét nem a szomszédos színek lefokozásával, de a saját szín erősítésével viszi szinte a feszültségig.

A harmadik átömleszti a színeket a kontúrokon, mindent lágyan egymásba olvaszt, mint mikor a délibáb képeit össze-

mossa a verőfény. Ez a kezelés nagyon légies, festői és világos.

A negyedik az alapszínre finom kis színfoltokat, sarkos, éles-szögű lapokat visz fel — széles és szeszélyes kezelésben — de a csalást eléri. Pl. egy sima fehér falat akar megfesteni, amint arra rátűz a napsütés. A régi mindenható tónus itt a sárgás-fehér volt; de az impresszionista ebbe az alapba belehelyez lapos kezeléssel egy-egy ecset tiszta sárgát, vöröset, kéket, lilát stb., diszkrét nüánszokban ugyan, de ezek a színek közlelrol egészen jól megkülönböztethetők míg pár lépés távolról nézve, egyetlen ragyogó fehérségbe olvad mindez össze.

Amint láthatjuk, végső elemzésben azonban a fényhatást mindnyájan az optikai színvegyítés elve szerint oldották meg.

A fény, a fény, a fény!

Egy a fényhatásokat jól feltüntető *plain air*-kép és egy akadémikus modorban festett kép között lényegileg van annyi különbség, mint egy színes és egy színtelen reprodukció között.

Fény a modern mesterek törekvése; ez az, amiért Parisba járnak minden földek festőnövendékei — mert hiába — csak Franciaországban van igazi fény és világosság.

Pedig ezt a tulajdonképeni művészetet, jobban virtuozitást, már nem tanítják az *Ecole des beaux-artsban*, sem a *Julien* akadémiaiban, ezt a mesterfogást úgy kell ellesni a növendékeknek.

Örömmel jegyezhetjük meg azonban, hogy e téren nálunk is történtek önálló kutatások, sőt egy-egy mesterünk felülmúlhatatlan, szinte klasszikus eredményt ért el a fényprobléma megoldása körül. Hogy csak Szinnyi-Merse Pált vagy Nádler Róbertet említsem a „Kisoroszi parasztházzal” (*Szépművészeti múzeum*).

* * *

Vonal, szín, fény, a festmény hármias eleme. De a vonalat, ahogy láttuk, fel kellett bizonyos mértékben áldozni az atmoszféricus hatásokért. Most csak az a kérdés — már amennyire ez elérhető — nem-e vesztett általa a plaszticitás, amelynek tökéletességén múlik a festménynek minden érzékítő ereje. A plaszticitás másik tényezője, a világítás és árnyékolás jó elhelyezése, könnyen látható okokból csak nyert a *plain air* törekvéssel.

De vajjon a vonalat, a rajzot képesek voltak-e e tekintetben pótolni?

No hát erre a kérdésre szeretnék a saját tekintélyem súlyával felelni, ha időközben el nem mosolyogtam volna magamat. Csak

hivatkozni akartam az előbb említett „Kisoroszi parasztház”-ra, amelyen az előtérben álló tyúk pár percnyi merő nézés után, úgy kiemelkedett előttem, mint mikor a bioszkópban egyszerre elének tűnik a kép minden dimenziójában.

De hát bizonyítsunk.

Tudvalevőleg az éles rajz merevít. Ezt érezte minden előző iskola is, azért igyekezett a kontúrokat elmosni. A fény azonban ezeket a vonalakat a távolság arányában még inkább elmossa; a színeket pedig úgyszólván egymásba ömleszti.

A faktúra, az eszköz és anyag, amellyel dolgozik a festő, egyenesen kizárja a rajzolásnak azt a precíz kivitelét, mit rajzolás alatt ma értünk. A rajzolás a festésben ma már inkább csak tervelő, elhatároló és szabályozó jellegű.

Érdekes, hogy az emberiség megismerő képességében először a forma, azután a kontúr, a rajzérzék fejlődött ki. Az is bizonyos, hogy kezdetlegesebb állapotban a legegyszerűbb, a leglényegtelenebb külsőséget érzékelt. Figyelmét nem a mélyen fekvő, finomabb tényezők kötötték le, hanem a durvább, vaskosabb jelenségek. S amint fejlődött később szervezete, gyarapodott az egész emberiség szellemi kincses háza: aszerint kezdett csak lassanként kialakulni képessége a finomabb hatások felfogására. Mindezen fejlődési fázisok jól megfigyelhetők egy gyermek életében is. A primitív szem még ma is a formát és a rajzot keresi mindenütt.

Innen van, hogy a görög szobrászat (eltekinthetve az előző nemzetekétől) két ezer évvel előzte meg a festészet fénykorát s innen vagy öt századot kellett haladnunk, amíg a fényhatásokra terelődött a figyelem.

Az ember a formát először primitív módon magával a formával igyekezett érzékeltetni. (Bálványok, mély vésetű reliefek.) Csak a mezzo és bas-reliefen keresztül jött rá a vonal kifejezési titkára, azután segítségül vették hozzá a színt, végül a fényt. S amint homlokvonalba emelkedett a formációk feltüntetése a két utóbbi elem, azonképen szállt le jelentőségében a rajz.

De miután a vonal véghetetlen finomsága és hajlékonysága folytán egyedül is képes a legváltozatosabb formációk, eszmék és érzelmek kifejezésére, a rajzolás egészen különálló művészetté fejlődött, részint dekoratív jelleget öltve, részint pedig pótolhatatlan zamatjává lévén a humornak — mint karrikatura. A munkafelosztás elve itt is kezd érvényesülni.

Épen így kiesett fontosságából bizonyos tekintetben maga a forma is. Előbb ennek szent nevében gyilkolták az agyakat

biológiával, fiziognómiával, anatómiával — le a kalappal uraim — úgy hogy a művész inkább valami féltudósféle volt, mint sem a finomabb hatásoknak érzékeny rezonánása. Pedig a formatökélyben jeleskedő görögök nem hiszem, hogy ilyen tudományok alapján faragták volna meg műremekeiket.

Festőink ma a formát inkább csak a szín és fényhatások hordozói gyanánt szemlélik, alapjában pedig átutalják azt a szobrászathoz. A miniátorok szenvedélyét pedig teljes mértékben kielégíti a fotografálás. Eseményeket, meséket csudamódon elrendez és beállít a mozgófénykép; nagy hatásokat pedig remekül érzékeltet és kivált a körkép.

* * *

Most pedig valamit az impresszionizmus technikájáról. (Mache, faire, faktúra, kivitel).

A festés lehetőleg szabadban történik.

A régi, gombosvégű kartámasztó-bot eltűnt. Az ecsetet sem úgy fogják mint a ceruzát, hanem a közepénél feljebb, majdnem a végén; a festő nem közletről rajzol, hanem gyengén hajlított karral lehetőleg távolról pingál. Ez a könnyed modor óriási gyakorlatot igényel. Aki egyszer látott a szabadban zsánerképen dolgozó festőt, az mosolyogni fog a vádra, hogy a mai festőknek nincs rajztudásuk vagy formaérzékük. Van, csak nem ennek tulajdonítanak főfontosságot. A festéket bőven viszi fel, egyiket a másikra, anélkül, hogy a beszáradást megvárná. Inkább a vásznon kever, mint a palettán. Persze ide megint kiváló színérzék, föltétlen biztonság kívántatik. (A régiek eljárása három szakaszra oszlott. Mind-egyik után megvárták a festék beszáradását és csak azután kezdtek újólag hozzá. Először alapoztak, másodsor átfestettek, harmadszor lazúroztak, erősen felhígított rokonfestékekkel még egyszer átfutották, amidőn esetleg a távlat folytán előálló átmeneteket is eszközölték, végül felrakták a fényeket.) Az új, egyszeri, nyers befejezést prima festésnek is hívják.

A vászon inkább durva, a festék masszív, az ecset kemény sörtéjű, lapos, tompahegyű. Nem csuda, ha a finom rajzolásra nem alkalmas és a művészt bizonyos stilizálásra kényszeríti. (Széles ecsetkezelésre van szükség a gyors dolgozás következtében is, mikor a változó fényhatást akarja gyorsan megrögzíteni.)

* * *

Legkeményebb próbaköve az impresszionizmusnak az arc-képfestés.

Miután az arcképbem nem a szín és a fény a főelem, hanem azoknak hordozója, maga az objektum; miután az impresszionistát nem annyira maga a tárgy szubstanciája érdekelte, mint inkább annak külseje: siettek is kimondani az Isten felkent szolgái, a *grand art* hivatalos őrei, hogy az impresszionizmus önmagát zárta ki a „nagy művészet” köréből. Az csak tájképek és legfeljebb zsánereképek festésére jogosult, de a vallás és történeti témákhoz szentségtelen kezekkel ne nyúljon. Hát bizony a történeti materializmus itt is megtépett egynémely nimbuszokat.

Hiába szórják a vádat a lélek, a kifejezés, a jellemkidomborítás, a belső lényeket illetőleg: ezekről fogalmaink egy kevésbé már megváltoztak. Azt mondják, az impresszionista csak esetlegeségekre, külsőségekre és pillanatnyi hatásokra fekteti a fősúlyt, a „nagy témáknál” és az arcképnél pedig nem ez a lényeg.

Konstatálom: a tárgyaknál csak a külső pillanatnyi benyomásokat fogják fel. Tán az akadémikus egy óras vagy öt esztendeig tartó attitűdököt mond el a képén? Amennyiben pedig az élőlényeket, mint tárgyakat szemléli a festő, ezt a felfogást rájuk is érvényesíti. Akárhogyan fáj is az illetékes köröknek a templom, gyár, processzió, vasúti perron, állat, ember, isten eme egyforma szemlélése.

De más szemmel néz az impresszionista is, ha egy tárgyat, egy embert, vagy egy istent kell neki ábrázolnia.

És így az arcképen nem az örök emberit, nem is a múltékony egyéni „ő”-t örökíti meg vasárnapi új ruhában (lehetőleg nyájasan mosolyogva), hanem a mindennapi embert, a környezet — *milieu* — raffináltan bonyolult termékét. Hogy ebben nincs lélek, hát van ilyen külön? A hajlamok és tulajdonságok bélyege ott ül mindenkinek az arcán, az igazi művészember bizonyára megérezte azt velünk. A bizonytalan értékű jellemrajzot hagyják csak a festők másokra, az „eltalálás” kétsége legtöbbször úgy sem a festőben, hanem a szemlélőben rejlik.

Igaz, az impresszionista sutba lök mindenféle akadémikus szabályt; keresetlen hanyagsággal ülteti le a páciens, minden póz, minden hazugság nélkül és megfesti azt, aki előtte ül, de nem azt, akinek az látszani szeretne.

Egy pár lángoló vagy apatikus szem; üde vagy ráncos arc; ruganyos vagy petyhüdt hús az, ami érdekli, amire súlyt helyez, a többi staffázs. Legföljebb, ha a ruha vagy a környezet valami érdekes szín vagy fényhatást kínál.

* * *

Mindenkor megkülönböztetett témája volt a festészetnek a mezítelen női test. Önkénytelenül benne sejtették a földi élet teljét, neki szólt minden poézis, őt becézték, bámulták és a legnagyobb szeretettel ábrázolták.

Felfogásában azonban nagy eltérést mutatnak az egyes irányzatok. Persze a korok szerint változik ez a felfogás is.

A női testet a kereszténység úgyszólván egészen elsikkasztotta; a klasszikusok üres formát csináltak belőle, homályba és sötétségbe taszítva azt. Könnyen érthető. Abban a korban az eszményre esküdtek az emberek és a női testben is valami testetlen, szubtilis ideát akartak szemléltetni; holott épen a női test az összessége egész érzéki világunknak. Ez a valóság inkarnációja, nem pedig a vágyak, az indulatok, az ösztönök negációja. A romantikusok még rádupláztak erre az ideálozásra és sikerült is teremteniök egy olyan szépségsablont, amilyenre korunk találoán jegyzi meg, hogy *giccs*. Ennek a szónak nincs semmi értelme, mint annak a léleknélküli tucatképnek, amelyet megjelölnek vele. Érdekes, hogy festőink között mindig akad egy-egy, aki nem tud ennél a sablonnál feljebb emelkedni, úgy tűnik fel munkája a tárlaton, mint a múltra emlékeztető atavizmus.

A realizmus, de még inkább a naturalizmus kezdte a női testet tulajdonképeni trónusára helyezni, az impresszionizmus pedig az ő raffinált világitási effektusaival valóságos bálványá emelte. Míg régen csupán a formák tökéletes feltüntetése, a plaszticitás volt az egyedüli cél: ma a hús, a vér sejtetése a bársonyos bőrzeten keresztül oly sok, diszkrét színváltozatot enged szemléltetni, amelyet a régiek felfogni sem voltak képesek.

A színérzék eme csodálatos fejlődése terelte a figyelmet a vörös nőre. Szín- és fényváltozatban a vörös nőt meg sem közelíti a barna, a szőke vagy fekete. A vörös szín a legteljesebb, az igazi színe az életnek, s így a modern szépségnek méltán a vörös nő a királynője. Csodás ragyogású haját ezer változatban ábrázolja a megittasult művész; bőrének soha nem sejtett fehérségét — amelyben ott vibrál minden színe a sugárnak — valóságos lázzal tanulmányozza, lesi és imádja. Csak az olimpusi pogány istenek tombolhattak ilyen buja életerőben, azután kiesett velük a női szépség az élet megtagadásával, hogy kétezer esztendő múlva ismét diadallal foglalja el jogszerinti trónusát, örömet, boldogságot árasztva a küzködő emberiségre.

Egy impresszionista női akt szemlélése alatt ugyanazt a kéjes zszibongást érezzük, mint mikor ajkunkat gyöngéden nyomjuk egy

puhák nyakszirtre, vagy ujjainkkal végigsimítjuk a rugalmas üde bőrözetet. A vágyódó érzékiségnek eme gyengéd ingerlését lehet kiátkozni, lehet elítélni, lehet odúba, piszokba és sötétségbe kárhóztatni — prudéria — de lehet glorifikálni is villanyvilágítással.

Kinek hogy tetszik.

A görögöknek erősen kifejtett természetes érzéke gyönyörű erotikus költészetet teremtett, amely összhangban állott szobrászatával. Mi csudálattal adóztunk ennek az erőteljes kifejezésnek, de elátkoztuk azt az érzéki világot, amely egyedül tette lehetővé, ilyen klasszikus művészet kifejlődését. Átvettük tőlük a formát tartalom nélkül.

* * *

Az impresszionizmus így tehát a szín és vonal szintézise és speciálisan festészi értelemben: az egységes hatótényezőknek összevonása.

Ebből származott összes tévedése, túlzása, azután félreértése és elítélése.

Az összevonás szükségképen stilizálásra vezetett, itt azután megfedkezve a stilizálás tulajdonképeni lényegéről, ezt az összevonást *ad absurdum* vitték, holott stilizálni csak annyira szabad, amennyire azt az anyag, amelyben dolgozunk és az eszköz, amellyel a kivitel történik, a maguk természetének megfelelőleg kívánják. Aki a népies motívumok előállása körül valaha kutatót, az előtt nem rejtély a stílus nyitja. Egy ember ábrázolása másképp történik hegyes ceruzával papíron, mint tüvel és selyemmel kongrévásznon. Mikor Puvis de Chavannes nagy távolra számított, óriási falra szánt képein stilizálja a vonalat és elhanyagolja a színt: helyesen cselekszik; de értelmetlen és indokolatlan egy közönséges olajfestményen agyonstilizálni színt és vonalat egyaránt. Ez a stilizálás viszi lejtőre az összes irányzatokat, ami nem épen baj, mert természetes.

A közönségnél azonban még több félreértésre vezetett az emberek egy eredendő hibája, hogy fogalmi körök megkonstruálására elégségesnek találják az azt fedő szó grammatikai értelmezését. És még hozzá a hivatalos köztudat, ez aztán teljesen felmenti őket a gondolkodás alól. Hogy is szól az? „Impresszionizmus: a szín, a fény, a levegő pillanatnyi jelenségeinek visszaadása” vagy: „a pillanatnyi hatások visszaadása”. Szó sincs róla, ez is, de hogy eme definíciók mennyire kimerítőek, azt feleslegesnek tartom mindezek után hangsúlyozni. Hiszen oly elemi szabálya a logikának,

hogy részleges igazságról általánosra következtetni bizonytalan eredményt szül.

Eddigi fejtegetéseim az impresszionizmusnak mintegy élet-tanát ölelték fel, még egyet-mást annak genetikájáról és a jövőendő irányzatok alakulásáról akarok megrögzíteni.

Ismeretek, elméletek, doktrínák vagy irányzatok nem pattannak ki a maguk egészében soha egy ember fejéből. Lassan fejlődik, alakul az csak ki és gyarapodik, mint az emberiség közkinccse. Ennek a közkinccsnek a nyilvánulása az úgynevezett korszellem. Az emberek gondolkoznak, kutatnak, közlik egymással véleményüket, beszélgetnek, vitatkoznak, olvasnak: de egyúttal felfognak minden gondolathatást; a legkisebb árnyalat is nyomot hagy a lélek érzékeny lemezén akár tudatosan, akár tudattalanul marad az a nyom, de a korszellem ott él minden jól kifejtett lélekben. Csak hogy ez a korszellem bizonyos tekintetben lenyűgöző, megszabadít az önálló gondolkodástól az önálló kutatás szükségének érzetétől és ha helytelen úton szereztök meg (mai iskolarendszer), kimeríti az egyén fizikumával annak szellemi rugékonyságát, cselekvő képességét. De voltak és vannak emberek, akik emancipálják magukat a korszellem elnyomó hatása alól és az ismeretet bizonyos irányban tovább viszik a mindenkori álláspontnál.

Az érzelemvilágban gazdagabb ember művészi úton kutat; az értelemben erősebb pedig tudományos téren szorgalmatoskodik. Egyszer az egyik megelőzi a másikat, de mindig kiegészítik egymást.

Néha ez a fejlődési energia egy-egy emberben jobban kifejezésre jut és ez nagyobb lendületet ad a fejlődés menetének. Ezek az igazi teremtő lángelmék.

Csalódás azonban azt hinni, hogy egy elv felállítására vagy irányzat kialakítására elégséges egy-egy ilyen lángelme kinyilatkoztatása. Ezek maguk is legfeljebb egy-egy oszloppal járulnak csak hozzá az egyes épületekhez. És hol van még a város? Mégis minden irányzat megszületése egy ember nevéhez fűződik, aki azt — gyakran saját élete árán — diadalra segítette. Az igazság lassan halad.

És hogyha az impresszionizmus fejlődési megindulásánál nem ismerjük is az első csirasejtet, nem érdektelen visszafelé kutatni: hol akadunk annak először nyomára.

Tudvalevőleg Velazquez élete utolsó éveiben teljesen ebben a modorban festett (XVII. század hatvanas éveiben). Később (XVIII. század) Goyánál találunk az impresszionizmus erősen kifejtett

nyomaira. Előtte már a gondolkozók közül, a világ legcsodásabb elméje Diderot, egész utasításokat ad a szabad világitásra vonatkozólag. A *Pensées detachées*-ben olvassuk: „a napsütésnek kitett, izolált tárgy világossága, sőt színe sem olyan, mint zárt helyen, reflexek befolyása következtében”. Íme a *plein air*. Majd tovább: „a színek magukban véve semmik, csak tárgyon van értelmük, mert ezek a színek hordozói”. S ilyen formán mondott majd kétszáz évvel előbb nagyon helyes ítéletet Whistler noktürnjei felett. (Színjáték minden tárgy nélkül, pl. feketében arany; vagy a sárga színek szimfóniája stb.) Aki az érzékszervek speciális kifejlődését átérti, annak nem szükséges az ilyen kísérletek meddőségét bizonyítani. A színek felfogására nincs külön fülünk. A tárgyaknak még Diderot különös fontosságot tulajdonít, az impresszionista csak azzal a követelménnyel van iránta, hogy felismerhető legyen a képen. Diderot már általában a színt tartotta a kép főelemének s alig egy századdal munkái megjelenése után Delacroix ennek a jegyében üzent hadat Ingres rajzolásai túlzásainak. A romantikus nagymester ki tudja, nem ennek a hatása alatt ment-e Algírba és Marokkóba színt és fényt tanulni? Annyi bizonyos, hogy az ő fellépése már haladás volt a régi formalizmusból. A barbizoni és fontainebleau-i iskolák azáltal, hogy a természettanulmányozást tűzték ki legfőbb feladatuknak, hatalmas lépéssel vitték előbbre a színt, a fény megfigyelését. Menzel, a nagy realista, 1856-ban, tehát tíz évvel előbb Manet fellépésénél festette meg *Emlék a Theatre Gymnase*-ből című képét, melyen már tagadhatatlanul ott van az impresszionista kezelés. És mégsem ebben az irányban fejlődött, mert a publikumnak még ez az irány nem kellett, megváltóskodni pedig nincsen mindenkinek kedve, erre csak a franciák jók. Aki sikert akar elérni, annak le kell szállni a tömeghez.

Szinte egy időben termettek azután országokként az impresszionista héroszok. Nálunk Szinnye-Merse, Oroszországban Repin, Olaszországban Segantini stb. Azonban a dicsőség a francia Eduard Manet-t illeti, ki valóságos kálváriát járt ez irányzat diadalra juttatásáért. Kebelbarátja Claude Monet talán elméletileg tisztábban látta és fejtette ki az impresszionista doktrínákat, de rokonszenvünk mégis Manet-nak juttatja a pálmát. És itt sem szabad magunknak „egyedül Manet képeiről alkotnunk fogalmat e törekvésről, mert a köréje csoportosult iskola fejlesztette csak ki azzá az egészzé, amit ma impresszionizmus alatt értünk.

Számtalan visszautasítás, nevetségessé tétel, félreismerés, üldöztetés után, a viszonyokat tekintetbe véve, elég rövidesen dia-

dalmaskodott és szinte páratlan módon hódított az új irány. 1870-től 1900-ig, tehát három évtizeden keresztül, majd minden nagy festőnk uralma alá került, az új nemzedék pedig úgyszólván kizárólag ennek hódolt.

Magától értetődik, hogy mindazok, kik nélkülözték a művész-lélek kvalitását, itt is csak a külsőségeken kaptak, ami csak a félreértetést fokozta. Minden iránynak megvoltak eme epigónjai, csak hogy az idő ezeknek nyomait eltörli, míg az igazi zseni lelke mindenkor előttünk áll alkotásaiban, akármilyen formában vagy stílusban nyilatkozzék is meg. Bizonyosan megérezzük azt, mert kialakul előttünk egész pompájában; megértjük, szeretjük és hálásak vagyunk iránta. A múltak felfogásait azért nem szabad lekicsinylenünk, de kelleténél jobban sem kell azt magasztalnunk, mert a jelen átlagos felfogása és művészete a fejlődéstörvénye értelmében bizonyára felette áll minden előző koroknak.

Minden elfogultság nélkül megállapíthatjuk tehát, hogy az impresszionizmus is haladás a régi irányzatokhoz képest; sok értékes, sok ragyogó elemmel gazdagította vásznainkat, s aki megérti, annak sok gyönyörűséget nyújt. Kétségtelenül felette is elrohan az idő kereke, tán már is meghaladták, mint a többit, hiszen már dalol a jövődök poétája: „Új vizeken járok”.

De ezentúl már nem puszkaporos hangulatok között történnek az átmenetek, ma már közéig a békés megértés korszaka.

A haladással más is idejét múlja.

Az irányzatok — és itt már általánosságban beszélhetünk — nem fekszik meg a századokat annyira mint régen, mert a kor felfogása gyorsan változik. Érdekes az egyes stílusok élettartamára egy pillantást vetni: amíg a régiek századokon keresztül biztosítottak maguknak úgyszólván kizárólagos uralmat, addig a közelebb állók csak pár évtizedig tartják magukat, akkor sem egyeduralomban, hanem többé-kevésbé békességben egymás mellett. Innen van az a nagy, szinte érthetetlen ellentmondás, ami a jelenkor sok kiváló festőjénél észlelhető (Munkácsi).

Az ismeretek közlésének gyors lehetősége idegesen változóvá, új után hajhászóvá teszi a kort; hogy még egy-egy törekvés alig válik ismertté, máris más gyönyörök után áhítozik a XX. század impressziós gyermeke.

S ha ehhez meggondoljuk, hogy a stílust az iskolák jegecsítették ki és a korlátoltság állandósította; hogy másokhoz hasonlítani, ami akkor érdem volt, ma megvetett dolog; az utánzás, a másolás, ami egykor művészetnek minősített, ma legfeljebb

virtuozitásnak jeleztetik, mert csak az önállónak, az eredetiségnek van becse, értéke; mondom, ha ezeket a stílusok uralmát biztosító elemeket elenyészni látjuk, nem kell nagy merészség hozzá, hogy kimondjuk: a stílusok kora ma már körülbelül lejárt.

Velejében úgy is csak kétféle irányt állapíthatunk meg s a jövőendő fejlődés menetében még egy darabig ezek küzködnek egymással; melyik fog véglegesen a porondon maradni? egyik sem!

Ez a két irány a naturalizmus és idealizmus.

Az ember egy immanens erő folytán alkot mindig, akár tudományos, akár művészeti téren. Ez az immanens erő pedig — nem ösztön! — lényegében egy és ugyanaz a nagy Teremtési erővel, csak hogy ezt az univerzális erőt az ember is kifejezésre juttathatja.

Az ember a természettől tanul, de eme benne rejlő tropizmusnál fogva azt hiszi, hogy ő a dolgokat jobban meg tudná teremteni: ezért idealizál, gyakran a végletekig; akkor azután Antaeus-ként ismét visszazáll erőért a természethez, hogy isteni érzetének tovább is eleget tegyen: az idealizmus menti meg őtet a majmolástól a haladásnak.

Idealizálni, csak mindig az igazságot, a természetességet tekintetbe véve, szabad.

Újabban, a magasabbrendű szerves életnek megfelelően, az egyéniséget szabad kifejlésében nem gátló, festő kolóniák veszik át a hivatalos akadémiáktól a vezetést, s ezek bizonyára le fogják rombolni a falakat, amit a stílusok meghatározásánál eddig sem volt szabad mereven fentartanunk.

Az egyes irányzatok csak mint komponensek hatnak össze és ezek eredőjében fog kialakulni egy egészséges felfogású művészet.

A művészetről magáról is megváltoztak fogalmaink. Ma már nem tekintjük azt a felnőttek játékának.

Lassanként be fogjuk látni, hogy a *l'art pour l'art* üres szólam, mert egy organizmusban semmi sem lehet önmagáért. Pedig az csak tagadhatatlan, hogy az összemberi élet nem egyéb, mint egy szuper-organizmus. Ma a művészetben nemcsak kultúr tényezőt, de egyenesen fejlődési, ható erőt látunk, amelynek nagyon fontos szerepe van az igazság terjesztésében. Nem tanító célzatra gondolok! Ez inkább értelmi működés és így arra a tudomány van hivatva. Nem is a tudomány szolgájaként akarom a művészetet felfogadni — szerintem azzal egészen egyenrangú fél — közös szereppel. Tudvalevőleg az emberi lélek értelmi és érzelmi korrelatívák harmóniája, nos hát az első a tudás, a második a művészet terrénuma. Épen azért a művész soha se tanítson, ne is meséljen, csak éreztesen.

Szemlék és jegyzetek.

Berthelot.

Az irodalomtörténetekben emlegetett híres barátságok mellé méltán lehet odaállítani azt a viszonyt, amely napokban elhunyt nagy vegyész, Berthelot-t Renannal összefűzte. Halála — emberi szépségekkel mennyire ékes halála — az egész világ figyelmét ráirányította erre a nagy emberre, akinek nemcsak élete volt nagymű és szép, de akinek az a szerencse is osztályrészül jutott, hogy Renan baráti szeretete rajzolta meg — még életében — képét. Nem mindennapi gyönyörűség olyan nagy embernek a képét, amilyen Berthelot volt, olyan tükörben látni meg, amilyen Renan szelleme volt. Azért fordításban hadd álljon itt az a jellemzés, amelynek teljes megértésére csak azt kell előrebocsátani, hogy az időpont, amelyről e sorok szólnak: 1845. az az esztendő, amelyben Renan sok belső küzdelem és vergődés után kiugrott a csuhából és hátat fordított — huszonhárom éves korában — az egyháznak.

„A növendékek között volt egy, akinek sikerei és előhaladása révén kiváltságos helyzete volt a házban. Tizennyolc esztendő volt még csak, de aki beléje pillanthatott, máris megláthatta benne azokat a tulajdonságokat, amelyek nevét később oly híressé tették: a bölcselkedő szellemet, az elmélyedő buzgalmat, az igazság szenvedélyes szeretetét, az éleselméjű találékonyságot: Berthelot úrról van szó. Szobája szomszédos volt az enyémmel, s mihelyt megismerkedtünk, meleg baráti szeretetet éreztünk egymás iránt. Tudásvágyunk egyforma volt; készségünk fölöttébb különböző. Összeraktuk mindazt, amit tudtunk. Kis üst támadt így, amelyben erősen eltérő dolgok fűttek, de amely-

ben ugyancsak erős volt a bugyborékolás. Berthelot megtanított arra, amit a szemináriumban nem tanítanak. Én kötelességemnek ismertem, hogy teológiára és héberre oktassam. Vásárolt is egy héber nyelvű bibliát, amely, azt hiszem, felvágatlanul még most is meg van könyvtárában. Meg kell mondanom, hogy ebben nem vitte sokra; a laboratóriumban győzelmes versenytársam akadt hamarosan. Becsületességünk és egyenes lelkünk összefonódott. Berthelot megismerkedett apjával, aki egyike volt ama tökéletes orvosoknak, aminők csak Párisban teremnek. Berthelot úr, az apa, régi szabású gallikán keresztény volt. Politikai nézetei fölöttébb szabadelvűek. Az első köztársasági érzelmű ember volt, akit láttam. Erősen csodálkoztam rajta. De sokkal több volt ennél: jó szíve és önfeláldozása miatt csodálatra méltó ember. Ő vetette meg fia fényes tudományos pályafutásának alapját: lehetővé tette számára, hogy harminc éves koráig tisztára elméleti kutatásoknak élhessen, nem törődve hivatallal, díjakkal, iskolával, kenyérkereső munkával, Politikai dolgokban Berthelot hű maradt apja elveihez. Ez volt az egyetlen kérdés, amelyben nem mindig értettünk egyet. Mert ami engem illet, én alkalomadtán igen szívesen vállalkoznék arra, hogy a szegény emberiség javára egy emberszerető, tanult, értelmes és szabadelvű zsarnok szolgálatába szegődjem.

Vitatkozásainknak sohasem volt végük. Beszélgetéseink mindig újra kezdődtek. Éjszakáink egy részét közös kutatással, munkával töltöttük. Berthelot úr, miután befejezte a Henri IV. líceumban mennyiségtant tanulmányait, visszatért apjához. Ha esténként meglátogatott, órák hosszat elbeszélgettünk. Ezután elkísértem hazáig. De mivel kapujához érkeztünkkor fejtegetéseinknek még korántsem értünk a végére, ő visszakísért engem lakásomig. Erre megint én mentem vele vissza és számtalanszor tettük meg ezt az ide-odautat. A társadalmi és bölcsészeti kérdéseknek nagyon bonyolultaknak kell lenniök, ha ily kétségbeesett erőlködéseinkkel sem tudtuk őket megoldani. Az 1848-ik év válsága mélyen hatott reánk. Ez a szörnyű év ép oly kevésbé tudta megoldani a felvetette kérdéseket, mint mi ketten. De megmutatta, hogy mily ingatag számos szilárdnak ítélt dolog. Úgy hatott fiatal és mozgalmas szellemekre mintha felszakad a felhők kárpitja, amely elfedte a szemhatárt.

A legkritikábbak és legkülönösebbek közül volt a meleg ragaszkodásnak az a köteléke, amely Berthelot urat velem összefűzte. A véletlen mi bennünk két, mivelánál fogva objektív természetet hozott közel egymáshoz. Mivel nem igen szoktuk saját magunkat vizsgálgatni, nem igen vizsgálgattuk egymást sem. Barátságunk abból állott, hogy kölcsönösen tanítottuk egymást, valamiféle közös lelki izgalomból, amelyen

értelmünk alkatának csodálatos hasonlósága hívott életre bennünk ugyanazon tárgyak előtt. Amit mind a ketten láttunk, abban feltétlenül megbíztunk. Ismerkedésünk elején én még gyöngéd ragaszkodással néztem a kereszténységet; Berthelotban is élt még apai hagyományképen a keresztény hitnek némi csökevénye. Néhány hónap elég volt arra, hogy a hitnek ezen nyomait lelkünk olyan vidékeire helyezzük át, ahol az emlékek élnek. Ellentmondást nem tűrő módon vésődött be az a felfogás lelkünkbe, hogy az egész világegyetem egynemű dolog, hogy nincsen semmi természetfölötti létező, sem hirtelen, egyszeri kinyilatkoztatás. ...

Barátságunk valami afféle dolog volt, mint mikor két szem ugyanarra az egy tárgyra irányul és mikor a két kép az agyvelőben egy észrevétellel olvad össze. Értelmi növekedésünk úgy ment végbe, mint ahogy némely tünemények egymás szomszédsága és hallgatag összeműködése folytán keletkeznek. Amivel foglalkoztam, Berthelot úr úgy szerette, akár csak jómagam; én meg majdnem úgy szerettem az ő munkáját, mint saját maga. Nem szólok erkölcsi kisiklásról, de még közönséges hang sem volt soha közöttünk. Úgy viselkedtünk egymással szemben, mint ahogy oly asszonnyal szokás, akit becsül az ember. Ha e különös baráti párt, amelynek szemei voltunk, valamihez hasonlítani lehet: akkor csak két paphoz, aki karingben kezét szorít egymással. Ez a köntös nem gátja annak, hogy magasrendű dolgokról beszéljenek. De ily ruhában aligha jut eszükbe, hogy szivarra gyűjtsanak, közönséges szavakat váltsanak avagy engedjenek a test még olyan szükségleteinek is. Flaubert, szegény, sohasem tudta megérteni, amit Sainte-Beuve a *Port-Royal*-ban beszél el, hogy remeték, akik egész életüket egy házban éltek le, mindhalálig urazták egymást. Flaubertnek nyilván sejtelve sem volt arról, mik azok az elvont természetek. Berthelot úr között és közötttem nemcsak hogy nem volt semmi néven nevezendő bizalmaskodás, de elpirulás nélkül nem tudtunk volna egymástól szívességet, sőt még tanácsot se kérni. Szívességet kérni: ez a mi szemünkben valamiféle lezúllás számba, az emberi nemzetséggel szemben elkövetett igazságtalanság számba ment volna,” vagy legalább is elismerése lett volna annak, hogy vannak dolgok, amelyek nem közömbösek ránk nézve. Pedig mi annyira jól tudtuk, hogy a világ dolgai hívságosak, üresek, hiábavalók és kicsinyesek, hogy nem akartuk, hogy barátságunk testet öltjön. Sokkal jobban becsültük egymást, semhogy egyikünk a másikunk előtt bevallotta volna gyöngeségeit. Miután egyenlően erős volt bennünk a meggyőződés, hogy a múlandó dolgok jelentéktelenek, miután ugyanaz a sóvárgás élt bennünk az örökkévalóság után, egyikünk sem tudta

rászáni magát, hogy bárminő kis engedményt tegyen a véletlen avagy esetlegességeknek. Annyi azonban bizonyos, az átlagos barátságok nem azon a feltevésen alapulnak, hogy minden mindegy.

Életünk folyamán voltak pillanatok, amikor nem volt szükségünk ilyenfajta barátságokra. De mindannyiszor feléled, valahányszor a folytonosan változó világ új kanyarulatba hajlik, amelynek mivoltáról meg kell kérdeznünk egymást. Amelyikünk előbb hal meg, úgy rés marad utána a másik életében.”

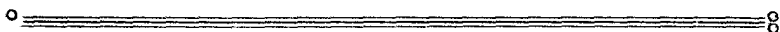
Ez a jellemzés, mely Renan *Souvenirs de l'enfance et de jeunesse* könyvében olvasható, mindent megmond Berthelotról, az emberről. Vedd hozzá a körülményeket, amelyek között meghalt; a tudománynak és igazságnak meleg szeretetét, amely egy félszázadnál jóval hosszabb ideig volt állandó erőfeszítéseinek ösztöne; az erkölcsi bátorságot, amelylyel levonta természettudományi megismerésének a vallásokra és társadalmi életre vonatkozó következéseit: ebből a mozaikból egy olyan erkölcsi lénynek a körvonalai bontakoznak ki, amely megbékíti egy időre a szemlélt avval a gondolattal, hogy az emberi nemhez tartozik.

Korunk nagy természettudósai közül Haeckel mellett Berthelot volt az, aki a legmesszebbre elhallatszó hangon üzenté meg a hadat a babona és tudatlanság bagolyvárainak; aki bátran hirdette, hogy a tudományt illeti meg az emberi társadalmak igazgatása: értelmi, erkölcsi és politikai tekintetben egyaránt. Amikor Brunetiére elméjére ráborult a gótikus templomok félhomálya és tekintete nem tudott áthatolni a tömjén füstjén meg a társadalmi forradalomtól való félelemnek a ködén és amikor ilyen lelki állapotban denevér-szárnyakon világgá röpítette a tudomány csödjének sokaktól óhajtott jelszavát: Berthelotnál lelkesebb és meggyőzőbb védője nem akadt a tudománynak, sem cáfolója a zöld bíbornoknak. A szabadgondolkodók mozgalmának Franciaországban, de világszerte előmozdítója, oltalmazója volt, s nem lehet jobban megerőtleníteni a szabadgondolkodás meg erkölcs összeférhetetlenségéről koholt rágalmakat, mint rámutatni erre az életre, amely a gondolat minden merészségét, gyökeres szabadságát össze tudta egyeztetni a polgári értelemben is mindenképpen tiszteletre méltó és kifogástalan életmóddal. Ha helyes értékmegállapítás az, amely az értelmi élet teljességét két irányú munkától teszi függővé: valamely nagy és állandóan világító tudományos cél felé törebstől, de másrészt érdeklődéstől, amellyel a napi élet eseményeit kíséri, magyarázza, magasabb szempontok alá rendeli az ember: akkor Berthelot csakúgy, mint nagy és méltó barátja Renan, tökéletes mintaképe a magát értelmileg teljesen kiélő embernek. Két nagy, új csa-

pást nyitó felfedezést köszönhet a jövő uralkodó tudománya, a kémia Berthelotnak; az organikus szintézisnek és a termo-kémiának a felfedezését és kiépítését. Emellett részt vett a hazája mozgalmas, érdekesítő politikai életében is, amely igen sokszor veszi át a társadalmi laboratórium szerepét és gyakran próbálja ki saját magán, de az emberiség számára a robbantó szereknek a hatását, hogy egyéb nyájásabb, enyhébb dolgokról ne is szóljunk.

Ennek a nagy és egész embernek sírját komoly megilletődéssel köszönti tovahaladtában a haladás szelleme, amelynek katonája volt ez a nagy halott.

Ezt a szomorú alkalmat egyúttal felhasználom arra, hogy néhány szóval jelentést tegyek Berthelotnak utolsó nagy terjedelmű (411 lap) könyvéről, amely *Science et Libre Pensée**) címén tavaly jelent meg, de amely nagy terjedelme ellenére sem elégíti ki még a szerényebb igényű olvasót sem. A cím és a szerző nyomán a természettudományok és a szabadgondolkodás összefüggéseinek kimutatását várna vagy remélné az ember: nagy szempontokat, merész összefoglalásokat, távoli összefüggések kimutatását. Mindezeknek azonban legfőljebb csak nyomát lehet megtalálni ebben a könyvben, amely értekezésnek, leveleknek, gyűlési szónoklatoknak, üdvözlő iratoknak, egy-két nekrológnak a gyűjteménye. Akinek kell, hát bizonyosságát láthatja e könyvben annak, hogy még a legelsőrendű szellemek sem maradhatnak meg állandóan saját tehetségük színvonalán. **K.**

Than Károly a magyar kultúráról.

Than Károly azon kevesek közé tartozik, kik a magyar tudományosságának a külföldön is becsülést tudtak szerezni. Munkás élete tudományos búvárlatokban és az ifjúság természettudományi nevelésében telt el, nem tekintette — mint oly sokan — üzletnek a tanárságot, melyből minél nagyobb jövedelmet kell szerezni, sem pedig lépcsőnek, mely politikai befolyás, képviselőség, miniszteri vagy bankigazgatói állás elnyeréséhez vezet. Épen ezért tudományos kérdésekben szava kétszeres súllyal esik a mérlegbe, mert ment azon elfogultságoktól, melyek a hivatalos „tudomány” képviselőit minden megnyilatkozásukban vezetni szokta.

Legújabb tanulmányában **) kulturális elmaradottságunkról értekezik, s annak legfőbb okául a természettudományi tanítás és búvárlkodás teljes elhanyagolását jelöli meg. Reámutat azon idegenkedésre,

*) Paris Caimann-Lévy. Ára 7 fr. 50.

**) *Kultúránk és a természetbúvárlkodás. Természettudományi Közlöny* 1906. márc. szám 177—191. l.

mellyel Magyarországon ezen tanulmányok iránt viseltetnek, holott a kulturális haladásnak a természettudományi kutatás a legfontosabb tényezője. Kifejti, hogy a nemzetek magasabb kultúrájának főfeltételei: az anyagi jólétnek bizonyos mértéke, a nép túlnyomó többségének ezzel kapcsolatban levő testi és erkölcsi épsége. Ezen feltételeknek pedig alapja az egyeseknek minden elfogultságtól ment tárgyilagos gondolkozásmódja. Mennél általánosabban van valamely népnél a tárgyilagos gondolkodás elterjedve, annál határozottabban van művelődésének haladása biztosítva, mert babonák és előítéletek annál kevésbé késleltethetik, vagy akadályozhatják meg felvilágosodását. Ezen tárgyilagos gondolkozásmód csakis a természettudományok intenzív tanulmányozásával szerezhető meg. Kulturális és anyagi elmaradásunkon tehát a természettudományi oktatás magasabb színvonalra emelésével kell segíteni. Tisztán látja, hogy ezzel a „magyar állameszmének sokkal nagyobb szolgálatot tennénk, mint bármely más politikai, vagy adminisztratív intézkedéssel”. Ettől függ a népeknek nemcsak kulturális, hanem gazdasági haladása is, s reámutat arra, hogy épen ezért nálunk sokkal kisebb nemzetek, mint a belgák, hollandok, dánok és svájciak már régebben túlszárnyaltak bennünket.

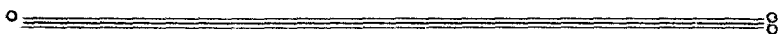
Amily készséggel hozzájárulunk Than Károlynak fentebbi okfejtéseéhez, ép oly kevésbé érthetünk vele egyet abban, amit ő a természettudományok elhanyagolásának legfőbb okául tekint, s azon javaslatok tekintetében, melyektől e bajok megszüntetését várja. Ő is, mint oly sokan, ezen idegenkedés okát abban látja, hogy a magyar emberben túlteng a politika és a jogtudományok művelése iránti előszeretet. Volt alkalmam már e lapok hasábjain kifejtteni, hogy ez a speciális jogászai betegség, ez az ú. n. *morbus hungaricus* tulajdonképpen nem létezik. A történelmi és jogi tudományok kizárólagos kultiválása, a természettudományok iránti idegenkedés megfelelnek a magyar feudális osztályuralom érdekeinek. Than Károly kimutatja, hogy a természettudományi műveltség előmozdítja a tárgyilagos gondolkozást, az előítéletektől és elfogultságoktól való mentességet. Erre pedig az osztályuralomnak semmi szüksége nincs, mert tárgyilagosan gondolkodó és elfogulatlan ember rövid idő múlva reájön arra, hogy mi az ő igazi érdeke. De egyúttal felismeri azt is, hogy minden tényező, mely szellemi műveltségét irányítja, egyház, iskola, sajtó arra szolgál csak, hogy a tárgyilagos viszonyokat előtte eltitkolva őt érdeke ellen való cselekvésre bírja. Felismeri a munka jelentőségét úgy a természeti világban, mint a társadalmi életben, s felfogja azon osztály jelentőségét és hatalmát, melynek feladata folytonos munkával a természeti erőket a kultúra szolgálatába hajlítani. A természettudományilag művelt ember nem hisz többé csodákban és nem hajlandó sorsának mostohaságát túlvilági hatalmak változhatlan rendelkezéseinek tulajdonítani, hanem keresi azon eszközöket, melyekkel sorsán javíthatna. S ha ezen eszközök felhasználása közben, előítéletekre, dogmákra, tekintélyekre akad, bátran vállalkozik azoknak megdöntésére, mert tudja, hogy azok nem

a természet örökervényű jelenségei, hanem halandó emberek alkotásai, illetőleg visszaélései.

Ilyen emberekre azonban nincs szüksége az ezeréves osztályuralomnak. Ezért rendezi be úgy az oktatást minden fokozaton, hogy a természettudományi megismerésből minél kevesebb jusson az ifjúságnak. S éppen azért, mert ez az igazi ok, még oly nagy tekintélyű tudósoknak, mint Than Károlynak intelme sem változtathat a dolgokon. A gazdasági és politikai egyeduralmát féltő nagybirtokos osztályra nem hatnak tudományos érvek. Csak ha majd a gazdasági fejlődés kényszerűsége megdönti a feudális rendszert, lehet arra számítani, hogy az exakt tudományok közoktatásunkban nagyobb tért fognak hódítani, mert az ipari burzsoázia a technikai haladás érdekében sehol sem idegenkedik a természettudományok intenzívebb művelésétől.

A fentiek alapján nem tartjuk célravezetőeknek Than Károlynak a baj megszüntetésére irányuló konkrét indítványait sem. Ő azt javasolja: mondassék ki külön törvényben, hogy a természettudományok művelése nagy jelentőségű államérdek, s ennek megvalósítására első sorban az egyetemeken tanárai vannak hivatva. Bocsásson továbbá az állam a tudományos bűvarkodásokban kitűnt tanároknak hathatósabb anyagi eszközöket rendelkezésükre, s mentse fel őket az adminisztratív és mechanikai teendőktől. Mi azt hisszük, hogy törvénybeli kijelentésekkel nem lehet kultúrát teremteni. Különben is van jó magyar szokás szerint elég elvi jelentőségű törvényünk. Ki van bennük mondva a törvény előtti egyenlőség a nemzetiségi egyenjogúság, a közteherviselés stb. A való élet azonban kegyetlenül reácáfol ezen elvi kijelentésekre. Kár volna számukat még eggyel szaporítani. Ami pedig annak kimondását illeti, hogy a tudományos bűvarkodás megvalósítására első sorban az egyetemi tanárok vannak hivatva, erre rá lehet mondani: *Medicina pejor morbo!* A kulturális haladás kipótolhatlan veszteségét jelentené, ha a tudomány művelését a magyar egyetemi tanárok foglalnék le magoknak. Ez valószínű második mohácsi vész volna. Azt sem tartjuk — a jelen viszonyokat ismervé — célravezetőnek, hogy az egyetemi tanároknak külön jutalmakat adjanak tudományos bűvarkodásokért, mert az egyetemen uralgó rendszer folytán a külön jutalmakat azok kapnák, kik legkevésbé érdemlik ugyan meg, de a legtöbb szolgálatot teszik a reakciónak. A Than Károlyok eddig is megtették a tudomány iránti köteleességüket külön jutalom nélkül s megfogják tenni ezután is, de hogy a szegény nép adófilléreiből még külön jutalmakat adjanak „tudományos bűvarkodásokért” Ajtay Sándoroknak és Lázár Páloknak, ah ez még álmunk is nagyon gonosz.

Szende Pál.

A sztrájk jogalapja.

A sztrájk jogi szabályozásának magyarországi képe meglehetősen elüt a legtöbb európai állam jogától, ellenben nagyon hasonlít az oroszországi viszonyokhoz. Koalíciósabadság helyett a közigazgatási hatóságok önkénye, sztrájkzsabadság helyett büntetőjogi üldözés. De — úgy látszik — országok jogi szabályozásainak rokonságából nem lehet még

feltétlenül más társadalmi téren való rokonságra is következtetni. Mert míg az orosz jogot a magyar joghoz közeli rokonság fűzi, addig az orosz értelmiségi középosztály s a mi úgynevezett értelmiségünk szociálpolitikai felfogását mély szakadék választja el. Ott a középosztály körében is erős küzdelem folyik a magyarországi állapotok ellen, itt a középosztály nem igen érzi az oroszországi viszonyokat. S valósággal véletlen, hogy midőn a magyar jogászegylet először foglalkozik a sztrájk kérdésével szociálpolitikai szempontból, prelúdiumkép a sztrájk szabadságának bátor és lelkes védelme hangzik el. Nyugodtak lehetünk, ez nem a magyar jogászság szociálpolitikai felvilágosultságán, hanem egyedül az előadó személyén múltott.

Ágoston Péter tartott előadást a sztrájk jogalapjáról. Fejtegetéseit a munkabérfog mai rendszerének kritikájára alapította. Kimutatta, hogy ezen a téren a jogi szabályozás s a gazdasági viszonyok közt kiálló ellentét van. A jog az egyes munkás s az egyes munkáltató szerződését ösmeri csupán, bárha a munkabérszerződés feltételeit nem az egyes munkás állapítja meg a munkáltatóval. A munkás kész feltételeket kap, azokat csak elfogadhatja, vagy visszautasíthatja. A munka feltételeit közösen állapítják meg a közösen dolgozó munkásokra nézve. Ezért érdekel minden munkást a másik sora, ezért vívhatja ki a munkafeltételek javítását csak a munkásság egyesülése. A jog individualisztikus, bárha az életben kollektív munkát, kollektív szerződést és kollektív munkabeszüntetést látunk.

Különösen figyelemre méltóak Ágostonnak azok a vizsgálódásai, melyekkel a munkaszerződésnél a felek célját és helyzetét világítja meg a mai magánjogi dogmatikától teljesen eltérően. Szerinte a munkabérszerződésnél a munkáltató célja nem a fizetés, hanem a nyereség, a munkásé nem a dolgozás, hanem a megélhetés. Egészen más a felek helyzete a szerződés megkötésénél is. A munkásosztálynak, ha nem akar éhen halni, dolgoznia kell. Ez az osztály a szerződés megkötésénél kényszerhelyzetben van, ezért oly feltételeket is el kell fogadnia, amelyek a szerződés célját, a megélhetést nem biztosítják teljesen. Ezekből a premisszákból vonja le Ágoston a sztrájk jogalapjára vonatkozó következtetéseit.

A munkásosztály a szerződéskötéskor kényszerhelyzetben van. Ezért, ha később a munkások többsége konstatálja, hogy a szerződés a megélhetésük feltételeit nem biztosítja eléggé, akkor a munkások a munkát beszüntethetik. A kényszerhelyzetben kötött szerződés be nem tartása nem szerződésszegés. De különben is a munkabérszerződés célja az életmód, a *standard of life* biztosítása, tehát ez a szerződés mindig azzal a hallgatólagos kikötéssel jő létre, hogy érvénye csak addig tart, míg az életmódot meghatározó viszonyok nem változtak meg. (*Clausula rebus sic stantibus.*) A viszonyok megváltozta szintén jogosulttá teszi a sztrájkot. Sok esetben a nyomorban levő munkás oly szerződést köt, melynél a bér semmi arányban sincs a teljesített munkával. Ilyenkor a bérszerződés uzoraszterződés. Az uzorás nem követelheti a szerződés betartását s az uzorás feltételek esetén a sztrájk nem lehet jogtalan. A sztrájknak nemcsak a munka beszüntetése a célja, hanem annak az elérése, hogy a munkáltatónál más munkás se dolgozzék. A gazdasági életben kifejlődött szokás, hogy a sztrájk befejez-

tével a munkáltató visszaveszi a munkást. A munkásnak ezt az igényét a jognak is el kell ösmernie.

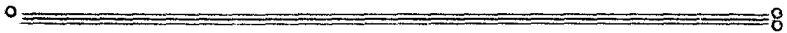
Ágoston okoskodásának lényege, hogy a jog bizonyos esetekben, így kényszer, uzsora, a viszonyok megváltozása esetén nem kötelez a szerződés betartására. Ezek az esetek rendszerint fenforognak a munkabérszerződés megkötésekor, illetőleg beállanak a szerződés tartama alatt. Ilyenkor tehát a munkabérszerződés be nem tartása nem lehet jogtalan, bárha eddig jogtalanak is tartották. Ezzel az okfejtéssel egyszersmind leírja, hogy mint törtek meg eddig a magánjog általános elveinek sugarai a munkabérszerződés közegeiben.

Ezek az érdekes és számos új szempontot tartalmazó fejtegetések megmutatják, hogy minő más világitásban tűnik elő a jog képe, ha bizonyos részeit a harcoló osztályok jogának, vagy Ágoston kifejezésével élve, osztályközi jognak tekintjük. Az Ágoston jogi következtetéseit jogi szempontból itt nem teszem vizsgálat tárgyává. Csak azt a kérdést vetem fel, hogy a jogalkalmazásnál és a törvényhozásnál van-e döntő súlya a jog különböző szabályai között levő ellentmondások felismerésének? A háborúban szabad ölni, a békében nem. Ágoston szerint a szerződési jogban a kényszerhelyzet általában érvénytelenségi ok, a munka bérszerződésnél nem. Vajjon megszüntették-e a háborút, mert az ölést nem lehet kétféleképp elbírálni? És úgy hiszem, a sztrájkot sem azért ismerték el, mert rájöttek, hogy üldözése ellenkezik elfogadott jogi elvekkel. Felhagytak üldözésével egyszerűen azért mert eredménytelen volt. A vagyontalan munkáson kártérítést nem lehet behajtani, a sztrájkok büntetésére pedig egy államnak sincs elég börtöne. A sztrájk a munkás szempontjából jogos, mert egyik legfontosabb eszköze a helyzete javításának, a munkáltató pedig elismeri, mert ha nem ismerné el, akkor is volna sztrájk. Kétségkívül más jelentős okok is szerepelnek még a sztrájk és az egyesülési szabadság elismerése létrehozásánál, így a jog tilalmával szemben szervezkedő munkásság kitörései s a munkáltatónak az a hite, hogy az elnyomás erőszakosságának megszűnésével meg fog szünni a munkabeszüntetések s a munkás-egyesülések erőszakos és forradalmi jeltege is.

Csak két körülményre akarok rámutatni, amelyek bizonyítják, hogy jogi s etikai természetű meggondolásoknak milyen kevés szerepe van szociálpolitikai változások előidőzésében. Kétségtelenül a munkásságnak sztrájkra s egyesülési szabadságra akkor van legnagyobb szüksége, mikor a helyzete a legrosszabb. S azt látjuk, hogy a sztrájknak és a szakszervezeteknek elnyomása legerősebb akkor és ott, amikor és ahol a munkások sorsa legsanyarúbb és az elnyomás enyhül a munkásság helyzetének javulásával, erejének növekedésével. Továbbá, ha a sztrájk jogos voltáról való meggyőződés teremtette volna meg a sztrájk szabadságát, akkor az meg lehetett volna már az első sztrájkok kitörésekor. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a sztrájkot hosszú ideje ismerték, mikor elismerték. Akkor már mindennapos volt s bárha tiltotta a jog, jelentős szerepe volt az életben. Érdekes tünet a jog társadalmi szerepének megítélése szempontjából, hogy korunk két hatalmas társadalmi jelensége — a sztrájk és a kartell — erejüket sok helyütt és hosszú időn át jogi elismerés nélkül éreztetik.

Ágoston a kártérítési elvek segítségével szépen kifejti, hogy a sztrájk okozta károkért a szakszervezetek s az agitátorok nem vonhatók felelősségre. Úgy hiszem, hogy a kártérítési felelősség eldöntésénél is hatalmi s nem jogi okok játszanak közre. A kár okának megállapítása mellett a felelősség kérdése a legkülönbözőbb módon dőlhet el. Az osztályközi jogban, épúgy mint a nemzetközi jogban vagyoni hátrányok (kárpótlás, adó) áthárításánál nem kivételes eset, hogy a hátrányt a gyengébb fél viseli. Angliában a szakszervezetek kártérítési felelőssége tekintetében egyik napról a másikra megváltozott a jogi felfogás. A változást előidéző jogi érv a munkásképviselőknek a parlamentben való megjelenése volt.

De Ágoston célja nem a sztrájkkérdés szociológiai megvilágítása volt, hanem a jogászok meggyőzése. S ebben a körben minden szociálpolitikai okoskodásnál jobban hat a jogászi érvelés. Sztrájkok sorsánál szerepe van kétségtelenül a nagyközönség rokonérzésének. Ennek a momentumnak valószínűleg van némi hatása a sztrájk elvi kérdésének eldőltere is. Az olyan időben, mikor hangok emelkednek még a földműveseink „szabadságjogait” kodifikáló 1898: II. te. szigorítására is, örömmel kell üdvözölni minden olyan kísérletet, amely arra irányul, hogy csökkentse azt a jórészt tudatlanságon alapuló közönyösséget és ellenszenvet, melyet polgári társadalmunk az egyesülési és sztrájkjog immár égető problémáinak európai megoldásával szemben tanúsít. **R. Z.**

Tárlatok divata.

— A budapesti Meunier-kiállítás. —

Az egyik műkereskedésben akvarel-kiállítás, a másikban fiatal művészek. Megnyílik a nemzeti szalon új épülete, a Múcsarnok bemutatja hátsó termeiben Meunier szobrait és a szomszédos szobákban egy magyar festőművész, Poll Hugó gyűjteményét. Sok tárlat, még több művész és nagyon, nagyon sok kép. Mi történt Magyarországgal? Egyszerre felcsendült a művészet sokáig visszafojtott szeretete? Hirtelen kitör a vágy az emberekből és mindenki vonalat, színt, rajzot és formát kíván? Ó, ne álmodjunk szép álmokat, amik egyébként nem is olyan nagyon szépek. Csendes és sivár bizony itt a világ. Kevés a megértő ember, még kevesebb, aki abban a helyzetben van, hogy művészi vágyakozásait ki is elégítheti. És azt sem kell gondolni, hogy maga a művészi termelés hirtelen rugaszkodással fölé emelkedett a szükségletnek, hogy szegény és közönyös társadalom ellenére, attól különváltan, azt felülzárnyalón megizmosodott, nekilendült valami erős és új, becses művészi generáció. Nem, nem történt ugrás, sem a publikum, sem a szolgálatára rendelt művész-tábor nem produkált semmi különösöt. Csupán a művészet-proletariátus növekedett meg, a nem nagyon lángoló, de nem is nagyon sekély talentumok egy tábora, amelyik, akár öntudatlanul is, elkeseredett igyekezettel küzd az intellektuális és az anyagi érvényesülésért. Jobban mondva: magáért az érvényesülésért. Küzdelme a közönség úgynevezett közönyével történik. Ez a szó tudvalevőleg anyagi okokat leplez. Szegénységet, egyenes,

közvetlen nélkülözést, azután szegénység okozta ízléstelenséget, szegénység szülte maradiságot, a kultúrának hasonlóképpen szegénységen múló hiányosságát. Ebben a sivár világban egészen kivételes az intellektuális élvezetek, a szellemi luxus, érzelmi pompakifejtés után való intenzív vágy. De van bizonyos felületes látszat, bizonyos kultúr-máz, bizonyos, a ruha-viselettel csaknem egyforma rangú divat, amely az embereket, főképpen a divatoknak mindig szívesebben hódoló asszonyokat tárlatok látogatására csábítja. A tárlatok bizonyos szegényes mértékben kárpótolják a művész-proletariátust, a kereskedőket némi tevékenységre ösztönzik, furfangos módon kicsálnak némi pénzt a közönség zsebéből. Tárlatra özőnlük tehát a művész-sereg, gyűjteményes kiállítás rendez a reményekből táplálkozó ifjú és a tömegek ízlésébe befurakodott, furfangos, ravaszul számító, „rámával együtt” meglepő olcsón dolgozó művész-ember.

Így jut Budapest tárlatokhoz, kábítóan, meglepően számos tárlatokhoz.

De Meunier? Mit keres Meunier ebben a környezetben. A nagy belga, akinek a neve a világ minden részében ismert, hogyan csöppent Magyarország Potemkin-tárlatai közé?

Legyünk felejtők, hunyjunk szemet és ne kutassunk ezúttal indokok után. Hiszen ama magyar tárlatok falain is függenek derék és becses alkotások — mért kérdeznők, hogy kerültek oda — hát maguk közé a tárlatok közé is így ejtette a sors a Meunier tárlatát. Vagy ejtette — istenem, már-már megtaláltuk — megint csak a divat, amely végig hurcolta Európán Meunier szobrai és Bécsen és Prágán keresztül eljuttatta hozzánk is.

Meunier művészetéről magáról már olvastunk sorokat ezen a helyen, akkor, amikor Bécsben szerepelt ugyanez a gyűjtemény. A *Hagenbund* egyetlen nagytermébe csoportosítva talán jobban érvényesült, talán áhítatra keltőbb, templomibb volt, mint itt, ahol négyfelé szakították szét. De hiszen szét nem lehet tagolni falakkal az alkotások eme láncolatát, amelyek egymásba fűződve jelzik egy művészi gondolat-csoport kialakulását. A gondolat-csoport a munka köré helyeződik el. Meunier művészete a munka képe, a szobrász szemüvegén keresztül nézve. Nem is a munka, hiszen ez a szó nem elég tág — az egész emberi mozgás, az egész emberi élet képe. A szobrász szemén, a szobrász szemüvegén keresztül kialakult meglátások. Lehet-e becsületesebb, nagyobb, monumentálisabb művészi tulajdonság? Az agitátor beszél és ír, a természettudós, az orvos boncol. A művész csak vonalokról, felületekről, képekről, plasztikai benyomásokról vesz tudomást. De azt az embert, azt a művészt, azt a szobrászt, aki a járomba fogott, a mások kocsiját húzó mozgás, a munka világából kapja minden formáját, minden művészi ötletét, hódolattal és szeretettel öleli magához a munka minden embere. Nem kell agitátorra fejleszteni Meuniert, nem kell apostollá dekorálni. Maradjon a művészet világában, maradjon elvontan és szuggerált célok nélkül: nem fog-e a mi nyelvünkön kiáltani akkor is a kiáltó nője; nem a mi erőnkkel fenyegetik-e meg a világot embereinek izmai; nem a mi korunk szenvedései beszélnek-e zord szobrok fájdalmas ajkszeglereiről?

Lassan-lassan kialakul egy kis irodalmi harc Meunier körül — minden világokat bevilágító talentum sorsa ez. Nem kell haragudni érte, hogy szegény világunk még a legtisztább gyönyörűségek sem hagyja békén végigélvezeni. Csoportosulnak a túlságosan komoly emberek, egyik felől, akik reklamálják Meunier-t bizonyos társadalmi tendencia számára, másik felől, a kik kérlelhetetlenül tiltakoznak a szigorúan művészi jellemvonásokon kívül minden idegen belemagyarázás ellen. A harc mindjárt kevésbé jelentékeny, mihelyt kihagyják belőle magát az embert és a veszedelmes általánosításokat. Meunier alkotásainak láncolata ki nem meríthető gyönyörűség a művész és az amatőr számára. Ám, ha valaki úgy véli, hogy — nem maga a művész, Meunier, nem egész munkája, mert ki magyarázná egy lélekzetből Krisztusát és halász szobrait — hanem egyik vagy másik munkája alkalmas arra, hogy a révén bizonyos szociális igazságok, vagy igazságtalanságok dolgában agitáljanak: akkor jól teszik, ha agitálnak. Ha nem keresik, agitált-e maga Meunier? Mik voltak a szándékai? Mi volt a célja? hanem felhasználják a jó ügyért, ha felhasználható.

Mi magyarok első sorban mindenesetre művészi igazságokat, sekély művész-vizeink megmélyítését várjuk tőle, bár — be kell vallani — ez a tisztán artisztikus munka sincs szociális vonatkozások nélkül. Az a művészet, amelyet Meunier képvisel, nem ismer mást, mint az életet, nem akar tudni egyébről, mint ismert és megismerhető, megszokott, köznapinak mondott, szimpla, szomorú, hajszában eltöltött életről. Az életet keménynek, sorvasztónak, izmokat meghúzóznak látta a bányák vidékén. Ő, Magyarországon sem lakodalmazzuk át a világot. Nálunk is hull a veríték, meghajlik az ember, kifáradnak az izmok, míg megterem számukra Közép-Európa legborzasztóbb eledele, az avas szalonna. Mégis, nálunk, hogy magánál a plasztikánál maradjunk — természetesen más művészet-fajta sem jár jobban — a *búsuló-juhász-minta* járja. A szentimentális pózba állított, ünnepi cifraságokba öltöztetett, a tarka-barka, színészkedő nép-alak, amely ép oly kevésbé jellemzi a mi nép-életünket, a mi népünk szomorú, sivár, áldatlan munkáját, mint akár a hírhedt „primás és pörkölt”. Meunier olyan nagy művész, hogy hibái is vannak, rossz szobra is akad, még inkább mesterkélt vagy kemény, nagy szögletes képe. De ennek a népszínműművészetnek, nálunk virágoznak, a sorozatában semmi nyoma. A mi művészeink felmaskarazzák a modelljeiket. O levetkezteti őket, lehámoz róluk minden feleslegest, vagy inkább meglesi, amikor a legkevesebb a lepel emberének a testén és a lelkén és azt a leplezetlen, olykor szomorú igazságokat néhány monumentális kézvonással megköti. Megnézzük a kiállítást: már jó ismerősünk a belga bányász, a férfiruhát viselő asszony, az öreg halász, a gépek, a felvonók, a tárnák és a hámorok egész népe, minden nemzeti, minden szociális sajátossággal. Szemben a kifejező, bátor, monumentális és a szó legszebb értelmében nemzeti művészettel mit árul el a búsuló juhászok fajtája? Azt, hogy a verejték fölé, amely a mi mezőinken ép oly ismeretes, mint a fekete gépek között, kendőző festéket szeretünk rakni mi, kívül álorcás, parádés, belül szegény és zörgő csontú világot lakói.

Lengyel Géza.

Munkásmozgalom.

Március 5-ikén ült össze a második orosz népképviselő: a birodalmi Mduma, mely az autokráciánál aligha fog kisebb csalódást okozni az elsőnél. Mert ha az első ellenzéki volt, ez határozottan forradalmi jellegű, ha az előbbi parlamentáris opposíció volt, ez revolucionárius ellenzék. Kifejezésre jut benne az egész orosz közhangulat, az a szellem, mely a nemességnek, katonaságnak, bürokráciának azt a törekvését is, amely eddig mérsékelt radikalizmussal nézte az eseményeket, erős harcrakész falanx-szá tömörítetté. Valósággal bekövetkezett az orosz forradalmárok régi jóslata, hogy az orosz társadalom minden rétege és osztálya helyzetének teljes tudatában ellenzéki politikát fog folytatni, anyagi előnyeinek kockáztatásával s oly mértékben foglalva állást a kormánnyal szemben, mely minden visszatérést lehetetlenné tesz.

Mi sem természetesebb, mint hogy ennek a forradalmi politikának tulajdonképeni letéteményese a szociáldemokrata munkásság, mely parlamenti működésének programját a következőképen állította össze: A munkások államilag történő biztosítása a vállalkozók költségére.

A munkásvédő törvény minden áthágásáért bírói felelőssége a vállalkozónak.

Nyolcórás munkanap.

A túlórák teljes betiltása.

Békéltető kamarák felállítása.

Gyermek- és női munka védelme.

A gyári felügyelet reformja.

Büntetéspénzek megszüntetése.

Díjtalan orvosi segély.

Az 1905. okt. 30-ról kelt kiáltványban foglalt szabadságok megvalósítása.

Az általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójogról szóló törvény meghozatala.

A hadi állapotnak stb. megszüntetése.

A miniszteri felelősség meghonosítása a népképviselővel szemben.

Amnesztia politikai és vallási vétségekért.

A halálbüntetés megszüntetése.

Független bíróság és törvény előtti egyenlőség.

Az orosz proletariátus ezen szociálpolitikai tervezete is amellet bizonyít, hogy a nép, mely eddig kénytelen volt kórus gyanánt félreállni, most a cselekvény hőseként lépett a színpadra s annak menetét maga vezeti.

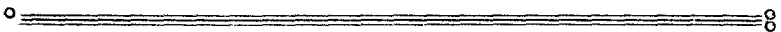
Szociálpolitikai tevékenység: ez a jelszó Oroszországon kezdve és Svájccon végezve minden országban, ahol a politikai szabadság meg-

szűnt pusztán osztályuralmi ideológia lenni; főképen a biztosítási politika az, mely mind több és több fejtörést okoz a kormányoknak és a parlamenteknek: újabban a svájci Waadt kantonban hoztak igen üdvös törvényt az agkori biztosítás tekintetében. Az állami felügyelet mellett történő biztosítás egy felállítandó intézet útján fog történni, melyért szavatosságot is az állam vállal s üzemi költségeit viseli. A biztosítási feltételek igen kedvezők s a nyújtott előnyök igen jelentékenyek, úgy hogy ez intézmény szociális hatásai a legjobbaknak ígérkeznek.

Impozáns küzdelmet folytattak a párisi villamosági munkások, kiket az új villamos társaság, mely a párisi községi tanácstól a világitási engedélyt elnyerte, sztrájkra kényszerített, nem akarván azoknak amaz előnyöket koncedálni, melyeket a városi munkások élveznek. A „szocialista” kormány minden reakciós kísérletei, katonaságnak sztrájktrórként való alkalmazására sikertelen maradt: a munkások kivívták követeléseiket.

Magyarországon a még kis számban levő bizakodók és reménykedők kis csoportjába némi reményt öntöttek a parlamentünkben észlelhető liberális velleitások. Különösen a belügyminiszter szavai keltettek hatást, ki a dühöngő reakciót öngyilkos politikának nevezte. Közben több szakszervezetet feloszlattott. Hogy ez az elvi liberalizmus és valószínű szélő reakció kevésbé öngyilkos politika-e, mint a bevallott, azt majd az események fogják eldönteni. Egyelőre a magyar proletariátus megfélemlíthetetlenül halad előre a maga útján. Ezen az úton nagy jelentőségű kísérő az az új intézmény, melyet a magyar szervezett munkásság pár napja, hogy megalkotott: a szövetségi mozgalom. Ha valahol, úgy a mi agrárius paradicsomunkban indokolt a szövetségi szervezkedés, mely élelmiszer-uzsoránknak és áraink mesterséges emelésének hathatós ellenszere lesz. Kívánjuk, hogy a magyar proletariátus úgy forgassa osztályharcában az új fegyvert, hogy az javára és hasznára váljék.

B—r E—k.

A szociáldemokrata pártkongresszus.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt idei kongresszusa oly nyugodtan folyt le, hogy a be nem avatott szemlélőnek alig nyújthat táplálékot reflexiókra. Napirendjén a stereotip pontok: agitáció, párt-sajtó, választójog stb., tulajdonképen mindannyi csak az utóbbinak, az általános választójog kérdésének megjelenése más formában és más vonatkozásokban; újat és érdekeset erről alig mondhatna valaki.

Az utolsó évek társadalmi és politikai alakulásai oly kényszerűséggel utalták Magyarországot osztálytudatos munkásságát erre az útra, hogy a tárgyalásoknak egyoldalúságát hibául felróni nem lehet. És

egészséges gyakorlati ösztön sugalta, hogy a napirend egyetlen kérdését, amely esetleg elméleti vitatkozásokra indíthatott volna: a községi programot, a jövő évre halasztották. Valóban alig lehet községi politikáról szó, amíg az általános választójog elve az országos politikában nem érvényesült. Akadémikus diszkussziók pedig nem kongresszusokra valók.

Általában az ideai pártgyűlés is még termékeny mezőt nyújtott a társadalmi tények, realitások kutatójának. Örömmel nélkülöztük ugyan a lokális bajoknak és sérelmeknek panaszolását, ami még nem rég a magyar szociáldemokrata kongresszusok tárgyalásainak és hangjának fő jellemvonását adta; ez — emberileg bármennyire érthető volt is — a magyar munkásság nagygyűléseit a mozgalom azon rétegei színvonalára süllyesztette, amelyekben elégedetlenség és elkeseredés; volt ugyan már, de hiányzott a bajok okainak felismerése, az osztálytudat és a munkásmozgalom céljának szinte magától értődése. Ezen a kezdő fokozaton ma már — úgy látszik — túl vagyunk, hála nem legkevésbé az ú. n. nemzeti küzdelemnek, amely megtisztította a pártot az összes ingadozó, a régi ideológiákban élő, nem forradalmi elemektől. De nem emelkedett még a magyar munkásmozgalom arra a magaslatra, ahol a dolgok szintetikus látása, az elméleti gondolkodás bonyolítaná a kérdéseket. Majdnem az összes felszólalások a legközvetlenebb empiria talajából nőttek ki, egyszerű tények és ezekre, épített egyenes szillogizmusok. Semmi teoretizálás. Okulhatnának ebből uralkodó osztályaink. Látniok kellene, hogy a szociáldemokrata mozgalom nem izgatok műve és hogy a kongresszusi határozatok — vagy, ha úgy tetszik: hadüzenetek — igen reális tömegszükségletek kifejezései.

Hogy a magyar munkásmozgalom öntudatosabbá lett, azt a tárgyalásoknak reális jellegén kívül talán a kongresszusnak más eseménye is igazolja. Akik akár politikai pártállásuk, akár egyéb okok folytán figyelemmel kísérték eddig a szociáldemokrata pártot, azok bizonyára elcsodálkoztak, hogy a kongresszus az új pártvezetőség megalakításánál éppen azokat mellőzte, akiről mindenki tudta, hogy a közelmúlt politikai küzdelmeinek irányításában főszerepet játszottak. Miért ejtette el őket a kongresszus, mikor a párttaktika általános kérdéseiben eddigi álláspontjától nem tért el?

Aligha tévedünk, ha ebben a változásban a szervezett munkásság öntudatosabbá válásának és (nem hisszük, hogy félreértsenek) fokozódó individualizálódásának egyik tünetét látjuk. Nagy közös céljuk felé a világ proletárjai sokban különböző utakon és formákban faladnak. Országuk gazdasági és társadalmi struktúrája, az állam és az egész közigazgatás szervezetének különbségei, politikai hagyomá-

nyok és sok egyéb differenciálják a munkásosztálynak szükségképen egycélú küzdelmét és sajátosan megkülönböztetik az angol munkásmozgalmat a franciától, a franciát a némettől, a németet az osztráktól s í. t. A magyar munkásmozgalom a némettől vette megalapozásának és fejlődésének sémáit. Hisz az egész magyar kultúra német kaptafára fejlődött (már amennyire fejlődött). Ugyanaz a centralizmus a párt szervezetében, a párt központi igazgató szerveinek ugyanazon átnyúlása egyrészt a kezdeményezésre, másrészt a végső fokon végrehajtásra hivatott szervek hatáskörébe, a demokratikus szellemnek az autoritás súlyával agyonnyomása, szóval a német militarisztikus, bürokratikus, autoritár és egyénieden karakternek a magyar munkásmozgalomba plántálása szükségképi következménye volt ennek a kölcsönnek. Brosúrákból, újság- és folyóiratcikkekből a szociáldemokrata párton kívül álló érdeklődő is értesülhetett róla, hogy a pártban már évek előtt keletkezett reakció ezen szellem túltengése ellen. Talán nem tévedünk, ha a most történt személyváltozásban ama demokratikus visszahatásnak — lehet, nem is egészen tudatos — tünetét látjuk és ugyanannak a hangulatnak megnyilatkozását, amely számos felszólalást fakasztott a volt pártvezetőségnek ugyancsak német mintára halogató, az erélyes visszaütéstől tartózkodó, a cselekvő energiát mellékutak keresésében elfogyasztó taktikája elítélésére.

Ugyanígy alig illik bele a német sémába az a tény, hogy a kongresszus maga a munkásosztály érdekében jelezte kívánatosnak radikális polgári pártnak létrejövetelét. Az utolsó német választás balsikere újra emlékeztette ugyan a német szociáldemokráciát is Lassallenak igen helyes taktikájára, amely szintén bizonyos közvetlen politikai célok szempontjából ily összeműködés létesítésére irányult. Valóban alig is hihető, hogy a politikai demokrácia, amelyre pedig a szociáldemokrata párt elsősorban törekszik, a burzsoázia tetemes részének segítsége nélkül megvalósulhasson. Hisz csak a polgárság ezen rétegének igazán sajátos ügye ez a demokrácia. Ha a német szociáldemokrácia a német birodalom autokratikus és feudális jellegéért a német polgárságot okolja, amely ezen ügyét föl nem ismerte, csak részben van igaza; mi azt hisszük, hogy ebben az irányban a pártot is terhelik taktikai hibák. Erről azonban most nem beszélünk. Bízunk benne, hogy a kongresszusból kiindult felszólítás a polgárság radikális elemeihez és még inkább ezen politikai alakulás szükségességének folytonos és következetes szemmeltartása a jövőben is előnyösen különbözteti meg a magyar politikai életet a némettől. Nézetünk szerint a munkásmozgalom szigorú osztályjellegének egyik legfőbb biztosítéka létesülne ezzel.

SZ. E.

Könyvismertetések és bírálatok.

A sztrájk szociológiája. *)
(*Sztrájk és szociálpolitika. Ferenczi Imrétől. I. kötet. Budapest, Athenaeum. 1907. Ára 12 korona.*)

Ferenczi könyve a hamu alatt lap-
pangó magyar polgári radikaliz-
musnak újabb manifesztációja. Még
bátortalan, még óvatos ez a radi-
kalizmus, hiszen első lépéseit teszi csak, de már ez első lépések
is mély nyomokat hagynak maguk után. Ez a tapogatózó, kissé az
opportunitás elvének hódoló irány jut kifejezésre a szóban lévő műben
is: „A békés és megrázkódtatás nélküli fejlődés” nyomatékos hang-
súlyozása, a hazafias kötelességnek, igaz, hogy „a szó legjobb hagyó-
mányainak megfelelő értelemben vett hazafias kötelességnek”, mint
alapelveknek kidomborítása azon mankók, amelyekre az említett radi-
kalizmus még támaszkodni kénytelen.

A hazafias eszmék és a békés haladás ostyáiban kell a beteg
magyar társadalomnak az ilyen keserű orvosságot beadogatni, mint:
„A sztrájk . . . nemcsak a bérmunkásságnak becses fegyvere, mely a
kultúra haladásában való arányos részesedésüket biztosítja, hanem az
összesség szempontjából is morális igazolásul szolgál az, hogy
magánál nagyobb bajokat hárít el. Mert ki tagadhatja, hogy ínség-
bérek, a gyermek- és női munka kiaknázása, az egészséget veszélyez-
tető munkaidő, komenció avagy műhelyek stb. a társadalomra nagyobb
bajt képviselnek, mint a sztrájk?” (116. 1.) Avagy: „A kormánynak
tisztában kell lennie ama történeti igazsággal, hogy ha már a néppel
szemben pusztá erőszakkal kormányozni nem lehet, hogy ha az nem
passzív tárgya többé az államművészetnek: tehát nem az utólagos
elnyomással, hanem előrelátó szociális politikával kell a nemzeti
tömegsztrájknak pusztá veszélyét is jó eleve elhárítani.” (528. 1.)

*) E mű terjedelme oly nagy, hogy egyelőre csak általános benyomá-
sait fejthette ki munkatársunk; legközelebb azonban részleteire vissza fogunk
térni.
A Szerk.

Ezen az írásmodoron, ezen az ideológián is felismerhető az a két tényező, amely minálunk a polgári radikalizmus talaját előkészíti: az egyik, a pozitív előmozdító: a mind erősebben előnyomuló szociáldemokrácia, a másik a politikailag, a koalícióban tömörült uralgó osztály, melynek reakcionárius törekvései a hazafias és demokratikus jelszavak mögül mindjobban kilátszanak, az általános elégtelenséget növelve s a félrevezetett közvélemény vágyait egy valósággal demokratikus politika s „a szó legjobb hagyományainak megfelelő értelemben vett hazafiság” után felkeltve.

Ennek a forrongó, a szociáldemokrácia erejét már érző s a tanításait felfogó, de a differenciálatlan feudalisztikus-burzsoá ideológiától még fel nem szabadult fejlődési foknak az érzelm- és gondolatvilága tükröződik vissza Ferenczi könyvében, ebben a sok tudással, nagy szorgalommal és föltétlen jóhiszeműséggel megírt műben, melynek nem aktualitása, adatainak sokasága és megbízható volta adja meg a becst, hanem azon, valóban „szociális tett,” hogy hozzájárul annak a sötétségnek az eloszlásához, mely sehol úgy mint minálunk törvényhozásban, társadalomban egyaránt szociálpolitikai kérdések tekintetében nem észlelhető. Nem egy törvényhozónk, ki megszavazta a munkásbiztosításról szóló törvényjavaslatot és bizalmat szavazott a kormánynak szociálpolitikai működéséért, fog e könyvből tudomást szerezhetni a szociálpolitika mibenlétéről és alapelveiről. És tegyük hozzá, talán nem egy lesz a sztrájk törvény ellen, ki e könyv olvasása nélkül talán megszavazta volna azt. És ha csak egy akad is, nagy dolgot művelt Ferenczi.

Ez a módszer, mellyel Ferenczi a sztrájkkérdést az általános szociálpolitikába beilleszti, nemcsak praktikus, hanem *par excellence* tudományos szociológiai metódus is, aminthogy az egész mű minden gyakorlati vonatkozásai mellett mindenképen tudományos munka. Egy sok gyakorlati, politikai érzékkel bíró és mindig tudományos alapon álló szociológus munkája, akinél a tudomány megállapításai nem pusztán eszközül szolgálnak, hanem — mint mondja — „első törekvésünk arra irányult, hogy az élesen szembenálló társadalmi felfogások között lehetőleg a tudományosan igazat megállapítsuk.” És valóban a tudomány objektív megállapításainak kikutatásai és az életre való átvitele oly törekvése a szerzőnek, mely művében mindenütt kifejezésre jut. Ennek a tudományos alapon álló szociálpolitikának pedig szerző szerint nem lehet más feladata, mint „a társadalom organikus evolúciójának az elért tapasztalatokból, minden tudásunk e végső forrásából kiinduló és továbbhaladó könnyítése, vagyis e fejlődési folyamat határozottan káros súrlódási vevjáróinak lehető kiküszöböl-

lése, illetve helyettesítése és civilizálása.” E feladatok megvalósítását pedig a szociális liberalizmus teszi lehetővé, melynek a szociálpolitika gyakorlati fegyvere. Azt a szociál-etikai felfogást pedig, mely ennek a politikának alapját képezi, így jellemzi Ferenczi a történelmi materializmus etikai vonatkozásainak megvilágítása kapcsán: „Kautskynak igaza lehet tehát szerintünk abban, hogy az uralkodó osztályok századokon keresztül a csak reájuk nézve kívánatos gazdasági rendnek megfelelő erkölcsi rendet erőszakolták az elnyomott osztályokra. Mentői inkább előrehalad azonban a modern osztályharc és mentői egyetemesebb tért hódít . . . az emberi kultúra uralma, annál inkább hatja át, a fenti tágabb és tisztult értelmében felfogott proletár erkölcsi eszmény a felsőbb osztályokat is.” E részben a szerzővel nem érhetünk egyet. Hol látjuk a felsőbb osztályoknál „az osztály-eszménynél sokkal egyetemesebb, az egész emberiséget átölelő etikai ideál” érvényesülését?

A munkaadóknak mind erősebb szervezkedéseiben a munkások ellen? Oly kizárásokban, aminők a lodzi vagy a fougèresi voltak a közelmúltban, vagy sztrájktervezetekben, szakszervezetek felosztatásában, oly munkásbiztosító törvényekben, melyek a munkásnak csak alamizsnát, a munkaadónak lehető mentesítést és olcsó kizsákmányolást biztosítanak s a növekvő osztályharc egyéb osztályuralmi tényei mind nem ellene szólnak-e ennek a feltevésnek? Kár, hogy szerző ily labilis alapra építi szociálpolitikai rendszerét, mert ez alap bármily tetszetős is, ellenkezik mindazzal, amit tényképpen konstatálhatunk.

A fentidézett hely nem egyedüli, csak legpregnansabb tévedése a mű ezen első részének, mely a szociális kérdéssel általánosságban foglalkozik. A tiszteletreméltó tendencia érdekében ideológussá válik szerző, ki az élet tényeit negligálja s a tudományos vita, melyet a marxizmussal folytat s ennek, valamint a szindikalizmusnak és revizionizmusnak kritikája, melyet nagy aparátussal, a pro és kontra nyilatkozó tekintélyi érvek egész seregével támogat, sem mondható teljesen kifogástalannak.

Ez a szociális liberalizmus nem alkalmas arra, hogy az osztályharcot és az ennek alapján álló szociáldemokráciát pótolja, nemcsak a tudományos alapvetése ingatag ennek a politikának, hanem főleg gyakorlati kivitele, melynél a szerző nagyban számít az összes néposztályoknak belátásos szociális szellemű nevelésére. „Bizonyos — úgymond — hogy e neveltetésre való akaratnak a legnagyobb mértékben az uralkodó osztályokban kell megerősödni.” Van-e társadalmi és gazdasági életünknek csak egy olyan szimptomája, mely ilyen reményre jogosítana fel? Van-e a történelemben példa rá, hogy az uralkodó

osztályban ilyen jóakarát megvolt? És, a reális társadalmi élet összes, ismert jelenségei között van-e csak egy is, mely e feltevést támogatná? *A Contrat Social* szerzőjétől az *Mutual Aid* szerzőjéig az utópisták egész serege próbálkozott meg ilyen politikai rendszerekkel, de egy ily értelmű szociális liberalizmus mindig utópia maradt. Ez, is az. Szükségképen ideológussá, sőt utópistává kell válnia szerzőnek ott, hol a gazdasági viszonyok reális szemléletétől letérve, az etikai jelenségeknek önálló erőt, önálló jelentőséget kölcsönöz s ezekből vezeti le a társadalmi jelenségeket, ahelyett, hogy ezekből vezetné le az erkölcsieket.

Ferenczi gyakran szólaltatja meg a revizionizmust álláspontja mellett. Nem lesz talán ennél fogva érdektelen, ha a német revizionizmus vezetőjének, Bernsteinnak a véleményét is meghallgatjuk a szociáldemokrácia jövője tekintetében.*)

„A szociáldemokrácia a jövőben is tovább fog növekedni, efelől egészen bizonyosak lehetünk. Semmiféle gazdasági jelenség, semmiféle politikai tény nem utal arra, hogy másképp történhetik. Németország industrializálódása szakadatlanul halad tova, a birodalom politikája, a személyes uralom növekedése mind több okot ad az elégtelenségre. Hogy fog a közel jövő ily körülmények között kialakulni? Két út lehetséges. Nincs kizárva mindenekelőtt az, hogy egy új nagyobb választási győzelem után, melyet a szociáldemokrácia arat, a birodalom irányadó köreiből az uszítók kerekednek felül és arra szánják magukat, hogy parlamentáris úton, vagy a parlamentáris elv mellőzésével keresztülvitt államcsinnyel a birodalmi választójogot megsemmisítik. Ez Németországot az erőszakos forradalom útjára terelné. A felülről jövő revolúciót még mindenütt követte az alulról jövő. A másik út az volna, hogy mindezek ellenére meghagyják a választójogot. Ekkor azonban birodalomban, államban, községben egyaránt elkerülhetlenné válnak új engedmények a demokratikus és szocialista követelményekkel, a munkásosztállyal szemben.”

E pillanatban még nem látható előre az imént lefolyt német választások hatása e tekintetben, annyi azonban ebből a prognózisból is látható, hogy a revizionizmus ideológiája nem ment annyira a forradalmi szempontoktól, hogy a békés haladás jegyében működő szociális liberalizmus a szocializmus törekvései ellen érvelhessen vele.

Mindamellet, a szocializmus kétségtelen térfoglalása ellenére sem állítom, hogy egy radikális polgári politikának ne volna hivatása és jelentősége. Ámde ez első sorban reális politika kell, hogy legyen,

*) *Die heutige Sozialdemokratie in Theorie und Praxis* von Ed. Bernstein, pag. 35.

nem pedig szociáletikai ábrándokon nyugvó liberalizmus. S ha ez a radikális politika reális politika akar lenni, nem szabad azt gondolnia, hogy a szociáldemokráciát helyettesíteni, fölöslegessé tenni vagy kiszorítani képes. A szociálreformok alapján álló polgári radikalizmusnak csak egy elkerülhetetlen folyamatot kell siettetnie, a mai társadalom teljes átalakulásának folyamatát, aminél a rázkódtatás kisebb vagy nagyobb volta teljesen közömbös; akár hosszadalmasabb e folyamat, akár hirtelen fog beállani az összeomlás ténye, ez az eredményre irányuló forradalmi törekvést nem érinti. Ebben a társadalmi átalakulásban, amely leglényegesebb tanítása a szociáldemokráciának, minden szocialista egyetért s e felfogásban van a főkülönbség a polgári szociológusok, szociálpolitikusok és a szociáldemokraták között. Előbbiek oly reformokat várnak egy polgári radikalizmustól, melyek a szociális kérdést megoldják, utóbbiak egy elkerülhetetlen fejlődési fokot látnak benne, mely pusztán előkészítő jellegű.

Az említett polgári radikalizmus reálpolitikai törekvései törnek elő sok helyütt a szociáletikai álmodozások mögül, bizonyítva, hogy utóbbiak csak annak a *Sturm und Drang*-nak a kifejezései, melyen a szélső reakció és az intranzigens radikalizmus közé ékelt liberalizmus keresztülmegy.

A harmonikusan egybekötött és organikus egymáshoz illeszkedő gyakorlati reformok sorából, melyek e reális szociális politikát alkotják, szerző szerint „elvi jelentőségénél fogva ama két reform válik ki, amelyek a munkásság politikai és gazdasági egyenjogúságát és a szabad önelhatározásra való jogát hivatvák intézményesen biztosítani: egyfelől az általános és titkos választójog, másfelől a szakszervezkedésnek és a kollektív egyezményeknek liberális jogi elismerése és fejlesztése”.

Vagyis ennek az irányzatnak is szükségképen a szociáldemokrácia jelöli meg az utat: a munkásság politikai és szakszervezkedését állítván fel alapelvekül. Az egész probléma tehát abban a kérdésben csúcsosodik ki, mit a szocializmus taktikája már régóta felvetett és az újabb idők szociális irodalmának és gondolkodásának főtárgya: a munkásság szakszervezeti és politikai mozgalmában s ezek egymáshoz való viszonyában. A munkásság önsegélyén nyugvó szakszervezkedés és politikai mozgalom a szocialista álláspont. Intézményileg biztosított politikai jogok és jogilag elismert szakszervezkedés a liberális ideál. Szindikalizmus és szocializmus az egyik oldalon. Tradeunionizmus és liberalizmus a másikon.

Ezen elméleti struktúrákon belül fejti ki szerző a sztrájkproblémát, kellő alaposággal tárgyalván a kérdést összes vonatkozásaiban,

Ha így a nő természeténél fogva nem is alacsonyabbrendű, mint a férfi: az évszázados társadalmi kényszer azzá tette, mivel a „sexuális küzdelemben a férfiak mindig előnyben részesítik a legfinomabb, a legkönnyedebb, a leggyöngébb, a legfrivolabb és a legkokettebb asszonyokat”. Ez a nemi kiválasztás évszázadokon át a fajfentartó működésre „a legkevésbé erős és szellemileg és erkölcsileg a legkevésbé tehetséges asszonyokat jelölte ki”.

A nő társadalmi helyzete változásainak legfőbb oka, Loria szerint, gazdasági. Míg az emberi szükségletek könnyű és extenzív munkával kielégíthetők — a még dús és kimerítetlen természeti erőforrásokból — addig a földművelés és a kezdetleges háziipar a nő kezében van. Ez alatt a férfi harcol vagy henyél. Ez a kor a női nem uralma, mely a közéletben is domináló szerepet ad neki. Mindez azonban megváltozik, mikor a lét fentartásához nehéz, gyakran kínos munkára van szükség. „És mivel a nő finomabb alkata folytán (*sic!*) képtelen fárasztó és hosszas munka végzésére, kényszerűleg kiszorul a termelés csaknem minden ágából.” A férfi monopóliuma a gazdaságban azután monopóliumhoz vezet a kormányzásban és a közéletben is.

Új korszak kezdődik, mikor a gép a nehéz és a durva munkák egész sorának terhét leveszi az ember vállairól. Ekkor a nő újra megjelenik a gazdasági életben. Ezzel karöltve jár egy másik fontos jelenség is: mentül műveletlenebb egy társadalom, annál nagyobb a férfifölösleg a nőekkel szemben; magasabb fokon a két nem aránya körülbelül egyenlő lesz, míg végül egy nőfelesleg mutatkozik. (Ezt a tünetényt Loria részben a nő fokozódó megbecsülésével, részben a társadalom gazdasági erejének növekedésével magyarázza meg.) A nemek eme számarányának Loria nagy szerepet tulajdonít a feminista törekvésekben. Ugyanis a férfifölösleg¹ szükségkép polianndriához vezet: míg a nőfelesleg esetén „bizonyos számú nő ki van zárva a feleség és az anya állapotából s ez által a nemi munkánélküliek egy hadserege keletkezik, kiknek élete meg van fosztva természetes céljától”. Ez a helyzet természetesen poligamiára vezet. (Hottentotok, XVIII. századbeli Franciaország.) De ez az állapot csak addig lehetséges, míg a termelés és a gazdagság bőséges. Ellenkező esetben a nemi szabadosság korlátot talál az egyre növekedő népességben, melyet a társadalmi termelés nem tud eltartani. Ekkor következik be a késői házasságok és a szigorú erkölcsök korszaka, mikor a lányok törvénytelen szerelmét szigorúan sújtja az erkölcsi közfelfogás. „Ilyen körülmények között az a nő, aki nem talált férjet, a becstelenség büntetésének terhe alatt ki van zárva minden nemi és anyai működésből.” Ez az állapot egyre súlyosbodik a kapitalizmus fejlődésével. Ezt kevésbé enyhíti a prostitúció és *professional beauties* utáni kereslet, mely szinte kísérő jelensége a gazdagságnak. (Loria még arra is figyelmeztet, hogy a szerelmi tőzsdék szokásait is a társadalom anyagi helyzete határozza meg. így Parisban a *maison de rendez-vous*-k szerelmi ügyletei csak akkor effektuálódnak, ha a pár kölcsönösen tetszik egymásnak. Ellenben Olaszországban a férfi egyszerűen választ az arcképek között és a nőnek nincs beleszólása, mivel az általános szegénység közepette Olaszországban kevés a

gazdag kliens, ellenben Franciaországban olyan nagy a számuk, hogy a hölgy bizton számíthat arra, hogy bájai megfelelő vevőre fognak találni.) A családi életből és a szerelemből általában kutasított nők száma egyre nagyobb, ami a feminizmusnak növekedő térfoglalására vezet. Loria nem kételkedik e mozgalom eredményében és a legjobb hatásokat várja tőle. „Az aktív erők tömege egyszerre meg fog kétszereződni a világon. És ez a pusztán kvantitatív megnövekedés még kevesebb fontos azzal az óriási kvalitatív javulással szemben, mely abból eredni fog. Az egy nemhez tartozó egyének egyhangú, egyoldalú és egyszabású tevékenységei harmonikusan fognak tovább fejlődni a kölcsönös kiegészítés és javítás hatása alatt.”

A figyelmes olvasót aligha fogják kielégíteni a cikk szellemes megjegyzései és sejtelmiei, melyek olykor súlyos ellentmondásokat tartalmaznak és újra bizonyítják, hogy még egy Loria is a felszínen marad, ha nagy történelmi problémát akar néhány innen-onnan vett adattal megoldani.

I.

8

Alacsonyabb rendű és magasabb rendű fajok.

[*Napoleone Colajanni. Latini ed Anglosassoni (Razze inferiori razze superiori) Con prefazione di Giacomo Novicow. 2a edizione. Roma-Napoli, presso la Rivista popolare 1906*]

A szicíliai szociológus ebben a könyvében az antropológia-támadja meg, mely a társadalmi jelenségek mélyebb okainak tanulmányozása helyett megelégszik azzal, hogy a faji különbségekben találja fel a történelmi eltérések okait. Ez az iskola, történelmi eltérések okait. Ez az iskola, csodálatosképpen, a germán faj glorifikálására vezetett, ami egyet jelent a junker-imperializmus „tudományos igazolásával”.

lására vezetett, ami egyet jelent a junker-imperializmus „tudományos igazolásával”.

Szerző mindenekelőtt az állítólagos faji különbségeket vizsgálja meg és kimutatja, hogy milyen bizonytalan és pontatlan alapon nyugosznak azok; hogy nem létezik ama Lapouge által meghatározott tiszta *homo europaeus*; hanem hogy fajok helyett történelmi népekkel, nemzetekkel állunk szemben, vagyis olyan emberi csoportokkal, melyeket nem közös anatómiai sajátságok különböztetnek meg egymástól, hanem lelki tulajdonságok és közös társadalmi nyilvánulások.

De még ha elfogadnók is hogy a faj és a nemzet fogalma egybeesik: még mindig bizonyítani kellene, hogy a fizikai tulajdonságoknak határozott lelki tulajdonságok felelnek meg. Szerző ezt az összefüggést a Manouvrier, Deniker, Keane, Reclus, Ratzel stb. kutatásai alapján a leghatározottabban tagadja s kimutatja, hogy pl. a dolichocephál vagy vagy brachicephál koponyaalkatnak nem felelnek meg különleges értelmi vagy erkölcsi tulajdonságok; hogy egyenlő anatómiai alkatú népek a civilizáció legeltérőbb fokain állanak, míg rendkívüli anatómiai eltérések mellett igen rokon civilizációk léteznek; hogy egy és ugyanazon nép életében a fizikai típus változatlansága mellett, gyakran óriási lelki eltérések fordulnak elő.

Szerző nem elégszik meg az antropológiai elmélet *en bloc* visszautasításával, hanem részleteiben is megvizsgálja a faj és a társadalmi tünemények közötti állítólagos összefüggéseket. E

célből öt ténycsoportot vesz vizsgálat alá, melyek együtt legjobban jellemzik egy nép életét: a demográfikus, a politikai, a katonai, a gazdasági, az értelmi és az erkölcsi jelenségeket és kimutatja, hogy ezeknek változásai minden helyen és időben nem a fajjal, hanem a társadalmi fejlődéssel vannak kapcsolatban, vagyis, hogy a gazdagság és nyomorúság, a szolgaság és a politikai hatalom, az erkölcsiség és a bűn, a béke és a militarizmus, a demokrácia és az abszolútizmus stb. nem a faj magasabb vagy alacsonyabb rendűségétől függ, hanem a társadalmi fejlődés különböző fokától. A faji, természeti vagy fizikai tényezőkkel szemben szerző a társadalmi tényezőknek tulajdonítja a döntő jelentőséget, melyeket a nevelésben foglal össze, mint amely az összes többi tényező hatásainak eredménye. A nevelés az egyén és a kollektivitás nagy formáló ereje, melyet a géniusz, a hős hatása egészít ki. Velence, Anglia, az Egyesült Államok nagyságának eredetét ezekkel a tényezőkkel igyekszik szerző megmagyarázni.

Szerzőt felfogásában megerősíti az ellenkező tünemény, a népek lehanyaglásának tanulmányozása, melyben általános törvényszerűséget lát, mely alól egy nép sem tesz kivételt — bárminő faji alkatú legyen is — világos jelül a faji magyarázatok sekélységének. Szerző azt hiszi, hogy a bomlasztó erők mindenütt a szokások korrupciójából erednek, melyeket a gazdagság és a hatalom idéz elő. A politikai imperializmus, mely legnyilvánvalóbb jele valamely nép uralmának mások felett, rövid idő múlva a degeneráció tényezője lesz, minthogy kikerülhetetlen következménye a militarizmus az egyik, a gazdasági parazitizmus a másik oldalon, melyek közül az első a szabad intézményeket teszi tönkre, míg a másik a nép fizikai és morális erejét.

E gondolatmenetet Róma, Velence, Hollandia példájával megerősítve, szerző azt a kérdést veti fel, ha vájjon az angol-szász népek, melyek ma vezérszerepet játszanak a világon, nem tüntetik-e fel már ma a közeli dekadencia jeleit és a mai Anglia és az Egyesült Államok vizsgálata alapján azt hiszi, hogy igenlőleg válaszolhat erre a kérdésre. Angliát illetőleg kiemeli viszonylagos ipari és kereskedelmi hanyatlását Németországgal és az Egyesült Államokkal szemben, a pauperizmus, a munkanélküliség s a közkiadások emelkedését (ezek 122.7%-kal növekedtek 1865/66-tól 1905/906-ig, míg a népesség mindössze 45,1%-kal szaporodott) kizárólagos uralmának elvesztését a tőkepiacon; a politikai téren a dekadenciát a külügyi politikában látja, az imperializmusban mely angol szabadságot és pénzügyeket veszélyezteteti s mely azt a brutális és nevetséges *jingoizmust* hozta létre, mely minden idealizmust megsemmisít; s mindennekfelett a társadalmi téren látja a dekadenciát a szokások korrupciójában, a közmorál perverzítésében, melyet a rengeteg gazdagság eredményez.

Ami az Egyesült Államokat illeti, ott a dekadenciát szerző természetesen nem a gazdasági életben keresi, hanem a politikaiban és a társadalmiban. Az elsőt az imperializmus és a rettenetes korrupció jellemzi. A másodikat a kollektív durvaság, mely a lincselésben nyilvánul és az egyéni és családi szokások „hallatlan romlottsága”.

Miként áll a dolog a latin népeknél, melyeket az antropológia, mint *par excellence* dekadenseket szokott föltüntetni?

Szerző a három tipikus latin népet; a spanyolt, a franciát és az olaszt veszi szemügyre.

Spanyolországot illetőleg elismeri a dekadenciát az utolsó évszázadokban, de már a jövő újjászületésének gazdasági és politikai tényeit is látja.

Franciaország állítólagos dekadenciáját föltétlenül tagadja. A politikai téren szó sem lehet róla, hisz a politikai és szociális intézmények demokratizálódása bátran halad előre; ép oly kevéssé mutatkozik az az intellektuális téren, ahol, bizonyos szempontból, Franciaország még mindig vezeti a világot; de a gazdasági téren sem beszélhetünk Franciaország hanyatlásáról. Ha ugyanis Franciaországot az index-számok és az összesítés módszerével összehasonlítjuk a társadalmi haladás kilenc tipikus elemére vonatkozólag az 1840—97 közötti időszakban: a középgyarapodás Angliára nézve 100-tól 412-ig volna, Franciaországra nézve ellenben 100-tól 721-ig. A népesség csökkenésének sokat emlegetett tényében, mely Franciaországot népesség tekintetében Európában a második helyről az ötödikre szállította le s melyre az antropológusok, mint a dekadencia legnyilvánvalóbb jelére figyelmeztetnek, szerző nem lát semmi lehanyatlást, mivel ez nem a faj fizikai megromlásának, hanem kollektív lélektani okoknak, vagyis egy jól felfogott malthuzianizmusnak eredménye, mely mindenütt beköszönt a civilizáció egy magasabb fokán. (Így az Egyesült Államokban és Ausztráliában is.)

Ami végül Olaszországot illeti, szerző 1860—70-től kezdve hanyatlás helyett határozott emelkedést vél felismerni s azt különböző statisztikai adatokkal, valamint Nitti és több más olasz kutató könyveivel és idegen írók megfigyeléseivel igyekszik beigazolni, Az olasz nép újjászületése, mely szerző szerint, már történelmi tény és nem hipotézis, őt optimisztikus következtetésekre vezetik a népek regenerációja kérdésében. Colajanni ugyanis azt tartja, hogy a fajok magasabbrendűsége vagy alacsonyabbrendűsége oly jelenség, mely csak a megfigyelés időpontjára szól; hogy azok a népek, melyek a legszedítőbb magasságokra jutottak el, egy adott történelmi időpontban többé-kevésbé gyorsan aláhanyatlottak, anélkül, hogy azáltal a civilizáció patrimoniuma elveszett volna, minthogy az más népekre ment át, melyek azt más irányú és még gyorsabb haladásra használták fel; s hogy végül a dekadencia a társadalmi degeneráció folyamata lévén, nem csap át mindjárt biológiai tere (hisz a biológiai elkorcsosulás csak az uralkodó parazita osztályokra szorítkozik, melyeket újak váltanak fel) s így nem egy népet öl meg, hanem csak egy társadalmi típust. Ennélfogva az egyszer alásülyedett népek újra kezükbe vehetik a civilizáció lámpáját, mely már-már kialudt az utolsó történelmileg „magasabbrendű” nép kezében.

Az antropológusok hívei ezzel szemben a már alásülyedett népek újra fölemelkedésében az ő faji elméletüknek újabb bizonyítékát látják. Ugyanis azt hirdetik, hogy egy már aláhanyatlott nép csak úgy születhetik újjá, ha új barbár vér kerül ereibe. Így magyarázza meg Woltmann és vele számos olasz író is az olasz reneszanszot. De mi lesz, ha a barbár népek ez a *stock*-ja végleg kimerül? Ez, amaz antropológusok szerint, az egész civilizáció kihalását jelentené. Ezzel szemben Colajanni elmélete azt tanítja, hogy alkalmas történelmi

feltételek új életre hozhatnak már lehanyaglott népeket is. Anglia föl-emelkedése és lesüljedése az utóbbi évszázadokban, a sárga faj újjá-ébredése, napjaink Olaszországának új életre kelése szerző szerint végleg az ő elméletének adnak igazat. Ezek a megfontolások Colajannit arra a végkövetkeztetésre vezetik, hogy az internacionális szolidaritásnak mi sem vethet tartós akadályt, mely az igazságon és az egyenlőségen fog felépülni. A mai törekvések új politikai-etnikai csoportosulások után, a pangermanizmus, a pánszlávizmus, a panlatinizmus, a pananglo-saxonizmus stb., amelyekben látszólag a faji érzület éled újra, valójában nagyobb polgári tömörülés utáni törekvést jelentenek s mégha sikerülnének is, csak egy *étape-ot* fognak jelenteni azon az úton, mely a nemzeteket az egységes emberiségbe egybeforrasztja.

G. M.

Az ember energiái.

(*Le energie degli uomini Lionardo. Firenze. Febbraio 1907.*)

William James, a nagy amerikai gondolkodó, kibén sokan korunk legmélyebb elméjét tisztelik, érdekes kérdést tárgyalt az *Amerikai Filo-*

zófiai Társaság egyik legutolsó ülésén.

Abból indult ki, hogy mindnyájan ismerjük azt a különbséget, mely egyes napjaink munkája között fennáll. Néha energiáink folyama magas, máskor alacsony. Emelni tudni energiáink színvonalát: íme a legfontosabb probléma az ember számára, hisz ettől függ munkánk sikere, erkölcsi meggyőződéseink állandósága, embertársainkra gyakorolt hatásunk titka. És csodálatos — teszi hozzá James — a rengeteg pszichológiai irodalomban egy oldal sincs erről a problémáról. A lélektani kutatók ezt a kérdést kizárólag az orvosokra, a *mind-curer*-ekre (így nevezik az amerikai lelki gyógyítókat) és a moralistákra bízta.

Mindenki ismeri azt a jelenséget, hogy némely napon elevenebb, élénkebb, erősebb, mint más napokon. Gyakran érezzük, hogy alvó energiák vannak bennünk, melyek nagy munkákat végezhetnének, de amelyeket a helyzet ingerei és izgalmi nem képesek felébreszteni. „A legtöbben közülünk úgy érezzük, hogy rendszerint valami felhő-féle alatt élünk, mely ránk nehezedik és távol tart bennünket a tisztánlátás, a biztos ítélet és a szilárdság attól a fokától, melyre képesek volnánk. Összehasonlítva azzal, amilyennek lennünk kellene, csak félig vagyunk ébren. A mi tüzeink el vannak fojtva, a mi impulzusaink megvannak fékezve. Csak egy kis részét használjuk fel szellemi és fizikai energiáinknak.” Az orvosok tudják, hogy ez az érzés olykor a patológusba csaphat át és rettenetes lelki kórokban jelentkezik.

Ezt a tökéletlen vitalitást részben meg tudja magyarázni a tudományos lélektan. így mindenekelőtt bizonyos eszmék elnyomnak bennünk másokat. A társadalmi előítéletek meggátolnak bennünket, hogy kimondjuk a teljes igazságot. A legkitűnőbb emberek sem merték szellemüket szabadon szárnyalni engedni.

Azután itt van a fáradtság jelensége, mely rendszerint véget vet munkásságunknak. Pedig ez sem oly egyszerű dolog. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy ha valamely kényszerűség miatt a munkát

folytatjuk, ez a „fáradtság” eloszlik és frissebbek vagyunk, mint valaha. „Nyilvánvaló — úgymond James — hogy itt az energia újabb rétegére akadunk, amelyet eltakart az a fáradtság, melynek rendszerint engedelmeskedni szoktunk.” Vannak esetek, mikor három-négy ilyen rétegre bukkanunk. Kivételes körülmények között magunk is csodálkozva látjuk, hogy rejtett energiák vannak bennünk, melyek rendkívüli munkára képesek.

Ezek között a körülmények között meg lehet különböztetni az izgalmakat, az eszméket és a megerőltetéseket.

Az orvosok ismerik a megszokásos nevrose-kat, azokat a betegségeket, melyeknél a páciens kifáradási határa rendkívül alacsony. Azonnal kimerültségről panaszkodik és minden erőfeszítést beszűntet. Ilyen esetekben az orvos akarata ellenére kényszeríti a páciens bizonyos cselekvések elvégzésére, amelyek rendszerint az akaraterő megnövekedésére vezetnek. „Nem látszik kétségesnek, — mondja James — hogy valamennyien bizonyos fokig a megszokás nevrosejének áldozatai vagyunk.” A mi kifáradásunk jó részét a megszokás eredménye és energiánk nagyban fokozhatók volnának. Kitűnő példa erre a városi ember rendkívüli idegmunkája, mely a falusi emberre szinte egy rossz álom benyomását teszi. Nos, a falusi ember a városba kerülve, rövid idő alatt hozzászokik a fokozott energiakifejtéshez.

Természetesen vannak itt határok: a fák nem nőnek az égig. Mégis bizonyos, hogy az emberek oly energiakincseket hordanak magukban, melyeket csak kivételes egyéniségek használnak fel. Ezek a kivételek: a szenvedélyek, a szerelem, a tömegizgalmak klasszikusai.

A hadi történelem tele van lapokkal, melyek azt bizonyítják, hogy kivételes körülmények hihetetlen mértékben fokozhatják az ember akcióképességét, fájdalombírást és ellenállását minden bajjal szemben.

Ha az élet körülményei nem elegendők arra, hogy az embert újabb energia-rétegekhez juttassák, az ezek után sóvárgók az önmaguk megerőltetéséhez fordulnak. „Az emberi lélek legjobb ismerői ennél fogva — úgymond James — kitalálták a rendszeres aszkéta-diszciplínát, hogy a magasabb életszínvonalat mindig kéznél tartsák.” Könnyebb megerőltetésektől egyre súlyosabbak felé haladnak. A Loyola Ignác példája a legklasszikusabb ebben a tekintetben. De a legtökéletesebb aszkéta-rendszer a hindu Yoga rendszere. James egy barátja, aki gyakori lelki kimerültségekben szenvedett, végigcsinálta e rendszert, elhatározva magát, hogy inkább meghal, semhogy jelenlegi állapotában tovább éljen. Hihetetlen kínoknak vetette magát alá: a legtúlzottabb bőjt, a lélekzés megszorítása, tagjainak gyötrelmes helyzetben tartása. James részletesen leírja az esetet barátja levelei alapján. Az eredmény, hogy barátja megszabadult a lelki összeroskadásokról és csodálatos önuralomra tett szert és — vallomása szerint — óriási lelki örömei élvezetéhez jutott el. „A személyes vágyak megszűntek és felébredt az a tudat, hogy azok egy magasabb lény eszközei. A kétségtelen siker tudata minden vállalatban, nagy és tényleges hatalmat ad.” Új boldogságok nyíltak meg előtte: „valami kimondhatatlan öröm a legegyszerűbb természeti benyomásokkal szemben: a világosság, a levegő, a táj, bárminő legegyszerűbb étel és mindenekfelett a ritmikus

lélekzés, mely gondolat- és érzésnélküli lelki állapotot hoz létre, de amely azért rendkívül intenzív és leírhatatlan.”

Ezt az egész eljárást a tudósok rendszeres ön-szuggeszció-nak nevezik, de ez James szerint mit sem von le rendkívüli fontosságából, mely abban áll, hogy mutatja, mennyire lehetőségeink határain alul élünk.

Innen a szuggeszció rendkívüli fontossága, melyet a tudomány szintén kevésbé vizsgált még meg. Vannak eszmék, melyek rendkívüli energia-források bizonyos emberek számára. Ilyenek a haza, az egyház, az igazság, a tudomány, a szabadság stb. eszméi. Egyes politikai jelszavak csodákat műveltek. Garibaldi kiáltása: Vagy Róma vagy a Halál, ezeket állított talpra. Mindezek a jelszavak csak bizonyos körre szólnak, másokra hatástalanok.

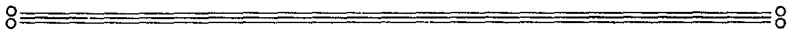
Amerikában most új vallásos mozgalom indul meg, melylyel betegeket gyógyítanak s mely a hívők energiáit csodálatosan fokozza. Ez a vallásos mozgalom, mely Új Gondolat, Keresztény Tudomány, Metafizikai Gyógyítás s más nevek alatt ismeretes, telve van — James szerint — egészséges és optimista eszmékkel és James óriási fontosságot és nagy jövőt tulajdonít neki, mivel alkalmas arra, hogy megszabadítsa az embereket attól a rossz „szokástól”, mely életünk színvonalát lenyomja.

James hallgatóságának azt ajánlja, hogy kollektív munkában igyekezzenek mentői több tényt és adatot összehordani — főleg biográfiai és történelmi adatokat — arra nézve, hogy mire képes az ember és melyek képességeinek eszközei?

Talán ez a sovány vázlat is mutatja annak a kérdésnek érdekességét, melyet James itt felvetett. Az okfejtése feletti elragadtatást nagyszámú magasztalóira bizva, én nem hallgathatom el, hogy engemet ezúttal is meglep ennek a mélyrelátó embernek a szűkkörűsége és nem zárhatom el magamat attól az érzéstől, hogy a probléma megragadása, néhány rikító vagy patológikus tény hihetetlen túlbecsülése, a túlvilággal való állandó kacérkodás: egy milliárdos társadalom néhány esztétájának, fanatikus szent-imitatorának, a romladozó régi hit számára új alapokat kereső, mindenáron hinni akaró rajongójának képezi filozófiai virágát. Emellett a módszerben is ugyanaz az izolált, a tömeget megvető tendencia. Az egyéni öntudat egy-egy izolált tényének rendkívüli jelentőséget tulajdonít s e közben nem veszi észre, hogy az egész probléma a tömeglélektan problémája, tehát szociológiai probléma és hozzá csak a szociológia módszereivel lehet közeledni, melyek mellett a biográfiák és a történelem izolált jelensége csak harmadrangú jelentőségűek. Egészen nyilvánvaló, hogy az emberek vitalitása első sorban a társadalom változásaitól függ s azoktól magyarázandó. Egészen más a Homér vezéreinek, a keresztény mártíroknak, a római fórum embereinek, a reneszánsz kondotíereinek, a rokokó-szalonok udvaroncainak, a gyárak tizenkét órát dolgozó proletárainak stb. stb. vitalitása. James példáiban minduntalan beleesik a szociálisba, de azért tudatosan mindig individuális

téren marad, a melyen pedig nem juthat el értékes eredményekre, hanem csak tünetekre, melyeket épen magyarázni kell. A városi és falusi ember ellentéte, az aszkéta- és a *mind-curer*-mozgalom, egyes társadalmi válságok és eszmék dinamogenetikusa hatása . . . szóval jóformán James egész példatára a társadalmi élet mezejéről van véve, de James nem törekszik ennek törvényeit megismerni, hanem megelégszik izolált példalóddzással. Az öngyilkosság nem más, mint a vitalitás teljes csődje. Nos ennek a tüneteknek szigorúan társadalmi természetét és vizsgálatánál az egyéni introspekciók hiábavalóságát Durkheim a tények, számok és adatok egész tömegével mutatta ki. Világos, hogy a vitalitás egyéb változásait is ugyanezzel a módszerrel kellene kutatni. De James ezt nem teszi, sőt nem is veszi észre. Ő tipikus kifejezője — minden nagysága és ragyogása dacára — annak az antropomorf atavizmusnak, melyről teljes joggal panaszkodik a szociológiában Somló Bódog.

Jászi Oszkár.

Nietzsche, a romantikus.

Wildner Ödön: Nietzsche román-tikus korszaka. Budapest 1900. Politzer-fele könykiadó vállalat.

Nem ismerem Nietzschét. Nem szeretem Nietzschét. E két tény függvényi viszonyban áll egymással, de nem tudom, melyik az ok, melyik

az okozat? Wildner könyvének olvasása közben lelkiismereti furdálást éreztem. Az ő példája azt igazolja, hogy e sajátos zseni jó megismeréséből fakad a szeretet. És e két sarkalatos erényből: alapos ismeret és nagy szeretetből erednek a mű kiválóságai és apró tökéletlenségei. Ez utóbbiak közül első helyen a boncolókés alá vett könyvek túlságos részletes ismertetését kell említenem. Amint látszik, szerző feltételezte, hogy olvasói oly kevéssé ismerik Nietzschét, mint jó magam. Ha ebben csalódott, úgy fájdalmat okozott a Nietzsche-ismerőknek, kiknek *A tragédia születése*, *A korszerűtlen elmélgések* s még egyéb művek bő kivonatát írja le. Mert amily szükséges a bírálás tárgyának ismerete, ép oly kellemetlen mulatság nem könyveknek, hanem könyvkivonatoknak olvasása. A jó könyv szép asszonyhoz, kivonata az elmúlás kellemetlen érzését keltő csontvázhoz hasonlít; az első vonz, a másik eltaszít bennünket? . . .

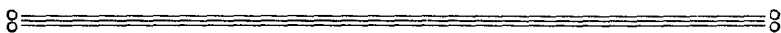
De talán Wildnernek volt igaza. A nyájas olvasó nem ismeri Nietzschét és így megokolás nélkül meg sem érthetné azokat a finom, nagy elmélgésről tanúskodó megjegyzéseket, melyekkel jóformán a könyv minden lapján találkozunk. Szerző kutatása tárgyának életadatait szedi össze egyaránt nagy tudással és gondnal; ezekre építi a jellem és gondolkodás evolúcióját, melynek mindenkitől látható eredményei az alkotások. Megismerkedünk az író családjával, gyermekkorával. A tanuló évek képei vonulnak el szemeink előtt. Látjuk az egyetemi tanárság kezdeteit; a porosz-francia háború és a német birodalom megalakulásának hatásait. Mérlegeljük a betegség és nagy kortársak gyakorolta befolyásokat. Mikor Wildner így szétválasztja az élettől összebogozott fonalakat, a közönséges hisztorikusénál, vagy bírálóénál sokkal értékesebb munkát végez: fényt vet arra a titkos, alig ismert kohóra, mely lángészt termel. Biztos szemmel mérlegeli az átöröklés,

milió és emberek okozta hatásokat és megállapítja az ezek között létező okozati összefüggést. Ez a munka már nagyban meghaladja a közönséges irodalmi vagy filozófiai megjegyzések körét és az olvasó szeme előtt valódi alkotásként domborodik ki. A rekonstrukció e szép munkájában látom én a könyv főértékét.

Egyaránt nagy tudás és szeretet eredménye Wildner műve. De azért nem teng túl a bíráló rokonszenve és ez további érdem. Wildner észreveszi és helyesen értékeli Nietzsche hibáit, tökéletlenségeit és lépésről-lépésre utal azok alakító okaira. Megérti a kor részvégtlenségének hatását; keményen bírálja másrészt a lángész-imádás és arisztokratizmus túltengését. Figyelme kiterjed a kor mozgó érzelmire, eszméire és ezekről is igen megszívlelendő igazságokat mond. Példaként csak egy esetet említek. Mikor Nietzsche a háborúban való részvételét okolja meg, ezeket mondja: „Vajjon csakugyan hazafi volt-e? Itt vetődik föl ez a kérdés, mely még föl fog vetődni később is. Ha ezt a szót idézőjel közé fogjuk s ezzel megadjuk neki azt a mindennapi, értéktelen értelmet, amelyet minden nemzet teleszámú sovínisztái, patrióta-spekulánsai és terroristái képviselnek, úgy azt felelhetjük, hogy sohasem volt az. Ha ellenben hazafiság alatt azt a szeretetet értjük, amely szívünk mélyén rejtve lángol valamely föld és népe, nemzete iránt, ha benne több az aggodalom a haza jövője, kultúrájának igazi előremenetele iránt, mint a hiú elbizakodás s az élösködés a — meglehet — ragyogó múlt; ha inkább nyilvánul néma, de előbbrevívó tettekben, mint lármás, dicsekvő, hiúságlegyezgető, de haszontalan szövirágokban: úgy bizvást megadhatjuk Nietzsche-nek is a hazafi nevet.”

A körülöttünk hullámzó élet minden jelenségének megítélésénél ehhez hasonló éleslátást, nagy tudást és becsületes őszinteséget tapasztalunk. Ezért örömmel tölt el bennünket Nietzsche alakjának és hátterének olykor művészi megrajzolása. Azzal a gondolattal tesszük le a könyvet, hogy minden tökéletlensége ellenére, vagy ép emiatt (?) Nietzsche zseniális ember volt, ki Wildnerben méltó történetírójára talált.

Grenső.

A szocializmus története.
Emile Faguet. Le socialisme en 1907.
Paris. Société Française d'imprimerie. 15, Rue de Lully p. 373.

Az irodalom valamely társadalom bizonyos korbéli állapotainak kifejezője. A regény, mely száz évvel ezelőtt még szerelmi kalandokat rögzített meg, ma a feltörekvő osztályok szenvedéseit és vágyait festi.

A kritika régente költeményeken és a „szépirodalom” termékein fente boncoló kését, most pedig aggódó szemmel figyeli új eszméktől terhes korunk szülési vajúdsait.

A XX. században előtérbe lépő irányok embrionális állapotban már rég meg voltak. És talán ép a múlt alakulásaiból következtethetünk a jövő fejlődésére. E meggyőződés vezethette Faguet-t, az esztétika és irodalomtörténet híres művelőjét, ki évtizedes működésének harci fegyverzetével a szocializmus múltjának, jelenének és jövőjének vizsgálásához fogott.

A múlt. 1. „Azt az irányt nevezem szocializmusnak, melynek tárgya az emberek valódi egyenlősége.” Faguet ebből a meghatározásból indul ki és keresi annak a gondolkodás és cselekvés terén való érvényesülését. Sorra vizsgálja Plató, az eszénusok, Jézus, a rómaiak, a középkor és a keresztény eretnekek történetét. Kutatja a reformáció történetét és az anabaptisták cselekedeteit. Foglalkozik Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Mably tanításaival és pontos mérlegelés alapján határozza meg az egyenlőség! eszme evolúcióját.

E nem igen nagy érdekű visszatekintés eredménye mérsékelt: elég ténnyel és kevés okkal ismerkedünk meg. A fejlődés menete épséggel nem kristályosodik ki.

2. A XVIII. század második felében végbemenő nagy átalakulások vizsgálása sokkal nagyobb, mondhatnám meglepő eredménnyel jár: „A (francia) forradalom, mely magát sohasem hitte szocialistának, gondolataiban kissé, tetteiben pedig nagyon is az volt.” (62.) E tény igazolja a szerző.

A forradalom az emberi jogok közé vette a tulajdon szentségét (23.). Ennek ellenére Louvet, a kiváló girondista, kortársainak valódi hitét tolmácsolta, mikor kijelentette, hogy: „a politikai egyenlőség és alkotmány legveszedelmesebb ellene a túlnagy vagyontbéli egyenlőtlenség.” (44.) Rabaud, Saint-Etienne, Saint-Juste pedig cselekedeteivel igazolta a nagybirtok káros hatásáról alkotott nézetét. (39—41).

E jelenséget az magyarázza, hogy a forradalom alapgondolata az egyenlőség eszméje. Már pedig „bármely szempontból nézzük is az egyenlőség hitelvét: abban bennfoglaltatik az egész szocializmus; aki egyenlőséget mond, az egyúttal szocializmust is mond, s a ki demokráciát emleget, az ugyanakkor a szocializmus mellett tör lándzsát.” (59.) A két gondolatkör fedi egymást. Sokan, miként a forradalom vezérei is, nem látják ezt be teljesen, de tetteik szükségszerűen és akaratok ellenére megvalósítják az igazságot.

E beállítás helyes és tanulságos. Helyes, mivel az egyenlőség mértéke a termelési eszközök és javak egyforma elosztásától függ. Tanulságos, mivel a tényeknek az ideológiákat legyőző hatalmát igazolja.

3. Mindennek felismerése persze nem óvja meg Faguet-t attól, hogy a következő korszak beállításánál maga is az ideológiák mélyére süllyedjen. Szerinte a Napóleont követő időben a szocializmus letűnt, mivel egyéb gondolatok foglalkoztatták az embereket. Már pedig „némely kivételtől eltekintve, ritkán foglalkozik egy nép, egy időben, egy gondolatnál többel.” (68.) Később a Bourbonok elleni gyűlöletből mentek vissza az írók a francia forradalomra és ásták ki azzal együtt a szocializmus gondolatát.

A szellemes okfejtés első pillanatra igaznak látszik. Különösen a mi szempontunkból, mivel közelfekvő példákon tapasztaljuk, hogy nemcsak az egyének, de népek is betegek rögeszméknek. A tömegöntudatot némely országban egy gondolat is kitölti, sőt néha az még egy eszme teljes befogadására sem alkalmas. De mindezek még nem okolják meg a szocializmus újjáébredését.

1830 körül a gépipar terjeszkedése s vele a bérek csökkenése, nők és gyermekeknek a gyárakban való alkalmazása váltja ki a

szocializmust. E feltevést igazolják a tények. Példaként csak arra hivatkozom, hogy a francia szocializmus 1830 előtt mezőgazdasági, azután pedig ipari kérdésekre fekteti a fősúlyt. Csodálatos, hogy ezt a szerző, Marx tanainak igen alapos ismerője, nem domborítja ki.

4. Faguet járatos Marx elveiben és azokat a rendestől eltérő módon értékeli. Nem lát különös érdemet az osztályharc elméletének, a vas-munkabértörvénynek (!) és a *Mehrwert* elméletének kidomborításában. Nem becsüli nagyra ama tény felismerését sem, hogy a termelés kollektivizálásából következik a javak elosztásának új rendje (77. és köv.). Szerinte „Marx eredetisége abban nyilvánul meg, hogy a metafizikával, absztrakciókkal és általánosításokkal dolgozó szocializmussal szakított, s hogy abból tudományt, a történelmi tények tudományát iparkodott csinálni.” (79.)

A mostig leírt élelméjű, mindig szellemes, de néha kevésbé meggyőző, bár elég tárgyilagosnak látszó visszapillantással intézi el Faguet a múlt kérdését és alapozza meg nézetét.

A jelen. 1. Korunk szocializmusának gyors fejlődését Faguet két tényre okolja meg: *a)* a társadalmi téren való egyenlősítést nem követte megfelelő vagyoni átalakulás, *b)* az uralkodó osztályok hirtelen dekadenciája. (92.) Ez a második jelenség nyilvánvalóan nem ok, hanem oly következés, melynek magyarázásával szerző adós marad. Ellenben az első érvet nagyon figyelemreméltóan vezeti vissza alapvető tüneményekre: régen te a kiválóbb ember ismeretköre felölelte a legkülönbözőbb tudományokat; ellenben a mai specializáció idejében a legkiválóbb agyvelő is csak a kérdések bizonyos körében szakértő, míg a többi dologban majdnem egyforma járatlanok vagyunk mindnyájan. A kiváló orvos pl. ép annyit, vagy esetleg még kevesebbet ért a politikához, mint a munkás. (Ebből következnek a politikai jogok általánosítása. De ezt már nem Faguet mondja.) „Ez a látszólagos egyenlőség terjeszti az egyenlőség eszméjét.” (123.)

Ideológiáktól eltekintve, gazdasági körülmények is a szocializmus malmára hajtják a vizet. Miként régen a csatatereken folyó harc, úgy pusztít ma az ipari verseny. Ezért „nincs nevetségesebb ama képeknél, melyeken becsületes művészek az Ipart és Kereskedelmet boldogan mosolygó, kévéktől, aranyfolyamoktól és bőségszaruktól övezett, békés istennőknek ábrázolják, holott elgémberedett férfiaktól, sápadt nőktől és elnyomorított gyermekektől környezett molochként kellene azokat rajzolni.” (135.) A nyomor oka a vas-bértörvény, mely „. . . tisztára a szabad versenyből következik. E rendszerből fakad minden baj, a szabad versenyt kell tehát eltörölni.” (154.)

2. A szocializmus tehát általában megokolt. Csak különböző fajai között kell választani.

Faguet a mozgalmat három főirányra bontja: *a)* az anarchista tan, mely tetszését egyáltalában nem nyeri meg. Annak híveit politikában a liberálisokhoz hasonlítja, (157.) és „bámulatos lélektani tudatlanságra épült szociológiai tévedés” bélyegét süti rájuk. (171.) *b)* Az appropriacionisták a politikai opportunistáknak felelnek meg. A munkások számára kívánják a tőkét, de nem nyernek semmit, mivel teljes egyenlőség híján bizonyos idő múlva ismét a vagyoni

egyenlőtlenség és vele jelen állapotaink összes bajai térnének vissza. Marad tehát még egy irány, c) Ez a kollektivizmus, az egyedüli észszerű politikai rendszer, mely azonban —rabszolgasággal jár. (194—195.) *A jövő.* 1. Itt tér át Faguet az elkövetkezendő alakulások vizsgálására és e ponton ismeri meg az olvasó szerzőnek valódi nézeteit és szándékát. Vagy kétszáz lapon keresztül egyre kérdezzük: mi lesz ennek a vége? Most látjuk: *ad absurdum* vezetik vissza a szocializmust, melynek összes irányai egy kivételével rosszak és lehetetlenek, ez az egy pedig lehető, de rossz. Ezt persze meg is kell okolni!

2. Szerző az érvek két rendjét sorolja fel. Az első közismeretű és megcáfolt. Ide sorolom a következőket: *a)* A kollektív államban nagy lesz anyagban és munkaerőben a pazarlás. (211.) Ez ellenkezik azzal a ténnyel, hogy a nagy, péld. részvénytársaságtól vezetett ipari vállalatok mégis a kis üzemnél jobban és olcsóbban termelnek, *b)* Az állam mindig rossz iparos és kereskedő. (232.) Feltűnően hasonlít az első érvehz. Megdöntésére elég a községi szocializációra rámutatni, mely világítást, közlekedést, ivóvizet és egyéb szükségleteket magánosoknál sokkal olcsóbban és jobb minőségben szállít, *c)* Az a nemzet, mely először hozza be a kollektív rendet, miként a hadsereget beszűntető állam is, a többi martalékává lesz. (252.) A közlekedési eszközök mai fejlettsége mellett elszigetelt gyökeres átalakulásokat el sem gondolhatunk.

3. Súlyosabbak a következő érvek: *a)* Korunk munkásait és állami hivatalnokait aránylag szabaddá a verseny teszi: ha csak egy munkaadó létezik, úgy az egész lakosság az ókori rabszolgák módjára tőle függ. (197.) Idővel tehát elviselhetetlen hivatalnoki arisztokrácia alakul majd ki, mely a szocializmus végső célját: az egyenlőséget mégis csak megdönti. *b)* Verseny híjján, s a biztos eltartás reményében az emberek rosszul és keveset dolgoznának, (213. 229. 236.) A vasbértörvény, uralná tehát az egész társadalmat, mivel az emberiség csak annyit dolgozik majd, amennyi feltétlen megélhetéséhez szükséges. (248.) A kollektivizmust ezért a rabszolgaságban való elszibbadás és tehetlenség jellemezné. (238.) E rend „sehol sem érvényesülhet; vagy ha igen, úgy csak oly rövid időre, mellyel egyáltalában nem kell számolnunk. A kollektivizmus feltétele az emberiség oly szervezete, mely magával az emberi természettel ellenkezik . . . A szocializmus egyedüli észszerű alakja . . . megvalósíthatatlan”. (261.)

4. Ha e súlyos szavak láttára nem szédül el az olvasó, úgy mindenekelőtt azt kérdi, hogy mi jögon tétélezik fel a verseny megszüntét? A jövő társadalmában is lesznek tengerektől elválasztott világ-részek, hegyek és folyamoktól határolt földterületek. A termelési ágak is megoszlanak a dolgok természeténél fogva. A verseny tehát nem vezet el teljesen. Elveszti azt az élet, mely évente ezrek életét kívánja áldozatul, de bizonyos jótékony mértékben sohasem szűnik az meg. Persze ennyi vigasztalás még nem elegendő. Egyrészt hivatalnok kasztok, másrészt munkásrabszolgaság fejlődik ki. Az emberek csak a szükség nyomása alatt és lehetőleg keveset dolgoznak. Miért? Mert tökéletlenek.

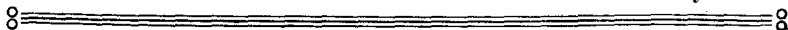
Ezt a feltevést a jelen pillanat szempontjából elfogadom. Az emberek tökéletlenek, de — tökéletesednek. És ebben az egy szó-

ban látom Faguet és mások gondosan felépített okfejtésének eredendő bűnét; nem számítanak a fejlődéssel. Ha a bushmantól évekre való előrelátást kívánok, úgy utópisztikus vágyakat táplálok, mert ő csak akkor és annyit dolgozik, amennyi közvetlen éhségének csillapítására elegendő. Ha a Fidzsi szigetek lakóitól zokon venném, hogy hatalmukkal visszaélnék, úgy óhajtásaim szintén a mesék országában kalandoznának. De a gondolkodó ember számít ezzel. Egyikünk sem hiszi például azt, hogy a legelmaradottabb törzsek jól töltenék be a mai Európa társadalmi kereteit. Biztos továbbá az, hogy a középkori rablólovagok még korunk uralkodó osztályánál is nagyobb károkat okoznának az államnak. A keresztes hadakkal pedig nyilvánvalóan nem teremthették volna meg a modern Franciaországot. Másszóval: az új kor társadalmi átalakulásai mélyreható gazdasági okoktól vezérelt lelki módosulásokat tételeznek fel. Hasonlóképp a jövő változásai csak akkor következhetnek be, ha átalakulnak az emberek. Már pedig a történelem tanítása azt igazolja, hogy az emberiség tényleg fejlődik. És ez az egyetlen tény megdőnti Faguet okoskodását. E döntő fontosságú igazság figyelmen kívül való hagyása oka minden tévedésének.

5. Könyvének második részében találunk is bőven oly kijelentéseket, melyek a baklövés jelzőjét érdemlik meg. A múltban és jelenben igen tisztán lát, de a jövő felé irányzott tekintete rögtön elhomályosul. Metsző gúnnyal jelenti például ki, hogy: a „radikális szocialista” kifejezés különösen azt jelenti, hogy az illető nem szocialista és radikális. E fogalom alatt alattomban még azt kell érteni, hogy az illető radikális azaz titkos ellenese a szocializmusnak, melytől irtózik.” (263.) És ő mégis végső megoldásként feltétlen hasznos, de biztos átmeneti intézkedéseket javasol. Miután kimutatta, hogy a kollektívizmus az egyedüli észszerű megoldás — a szövetkezetekben látja az örök orvosságot. (287—301.) Követeli továbbá az állami beavatkozást (337), nemzetközi intézkedést (339), a munkásoknak a vállalat hasznában való részesítését (344), és elfelejti, hogy kimutatta már ez emberek tökéletlenségét, mely gyökeres megoldás híján, bizonyos idő múlva ismét az eredeti nyomort és kizsákmányolást eredményezi. Sőt kínos vergődésében nemcsak azt cáfolja le, mit néhány száz oldallal azelőtt mondott, hanem közvetlenül egymásután következő kijelentéseiben ellentmond maga magának. Például: „Szociális forradalom lehetséges . . . Francia- és Olaszországban”. (324.) „. . . hála a mi parasztagdáinknak, szociális forradalom nálunk lehetetlen”. (327.) „. . . agrár szociális forradalom gondolata. Nem, anélkül, hogy az igen valószínű lenne, mégis egyáltalában nincs kizárva”. (331.)

E kínos vergődés láttára a gyermekek jutnak eszünkbe, kik sötét szobában hangosan egyre azt szavalják, hogy nem félnek, pedig nagy az ő rettegésük. Ekként jár Faguet és vele egész korunk: sötétségben botorkálunk és kínos aggályainkat kiabálással szeretnők eloszlatni. Pedig a jövő várható alakulását megvilágító nagy fény: a tökéleteseedés és biztos fejlődés eszméje megnyugvást és törhetetlen munkakedvet adhatna.

Harkányi Ede.

Társadalomtudományi Társaság.

A Társadalomtudományi Társaság 1907. évi március hó 7-én új helyiségében felolvasó-ülést tartott, melyen Pikler Gyula elnök a több száz főnyi közönség kegyeletes figyelme közepette következőleg emlékezett meg a Társaság első elnökéről, Pulszky Ágostról:

T. Tagtársak! T. Vendégeink!

E mai alkalom, amikor Társaságunk először foglalja el szerény, de saját hajlékát, arra hív fel bennünket, hogy egy visszapillantást vessünk Társaságunknak eddigi fejlődésére.

A Társadalomtudományi Társaságot 1901. január 23-án alapítottuk meg. Megalakult körülbelül 200 taggal. Tagjainknak száma ma meghaladja az ezret. Az első 200 tagunk a legkülönbözőbb, egymással ellentétes törekvéseket képviselte. Voltak progresszívek, voltak közöttük nagyon óvatosan, mérsékelt progresszívek, voltak konzervatívok és igen nagy mértékben konzervatívok; voltak olyanok, akiknek nézete az volt, hogy a szabad kutatáson alapuló társadalomtudományt csak hígítva, a hagyományos nézetekkel nagy mértékben elegyítve szabad a közönségnek beadni, sőt talán voltak egynéhányan, akiket nem is Társaságunk törekvései vonzottak oda, hanem akkori elnökünknek nagy politikai tekintélye, akik úgy engedtek a belépési felhívásnak, mint ahogy egy szivaros ember ad tüzet, ha kérnek tőle.

Azóta, t. hölgyeim és uraim, nagy vihar zúgott végig Társaságunkon, a tagoknak egy csoportja kilépett, de tagjainknak legnagyobb része, zöme azóta jött közibénk és bátran mondhatom, hogy Társaságunk ma tömör sereg, amely egy a progresszív szociálpolitikai törekvésekben és a szabad kutatáson alapuló társadalomtudományban. Elmondhatjuk: megfogyva nem és törve nem, sőt gyarapodva és megacélozva él Társaságunk. Van tehát, hogy minek nyissunk otthont; meg lehetünk fáradozásunk sikerével elégedve, ha Társaságunknak beéletébe, belső fejlődésébe tekintünk.

De meg lehetünk elégedve akkor is, ha pillantásunkat kifelé vetjük a nagyközönségre, ha azt a hatást vizsgáljuk, amelyet arra gyakoroltunk.

Mikor e Társaságot megalapítottuk, a szociológia jóformán ismeretlen volt az ország nagyközönsége előtt. A szó is, a fogalom is. A nagypublikumnak fogalomköre ugyanaz a szűk fogalomkör volt, amelyben a napi politika mozgott, készpénznek vette annak a nagyon temperált liberalizmusnak megnyugtató, konzerváló teóriáit, ideológiáit. Arról a mélységes történeusről, amely a társadalom belsejében van, nem tudott semmit, vagy nagyon keveset tudott, nagy átalakulások lehetőségéről nagyon keveset sejtett, nagy átalakulásoknak a kívánása nagyon kevés volt benne. Ha egy és más valaki szociológjáról írt: ha egy Beöthy Leó könyvet írt a társadalmi fejlődés kezdeteiről, holmi vad népekről, azok szokásairól, ha egy Pulszky

Ágost közzétette a maga jogbölcseletét, ha mások az erkölcsi érzet eredetéről beszéltek, a házasság fejlődéséről s hasonló dolgokról, akkor — lehet mondani — az egész magyar közönség ezt úgy tekintette, mint valami tudós különcködést, melynek jelentősége nincs, mint valami szellemi sakkjátékot. Sokkal fontosabbnak tartott bármely napi érdekű politikai beszédet.

Valóban, hölgyeim és uraim, a szociológusok viszonya a nagypublikumhoz akkor olyan volt, mint egy híres írónak regényében a történettudósnak viszonya az ő macskájához, amelyet a könyvtárában tart, hogy az ott a kéziratokat és könyveket az egerektől megvédje. A történettudós a legmélységesebb monológusokat mondja a történelemlről. Színigazságokkal telve vannak magának elmondott beszédei. Alakra és tartalomra gyönyörű szentenciák vannak benne. A macska pedig ezt gondolja magában: „Ez a könyves ember sokat beszél, de keveset mond ! Milyen más a gazdasszonynak a beszéde, annak mindig van értelme, ott való dolgokról van szó: vagy enni hív, vagy ütlegetek ígér”. (Derűtség.) Azóta, hölgyeim és uraim, nagyon megváltoztak a dolgok. Azt lehet mondani, ma már a verebek is szociológjáról csiripelnek az országban. (Úgy van.) Talán nem nagyon mély az a szociológia, amelyről csiripelnek, talán nem nagyon precíz szociológia az, de hiába, még az útszéli nóta is más, mint azelőtt. Sőt most már a macskák is szociológusoknak mondják magukat, akik ezeket a verebeket meg akarják enni; sőt nemcsak ezeket a verebeket, de egyáltalában minden szociológiai szárnyalást. Frazernek, a híres angol etnológusnak van egy teóriája a totemizmus eredetéről, amely szerint a kezdetleges emberek azért mondják magukat bizonyos állatfajokhoz tartozóknak, bizonyos állatoktól származóknak, mert remélik, hogy elbűvölik azokat az állatfajokat és így jutnak minél nagyobb lakomához belőlük. Ezt a teóriát én nem tartom helyesnek, de ami szociológiai mozgalmaink terén ennek a teóriának valami megfelelő történik.

Valóban, hölgyeim és uraim, mi rászoktattuk a publikumot a gondolkozásra és most már oly nagyon rajta van ezen a veszedelmes lejtőn, hogy még azok is, akik nem szeretik, hogy gondolkozik, azt mondják, hogy vele akarnak gondolkozni, csak egy kicsit másképp. (Derűtség.) Igen, merjük mondani, talán nem vagyunk szerénytelenek, kiszabadítottuk a közönséget a frázisok hatalmából, ideálokat nyújtottunk neki nagy haladásnak, nagy átalakulásoknak a lehetőségét mutattuk meg neki és vágyat oltottunk beléje azok iránt. És merjük mondani, ha lesz ennek az országnak fejlődése, ha lesz annak emelkedő története, amint biztosan reméljük, hogy lesz, ez a történelem egész nyomtalanul nem fog elmehetni ezen Társadalomtudományi Társaság fölött; meg kell, hogy említse majd azok között a faktorok között, amelyek egy jobb jövőt hoztak létre. Talán szerénytelennek tetszik ez a kijelentés, de ellenségeink minket azzal nem vádolhatnak, hiszen ők maguk ijesztenek mivelünk, ők maguk tulajdonítanak nekünk jelentőséget. Es nekünk ezt szabad kimondanunk, mert mi ezért nem várunk semmit és nem is kérünk semmit; mi azért kultiváljuk ezt a tudományt amelyet kultiválunk és azokat a törekvéseket, amelyeket kulti-

válunk, mert szeretjük az igazságot és gyűlöljük a hazugságot csak olyan egyszerűen a magunk kedvéért, ahogy másnak más kedvteléseinek vannak. Ezért sok mindent szívesen elszenvedünk, elmondhatjuk magunkról azt a híres nagy mondást: Szerettük az igazságot és gyűlöltük a hazugságot: azért vagyunk számkivetve.

Az a történelem, hölgyeim és uraim, amely meg fog emlékezni e társadalomtudományi mozgalmakról, az első helyen fogja megemlíteni a mi első elnökünket, Pulszky Ágostot. Hiszen az ő érdemeit egyelőre még nem részletezve, ő időben is a legelső között volt, akik ezt a mozgalmat megindították; jóval hamarabb volt már közöttük, mintsem ezen Társadalomtudományi Társaság megalakult volna. Mikor ő fellépett az irodalom terén, akkor mindezek a dolgok az egész világon még meglehetősen újak voltak. Ő előtte az egyetemnek jogbölcseleti katedráján az a Kant-féle észjog foglalt helyet, amely azonban már akkor hitelét veszítette. A történelmi iskola jutott ekkor uralomra a tanításban, amely mindent a népszellemnek tulajdonított, hogy ezzel elnyomja az egyéni szellemet; a múltra irányította az emberek figyelmét, hogy elterelje őket a jövőtől. Voltak azután egyesek itt-ott Európában, akik ezt a történelmi vizsgálatot kiterjesztették olyan területekre, amelyekre eddig még nem terjedt ki, az őstörténetre, az etnográfiaira és ezen új, általános emberi vonás folytán az elvesztette azt a békóba verő hatást, amelyről az imént szóltam. Pulszky, alighogy ez Európában némileg elkezdődött, átlántálta azt ide, a katedrán képviselte ezt az irányzatot. Abban az időben a polgári szociológusok, a polgári politikusok között alig volt egy-kettő, aki észrevette azt, hogy a társadalomban nagy osztályellentétek vannak és ezen osztályellentétek mily jelentősek, hogy ezekből fakadnak a nagy politikai átalakulások. Pulszky felállította az uralkodó és az alávetett társadalmak fogalmát és az osztályellentéteknek nagy jelentőségét rögtön átlátta. Felállította teóriáját az eszményekről, az eszményeknek a változásáról és ezzel szintén nagy átalakulások lehetőségét tárta fel az emberek előtt és nagy átalakulásoknak vágyát gyűjtötte meg bennük. Mi mindnyájan az ő tanítványai vagyunk. Sokkal előbb, mintsem a Társadalomtudományi Társaság megalakult volna, megindította azt a mozgalmat, amelynek egyik fázisa e Társaság megalakulása volt.

Épen azért e mai napon kegyelettel, szeretettel és csodálattal emlékezzünk meg róla. E szerény hajlék egyedüli díszéül az ő képét helyeztük ide, hogy e teremnek félhomályában is azoknak a nagy érdemeknek fényével tündököljön, amelyek mindnyájunk emlékezetébe mélyen bevésve vannak.” (Hosszantartó éljenzés.)

E szavak elhangozta után Pikler Gyula előadást tartott *Lelki életünk kétoldalúsága* címén, melyet a *Huszadik Század* egyik közelebbi számában egész terjedelemben fogunk olvasóinknak bemutatni.

A felolvasó-ülés után rendkívüli közgyűlés volt, melyen elnök előadta, hogy annak összehívását Méray-Horváth Károlynak az egyesületben elfoglalt alelnöki állásáról történt lemondása tette szükségessé. Bejelentette, hogy Méray-Horváth Károly a hozzá intézett levélben azzal indokolja ezt a lépését, hogy párviadalra határozta el magát, s ez által ellenkezésbe jutott a Társaság tagjai közt uralkodó

párbajjelenes felfogással. Ez alkalomból meleg szavakban emlékezett meg Méray-Horváth Károlynak a progresszív szociálpolitika és a Társaság gyarodása körül szerzett érdemeiről. Javasolta, hogy ezek jegyzőkönyvbe vétessenek, de hogy a lemondás, okaira való tekintettel tudomásul vétessek. Zigány Zoltán az elnöki indítványt elfogadásra ajánlván, a közgyűlés egyhangúlag az indítvány értelmében határozott.

Elnök bejelentette, hogy dr. Fried Ödön pénztáros élıszóval közölte vele lemondását, melyet a pénztárosi teendőknek a tagok nagyfokú szaporodásával járó felgyülemelésével és saját sokoldalú elfoglaltatásával okolt meg. Indítványozta, hogy a közgyűlés a lelépő pénztáros érdemeinek elismerése mellett ezt a lemondást is vegye tudomásul. A közgyűlés ez indítványt egyhangúlag elfogadta.

Elnök ezután napirendre tűzte az új alelnök megválasztását. Zigány Zoltán ezen állásra dr. Krejcsi Rezsőt, az egyesület választmányi tagját ajánlotta. Újhelyi Aladár ezzel szemben az általános választójog ügye körül szerzett érdemeire hivatkozva, Kristóffy József választmányi tagot hozta javaslatba; mielőtt azonban az elnök ezt a kérdést szavazásra bocsáthatta volna, felszólaló javaslatát a Krejcsi mellett megnyilatkozott hangulatra való tekintettel visszavonta. Elnök erre a közgyűlés egyhangú határozata alapján dr. Krejcsi Rezsőt megválasztott alelnöknek mondta ki. Krejcsi Rezső köszönetet mondott megválasztásáért és kifejtette az egyesület vezetésében követendő elveit.

Elnök ezután felhívta a közgyűlést a pénztárosi állás betöltésére. Dr. Madzsar József indítványozta, hogy a közgyűlés kérje fel Zigány Zoltánt ez állás elvállalására. A közgyűlés ez indítványt nagy tetszéssel elfogadta. A jelenlevő Zigány Zoltán hajlandónak nyilatkozott a pénztárosi átvételére, mire az elnök a közgyűlés egyhangú határozata alapján Zigány Zoltánt megválasztott pénztárosnak jelentette ki.

Végül elnök előterjesztette, hogy a választmányba 5 fıvárosi és 6 vidéki tag választandó. Dr. Szende Pál indítványára a közgyűlés egyhangúlag, közfelkiáltással megválasztotta a választmány fıvárosi tagjaivá: dr. Dienes Valériát, Dési Gézá, dr. Fried Ödönt, Vágó Józsefet és dr. Vámos Henriket. Dr. Madzsar József indítványára pedig ugyancsak egyhangú közfelkiáltással a választmány vidéki tagjaivá: dr. Franki Béla (Lúgos), Grosz Menyhért (Nagyvárad), dr. Kallós Henrik (Győr), Mihálkovich Tivadar (Győr), Vas Béla (Lúgos) és dr. Vértés Adolf (Temesvár) egyesületi rendes tagokat.

Huszdik Századnak a következő új könyveket küldték be.*)

- Lippay Zoltán: *Egyesülési jog. Sztrájk törvény. Arató katonák.*
A györmegyei gazdasági egyesület igazgató választmányának átirata Györmegye törvényhatósági bizottságához. Győr, 1907.
- Molnár Ferenc: *Rabok.*
Budapest, Franklin 1907. Ára 4 kor.
- Ferdinándy Géza dr.: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése.*
A népszerű főiskolán (*University extension*) tartott előadásai nyomán. Budapest, Franklin 1906. Ára 2 kor.
- Gyulai Pál: *Emlékezés Deák Ferencre.*
Budapest, Franklin. Olcsó könyvtár. Ára 20 fillér.
- Istvánfi Pál: *Volter és Grizeldis.*
Bevezette és magyarázó jegyzetekkel kísérte Vendé Ernő.
Budapest, Franklin. Olcsó könyvtár. Ára 40 fillér.
- Ihering Rudolf: *Küzdelem a jogért.*
Németből fordította Dr. Szilassy Cézár. Budapest, Franklin. Olcsó könyvtár. Ára 60 fillér.
- Báró Kemény Zsigmond:
Történelmi és irodalmi tanulmányok.
3. kötet. Budapest, Franklin. Az I. kötet ára 5 kor.
A II. kötet ára 5 kor. A III. kötet ára 3 kor.
- A magyar kereskedő könyve.*
A kereskedelmi tudnivalók képes enciklopédiája négy kötetben. Szerkesztette Dr. Schack Béla. Első kötet. Budapest, Révai Testvérek. Ara kötetenként diszkötésben 20 korona; a teljes mű 80 koronáért megrendelhető 2 koronás havi részletfizetés mellett.
- Grofsoreán K. Béla: *Tanulmányok a hazai textilipar mikénti fejlesztéséről és az 1884-ik évi ipartörvény módosításáról.*
Budapest, Ráth Mór bizománya. Ára 3 kor.
- Fr. Le Dantec: *Elements de la philosophie biologique.*
Paris, Alcan, 1907. Ára 3 f. 50.
- Benedetto Croce: *Cio ehe e vivo e cio ehe e morto della filosofia di Hegel. Con un saggio di bibliografia Hegeliana.*
Bari, Gius. Laterza Figli, 1907. Ára L. 3,50.
- Goethe: *Faust.*
Fordította Dóczi Lajos. Magyar könyvtár. Lampel. Ara 60 fillér.
- Prém József: *Munkácsy Mihály.*
Magyar könyvtár. Lampel. Ára 30 fillér.

*) Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebről érdeklík, még visszatérünk.

- Oscar Wilde: *Salome.*
Magyar könyvtár. Lampel. Ára 30 fillér.
- Sas Ede: *Az én mandátumom. Víg elbeszélés.*
Magyar könyvtár. Lampel. Ára 30 fillér.
- Goethe: *Iphigenia Taurisban.*
Fordította Csengery János. Magyar könyvtár. Lampel.
Ára 60 fillér.
- Orosz Elbeszélők Tára. III.*
Oszipov. Szlucsevszkij. Karazin. Avilova. Fordította
Ambrozovics Dezső. Magyar könyvtár. Lampel. Ára
30 fillér.
- Molnár Viktor: *Dr. Wlassics Gyula.*
Élet- és jellemrajzi vázlatok. Budapest, Franklin. 1907.
- Bogdánfy Ödön: *A Duna és Tisza közötti csatorna.*
Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1907. március havi
füzetéből. Ára 50 fillér.
- Mac Donagh Mihály: *Az angol parlament szokásai, furcsaságai és humora.*
Olcsó könyvtár. Franklin. Ára 1 kor. 40 fillér.
- Schlechter J. dr.: *Az enciklopedisták etikája és jogbölcselete.*
Különlenyomat a joghallgatók tudományos egyesületé-
nek 1905—1906-ik évi almanachjából. 1906. Uránia
könyvnyomda.
- Fenyves Ferenc: *A sarki fény.*
Különös tekintettel a hazai viszonyokra. Budapest,
Lampel, 1906. Ára 1 kor. 50 fillér.
- Solymossy Sándor dr.:
A líra és epika eredetéről.
Különlenyomat az *Ethnographia* 1906. évi folyamából.
Budapest, Hornyánszky. 1906.
- Fayer Gyula és Balog Arnold:
Fayer László. 1842—1906. Budapest, Franklin 1907.
- Ferenczi Imre: *Sztrájk és szociálpolitika.*
I. kötet. Athenaeum. Ára 12 kor.